HANDBOEK DER CHRONOLOGIE

PROF. MR. R. FRUIN

HANDBOEK DER CHRONOLOGIE

VOORNAMELIJK VAN NEDERLAND

BEWERKT DOOR

PROF. MR. R. FRUIN

ALPHEN AAN DEN RIJN
N. SAMSOM N.V.
1934

INHOUD

INLEIDING

Het plan om een Handboek der Nederlandsche chronologie samen te stellen is al heel spoedig na het tot stand komen der Handleiding tot het ordenen en beschrijven van archieven opgevat door nu wijlen mr. S. Muller Fzn. en mij. Wij meenden daarbij medewerkers noodig te hebben en, zoo ik mij wel herinner, zijn daaromtrent besprekingen gehouden met wijlen mr. S. Gretama, dr. Van Veen, dr. Schoengen en mr. Joosting. Er is van die medewerking echter niet veel terecht gekomen. Alleen waarom die met mr. Joosting afgesprongen is, herinner ik mij en wil ik hier verhalen. De heer Muller wilde, dat de bewerkers van het Handboek zich op het standpunt zouden stellen, dat gedurende de geheele middeleeuwen de stilus communis regel was geweest, de andere stijlen, hoe vaak ook gebruikt, uitzonderingen, die bewezen moesten worden. De heer Joosting wilde dat standpunt niet aanvaarden, maar stond veeleer eene opportunistische opvatting voor en meende, dat elk der bewerkers vrij moest blijven om naar bevind van zaken te oordeelen. Daarom is toen van de samenwerking met mr. Joosting niets gekomen. De lezer van § 19 zal zien, dat ik, die aanvankelijk op hetzelfde standpunt stond als mr. Muller, daarvan grootendeels ben teruggekomen en genaderd tot dat, indertijd door mr. Joosting verdedigd.

Toen ik in 1920 belast werd met het onderwijs in de chronologie aan de archiefschool, heb ik het eerste gedeelte van mijn dictaat, de §§ 1—19, zelf geschreven; voor de volgende paragraphen, die over de verschillende jaarstijlen, hier te lande vóór 1576 in gebruik, handelen, stonden mij de onderzoekingen van mr. Muller voor de provincies Utrecht en Overijsel en die van mijzelf voor Zeeland en Zuid-Holland ten dienste. Ik heb ze toen kunnen aanvullen met de inlichtingen, mij voor Gelderland door jhr. mr. Martens van Sevenhoven, voor Noord-Holland en voor Friesland door de Rijksarchivarissen en archiefambtenaren in die provincies en voor de stad Gro-

ningen door den gemeentearchivaris verstrekt [1]). Van den Rijksarchivaris in Noord-Brabant ontving ik op mijn verzoek alleen enkele inlichtingen over het oorspronkelijk Hollandsche gedeelte dier provincie; want van den beginne af had bij mr. Muller en mij vastgestaan, dat het Handboek zich in hoofdzaak beperken zou tot de middeleeuwsche dioecese van Utrecht, al zouden wij de gedeelten van Gelderland en de noordelijke provincies, die tot andere bisdommen hadden behoord, niet uitsluiten. Maar wat tot Luik, Keulen of Doornik behoord had, moest ook voor de chronologie in een ander verband worden behandeld. Ik heb mij aan hetzelfde beginsel gehouden, maar het iets anders geformuleerd. Uitgesloten heb ik die gedeelten van ons land, wier wereldlijke overheid zoowel als de geestelijke buiten de grenzen van ons vaderland gevestigd waren; uitgesloten werden dus de gebieden, die in de middeleeuwen èn tot het bisdom Doornik èn tevens tot het graafschap Vlaanderen, èn tot het bisdom Luik èn tevens tot het hertogdom Brabant c. a., èn tot het aartsbisdom Keulen èn tevens tot het hertogdom Gulik hebben behoord.

Toen ik, ambteloos geworden, van verschillende zijden werd aangemoedigd tot het uitgeven van mijn dictaat over de Nederlandsche chronologie, heb ik, zwichtende voor dien aandrang, mijn werk nog eens herzien en aangevuld. Voor de Hollandsche steden had ik mij in hoofdzaak beperkt tot wat wijlen James de Fremery over hare jaarstijlen in Nijhoff's Bijdragen had gepubliceerd. Ik heb die gegevens nu kunnen aanvullen uit mededeelingen, mij verstrekt door de archivarissen van Amsterdam, Gouda, Vlaardingen en Oudewater. Ook van de Rijksarchivarissen in Utrecht, Zeeland en Noord-Brabant, en de waarnemende archivarissen in Noord-Holland, Groningen en Limburg, den gemeentearchivaris van Hulst, den hoofdcommies aan het Algemeen Rijksarchief Bruggeman en den heer dr. Berkelbach van den Sprenkel mocht ik waardevolle inlichtingen ontvangen. Zoo zijn ten slotte de §§ 20 en volgende eigenlijk door de samenwerking der Nederlandsche archivisten ontstaan.

---

[1]) Ik moet hier tevens hen herdenken, die door hunne opstellen in Nijhoff's Bijdragen, in het Archievenblad en elders mijne taak hebben vergemakkelijkt: mr. S. Muller Fzn., James de Fremery, prof. Huizinga, mr. Joosting en anderen, waarbij zich later mej. Hüffer, de geschiedschrijfster van Rijnsburg, heeft gevoegd.

Toch zijn zij nog niet compleet. Bij de nauwkeurige bestudeering van vele regestenlijsten en bij een nauwgezet onderzoek der archieven zullen zeker nog vele gegevens opgediept worden. Maar ik meende, dat de uitgave van het Handboek daarop niet mocht wachten. Ik geef in overweging, dat iedere gebruiker van het werk het doet doorschieten met wit papier, waarop hij zijne vondsten aanteekent, die een later omwerker van het Handboek zeker van veel nut zullen kunnen zijn [1]).

R. FRUIN.

---

[1]) Over den zône- en den zomertijd, die voor de historische chronologie van geene beteekenis zijn, heb ik niet gehandeld. Over den zônetijd kan men trouwens alle gegevens vinden bij Rühl, Chronologie des Mittelalters und der Neuzeit (1897) blz. 252 vlg.

Verbeteringen. In noot 1) op blz. 10 leze men in plaats van Entstehung: Einführung. Op blz. 109, 28ste regel van boven, leze men in plaats van Jaarsdagstijl: Kerststijl.

EERSTE HOOFDSTUK

DE KALENDER

§ 1. Inleidende opmerkingen

De chronologie is de wetenschap der tijdrekening: zij leert, hoe men den tijd berekent. Deze definitie wijst dadelijk op twee hoofdafdeelingen van het vak: de mathematische en de technische chronologie, die zich tot elkander verhouden als het ius constituendum en het ius constitutum. De chronologie berust op het regelmatig terugkeeren van bepaalde verschijnselen. De mathematische chronologie leert, hoe men die verschijnselen, den loop der aarde om de zon enz., nauwkeurig berekenen kan, de technische daarentegen, hoe men van de oudste tijden af diergelijke tijdvakken berekend heeft, en tot welke resultaten het onderzoek, gewijzigd door de eischen der praktijk, geleid heeft. Wij hebben alleen met de technische chronologie te doen.

Deze technische chronologie kan weder in drie deelen verdeeld worden: den kalender, de jaartelling en speciaal voor de Christelijke tijdrekening het jaarbegin, dat overigens een deel van de leer van den kalender uitmaakt.

De oudste volken, die van de jacht en de opbrengst van velden en bosschen leefden, bemerkten natuurlijk het regelmatig terugkeeren van bepaalde natuurverschijnselen, zooals op- en ondergang der zon, met het daarbij behoorende licht en donker worden, het groeien en afnemen der maan, de verandering der jaargetijden, de tijd van het ontluiken der planten, van het rijp worden van verschillende vruchten, van het afsterven der natuur etc. Daar men voor zijn levensonderhoud op oogst en opbrengst van jacht en vischvangst aangewezen was, trachtte men vooruit te weten, wanneer die verschijnselen zich zouden voordoen, en men bemerkte al heel spoedig, dat zij in verband staan met den stand der hemellichamen. Zoo ontdekte men, dat de verschillende jaargetijden verband houden met den schijnbaren loop der zon om de aarde, dag en nacht met het draaien der aarde om haar as, terwijl de phasen der maan recht-

streeks zichtbaar waren. Ook andere natuurverschijnselen en den loop van andere hemellichamen bracht men wel met de tijdrekening in verband, zoo b.v. in Egypte het wassen van den Nijl en den loop van Sirius of de hondster.

De periode van den loop der aarde om de zon, is het jaar, die van de maan om de aarde de maand, en die van het draaien der aarde om haar as de dag of het etmaal. Als het jaarbegin nam men een der vier punten aan, óf dat de dag en de nacht even lang zijn (lente- en herfstevening), óf den langsten dag, óf den kortsten dag. De lenteëvening b.v. was het jaarbegin bij de Babyloniërs, de herfstevening bij de Syriërs, in Klein-Azië en in Macedonië, de langste dag te Athene, de kortste dag in Boeotië. Nog thans beginnen bij ons de jaargetijden elk met zulk een dag. De maand begon men algemeen met het eerste verschijnen van den maansikkel aan den hemel, dus met de nieuwe maan, den dag hetzij met het invallen der schemering (b.v. bij de Joden), hetzij met het begin van het licht worden. Later heeft men al die tijden nauwkeurig berekend en genormaliseerd; vandaar dat wij den dag altijd 's nachts te 12 uren beginnen, onverschillig hoe laat het licht wordt; maar b.v. nog ten tijde van den patriarch Hillel II (c. 350) werd het begin der nieuwe maand aan den hemel geconstateerd, wat wel eens tot verwarring kon aanleiding geven, als de hemel bewolkt was.

De chronologie zou vrij wat eenvoudiger zijn, als de drie elementen, waaruit zij is opgebouwd, commensurabel waren; maar dat is het geval niet. Gelijk men weet, loopt de aarde om de zon in ongeveer 365 dagen en 6 uren, de maan om de aarde in ongeveer 29 dagen 12 uren. Al naarmate men nu in den kalender meer waarde hechtte aan de zon of aan de maan, kreeg men jaren, waarin de loop der maan om de aarde of die van de aarde om de zon werd verwaarloosd. De keuze tusschen die twee hangt waarschijnlijk vaak met godsdienstige motieven samen. Het observeeren van den hemel was een wetenschappelijk werk; bovendien hingen de groote godsdienstige feesten, meest lente- en oogstfeesten, van den tijd van het jaar af; dus was de zorg voor den kalender van ouds het werk der priesters. In Egypte (Ra) en in Iran (Ahuramazda) nam de zon de eerste plaats in in het pantheon: daarom hebben de Egyptenaren en de Iraniërs een zonnejaar gehad. De Semieten daarentegen vereerden boven alles den maangod (Sin); vandaar dat zij een maanjaar hadden.

§ 2. Het maanjaar

Zulk een maanjaar kan van tweeërlei aard zijn: men heeft het vrije en het gebonden maanjaar. Het vrije maanjaar is een jaar van 12 maanden, dus van 354 dagen. Dat is nog altijd het officieele jaar der Mohammedanen; de feesten van den Islam worden er naar berekend. Het houdt met den loop der aarde om de zon in het geheel geene rekening, maar is daarom ook praktisch onbruikbaar, zoodat men dan ook niet gelooft, dat de Arabieren het gekend hebben vóór Mohammed, die alle schrikkeling verbood; de volken van den Islam hebben dan ook naast hun kerkelijken kalender een anderen voor dagelijksch gebruik.

Het gewone maanjaar is het zoogenaamde gebonden maanjaar. Ook dat jaar bestaat uit 12 maanden, maar het wordt van tijd tot tijd met het zonnejaar in overeenstemming gebracht, door de invoeging van eene schrikkelmaand. Zulk een gebonden maanjaar heeft een „ideaal" jaarbegin, de lenteëvening b.v. Als nu het jaar van 354 dagen zich met zijn begin te ver van de lenteëvening verwijdert, zoodat dat begin bijna eene maand vroeger vallen zou dan de dag, waarop de lenteëvening valt, wordt eene schrikkelmaand ingevoegd en zoo het begin van het jaar weder in de nabijheid van de lenteëvening gebracht. Zulk een gebonden maanjaar was in gebruik bij de Babyloniërs en al de volken hunner cultuur in Syrië en Klein-Azië, ook bij de Grieken en Macedoniërs en evenzeer bij de Joden. Het heeft nog altijd grooten invloed op onzen kalender, met name op de vaststelling der veranderlijke feestdagen. Dat b.v. Paschen op 35 verschillende dagen, van 22 Maart tot 25 April, vallen kan, is aan den invloed van het gebonden maanjaar toe te schrijven.

Later werd de tijd, dat eene schrikkelmaand moest worden ingevoegd, vooruit berekend. Men ontwierp een cyclus b.v. van 8 jaren, na verloop van welken tijd de schrikkelingen weder op dezelfde wijze plaats hadden. De octaëteris berustte er op, dat 99 maanden van 29½ dag (of 2920½ dagen) gelijk zijn aan 8 jaren van 365 dagen (2920 dagen); men moest dus in 8 maanjaren (d. i. 96 maanden), driemaal eene schrikkelmaand invoegen. De berekening was zeer globaal, want de omloop van de maan is niet 29 dagen 12 uren, maar iets meer, en de omloop van de aarde om de zon is bijna 6 uren meer dan 365 dagen. Men heeft er dan ook verschillende verbete-

ringen in aangebracht. Ten slotte kwam men tot den 19-jarigen cyclus van Meton. Deze cyclus bestond uit 110 holle maanden (d. i. van 29 dagen) en 125 volle (van 30 dagen), samen 6940 dagen, terwijl het zonnejaar ongeveer 19 maal 365 ¼ (= 6939¾) dagen had. Er waren hier dus 7 schrikkelmaanden in 19 jaar. De cyclus van Meton is echter niet van Meton zelf afkomstig, maar schijnt door hem aan de Babyloniërs te zijn ontleend.

§ 3. Het zonnejaar

Naast dit gebonden maanjaar bestond het zonnejaar, waarbij de loop der maan om de aarde geheel verwaarloosd werd. Evenals bij het maanjaar het begrip „jaar" alleen de technische beteekenis had van 12 achtereenvolgende maanden of in een schrikkeljaar van 13 maanden, zoo was de maand in het zonnejaar niet anders dan een onderdeel van het jaar, eene periode van 30 dagen. Dat was niet in overeenstemming met den duur van den omloop der maan om de aarde; maar het kwam er niet op aan, daar de omloop der maan geene beteekenis voor den kalender had. Het jaar van 365 dagen was volgens dat stelsel verdeeld in 12 maanden van 30 dagen, de vijf overschietende dagen werden epagomenen genoemd. Toen men later tot de wetenschap kwam, dat het jaar uit ongeveer 365 ¼ dagen bestond, voegde men om de vier jaren eene zesde epagomeen in. Een jaar zonder den schrikkeldag om de vier jaren heet een vrij zonnejaar, een met een schrikkeldag een gebonden zonnejaar. De Egyptenaren, die eerst een vrij zonnejaar hadden, kregen een gebonden ten tijde van keizer Augustus. Echter was het gebonden jaar reeds vóór dien tijd bij hen bekend, hoewel zij het niet officieel gebruikten; juist aan hen heeft Caesar dit beginsel voor het Romeinsche jaar ontleend. Ook in het Perzische rijk der Sassaniden had men een zonnejaar, waarbij van tijd tot tijd eene maand ingevoegd werd; na den ondergang van dat rijk had die invoeging echter niet meer plaats, en het jaar, dat naast de jaren der Hegira in gebruik bleef, was dus een vrij zonnejaar. Sultan Dschelaleddin hervormde het in 1079 tot een gebonden zonnejaar, dat nauwkeuriger was dan het Juliaansche jaar, dat om de vier jaren een schrikkeldag invoegde. Men weet, dat dat op den duur te veel is. Dschelaleddin bepaalde daarom, dat de schrikkeldag om de vier of vijf jaren zou worden ingevoegd, zoo dat de lenteëvening altijd ongeveer op den eersten dag van het jaar viel.

§ 4. De jaartelling der Fransche republiek

Eene soortgelijke jaartelling is ook die der Fransche republiek, die ik hier behandelen wil, omdat zij ook in Nederlandsche stukken uit den tijd van haar bestaan vermeld wordt, b.v. in stukken, uitgaande van Fransche generaals. De Fransche revolutiekalender, het werk vooral van Romme, een lid der conventie, die tot de laatste Jacobijnen behoorde, terwijl de fraaie namen van Fabre d'Eglantine afkomstig zijn, begint met 22 September 1792, den dag waarop de republiek ingesteld is, tevens de herfstevening. Het jaar is verdeeld in 12 maanden nl.:

herfstmaanden: Vendémiaire, Brumaire, Frimaire;
wintermaanden: Nivôse, Ventôse, Pluviôse;
lentemaanden: Germinal, Floréal, Prairial;
zomermaanden: Messidor, Thermidor, Fructidor,

elk van 30 dagen; de 5 of 6 overschietende dagen heetten sansculottides, later jours complémentaires. De invoeging van eene zesde sansculottide had ook plaats „selon que la position de l'équinoxe le comporte, afin de maintenir la coïncidence de l'année civile avec les mouvements célestes. La période de quatre ans, au bout de laquelle cette addition d'un jour est *ordinairement* nécessaire, est appelée la Franciade". De maand was verdeeld in drie décades, wier dagen heetten primidi, duodi, tridi etc. Ook de etmaal werd decimaal ingedeeld, in 10 uren elk van 100 minuten en 10000 seconden. Dat is echter buiten gebruik gebleven. De jaren worden in den regel met Romeinsche cijfers aangegeven. Schrikkeljaren zijn III, VII, XI enz.; dan werd een dag ingevoegd in September 1795, 1799, 1803.

Deze kalender werd ingevoerd 5 October 1793, maar de namen der maanden waren toen nog niet in gebruik, 6 October 1793 was b.v. de 15e dag van de 1e maand van het jaar II der republiek. Eerst 3 Brumaire II (den 3en dag van de 2e maand) werden de namen der maanden etc. ingevoerd. Den 1en Januari 1806 herstelde Napoleon den ouden kalender. De Republikeinsche komt later weder korten tijd op de proppen tijdens de commune van 1871.

Een goed boekje om den Franschen kalender met den Christelijken te vergelijken is dat van Pierre Caron, Concordance des calendriers républicain et grégorien (in 1905 uitgegeven door de Société d'histoire moderne).

§ 5. De week en de indeeling van den dag

Naast jaar, maand en dag heeft de week (septimana, hebdomas) eene secundaire beteekenis. Zij is, voor zoover bekend, van Joodsche origine. De Babyloniërs, aan wie de Joden overigens hun kalender grootendeels ontleend hebben, kenden de week niet. Zij hadden eene periode van 5 dagen, „hamusti" geheeten. Men moet dan ook de week niet vergelijken met de vier phasen der maan; want dan zou men ook weken van 8 dagen er tusschen gebruikt moeten hebben. De Romeinen kenden wel perioden van 8 dagen (nundinae); maar die hadden dan ook *altijd* 8 dagen. De *namen* der weekdagen zijn daarentegen wel van Babylonischen oorsprong. Daar werd elk uur beheerscht door een der zeven hemellichamen: Zon, Maan, Mars, Mercurius, Jupiter, Venus en Saturnus. Saturnus beheerschte het eerste uur van den Zaterdag, en daarom heet Zaterdag naar Saturnus. Als men de uren doortelt, dan ziet men, dat het eerste uur van Zondag aan de Zon, het eerste van Maandag aan de Maan gewijd was, etc. Later heeft men de Babylonische namen door Romeinsche vervangen en die weer door Germaansche. In de middeleeuwen werd de Zondag echter altijd dies Dominica of Dominica alleen genoemd, en de volgende dagen feria 2a 3a etc. Zaterdag heette Sabbatus. Onder de Germaansche namen vermeld ik in het bijzonder Goedendag (voor Woensdag).

Ofschoon de week op zich zelve in den kalender eene ondergeschikte rol speelt, is zij toch van groot belang, omdat zij het eenige element is, dat de Christelijke, de Joodsche en de Mohammedaansche kalenders gemeen hebben. Het zou dan ook zeer te bejammeren zijn, als aan den aandrang van sommige zakenmenschen werd gehoor gegeven en de week tot een simpel onderdeel werd gemaakt van het jaar, dat dan zou bestaan uit 52 weken en een dag of in een schrikkeljaar twee dagen, die niet tot eene bepaalde week gerekend worden, zoodat b.v. 1 Januari altijd op Zondag vallen zou enz. Immers met zulk eene wijziging zouden de streng geloovige Christenen en Joden (denk aan het vierde gebod!) niet medegaan. En ook in vele landen, waar de Islam heerscht, zou men tweeërlei week krijgen.

Ook in de middeleeuwen was het etmaal ingedeeld in 24 uren; maar deze hebben eerst in de 14e eeuw de onderling gelijke lengte van thans verkregen. Vóór dien werden de dag (van zonsopgang

tot zonsondergang) en de nacht elk in twaalf uren verdeeld, wier duur dus voortdurend veranderde.

Veel gebruikelijk was ook de indeeling naar de Horae canonicae, waarop in de kloosters bepaalde gebeden moesten worden opgezegd: de matuninae of metten in het laatste vierde gedeelte van den nacht, de prima bij zonsopgang, de tertia des voormiddags, de nona des middags, de vespera des namiddags, en het completorium bij zonsondergang.

§ 6. De Juliaansche kalender (oude stijl)

Ons burgerlijk jaar is in hoofdzaak aan het Romeinsche jaar ontleend. Dit was oorspronkelijk een gebonden maanjaar. Maar daar de Romeinen slecht op de hoogte waren van de astronomie, en bovendien de schrikkeling aan het college der pontifices, waarin politieke invloeden werkzaam waren, werd overgelaten, verkeerde de kalender in groote wanorde. Julius Caesar maakte er in 46 v. Chr. een einde aan.

Het jaar begon in Rome oorspronkelijk met 1 Maart. Daarnaast had men echter het ambtsjaar der consuls, dat oorspronkelijk zoo geregeld was, dat behoudens bijzondere omstandigheden, de consuls een kalenderjaar aan het bewind bleven. Sinds het jaar 601 d. St., d. w. z. 153 v. Chr., begon het consuljaar met 1 Januari. Met 709, d. i. 45 v. Chr., begint nu ook het burgerlijk jaar met 1 Januari. Het jaar 46 v. Chr., het zoogenaamde annus confusionis ultimus telt als ambtsjaar 445 dagen, de eerste 80 er van (Januari, Februari en de Schrikkelmaand) behooren echter tot het kalenderjaar 47 v. Chr., dat immers met 1 Maart begon en tot den volgenden 1en Maart doorliep.

Het jaar, zooals Caesar het, met behulp van Sosigenes, invoerde, komt in hoofdzaak met het nog thans gebruikelijke jaar overeen: het is een gebonden zonnejaar van 365 en in een schrikkeljaar van 366 dagen, verdeeld over 12 maanden, waarvan er zeven 31 dagen hebben, vier 30 dagen en éene 28 of in een schrikkeljaar 29 dagen. De schrikkeldag werd als van ouds ingevoegd achter den 24en Februari; dat blijkt uit de wijze, waarop de Romeinen de dagen hunner maanden telden. Men moet nl. onderscheiden: de Kalendae of den eersten dag der maand, de nonae of den vijfden dag der maand, behalve in Maart, Mei, Juli en October (dan was het de

zevende), de idus of den 13en (in de vier boven genoemde maanden den 15en) dag der maand. Van Kalendae, Idus, Nonae telde men nu terug. De laatste dag van Februari heette dus pridie Kalendas Martii, de voorlaatste volgens Romeinsche telling tertium Kalendas Martii of a. d. III Kal. Martii; had Februari nu 28 dagen, dan was de 24e a. d. VI Kal. Mart., en de 25e a. d. V. Kal. Mart. Door tusschen 24 en 25 een dag in te voegen, werd de 25e de a. d. bis VI Kal. Mart., de 24e bleef dan a. d. VI Kal. Mart. enz. Uit dat bis-sextum is de Fransche naam van den schrikkeldag en het schrikkeljaar ontstaan.

Ik voeg dadelijk hieraan toe, dat men in de middeleeuwen, toen men tot de bij ons gebruikelijke doorloopende telling der dagen van de maand overging, soms nog eene andere telwijze aantreft. Dat is de consuetudo Bononiensis (van Bologna); in de eerste helft van de maand, mensis intrans, worden de dagen gewoon geteld, in de tweede helft, de mensis exiens, daarentegen van achteren af aan: dat laatste geval komt echter weinig of niet in Nederlandsche stukken voor, wel vindt men soms den term mensis intrans of ingaande maand vermeld, die echter geene bijzondere beteekenis heeft [1]).

Uit het boven medegedeelde volgt ook, dat de namen der maanden aan den Romeinschen kalender ontleend zijn. Uit de namen der laatste vier maanden kan men nog zien, dat het kalenderjaar oorspronkelijk met 1 Maart begon. De Nederlandsche namen Louwmaand enz. zijn van algemeen Germaanschen oorsprong. Behalve de nog thans bekende verdienen uit de middeleeuwen vermelding: Zille of Sporkle (Februari), Wiedemaand (Juni), Oogst (Augustus), Kerstmaand (December). De Nederlandsche namen der maanden zijn nooit officieel in gebruik geweest behalve een korten tijd onder Lodewijk Napoleon. Zie 's Konings decisie van 16 Februari 1809, waarbij gelast werd aan de ambtenaren zich te bedienen van de Hollandsche benamingen van het jaar, als Louwmaand, Sprokkelmaand, Lentemaand enz.

Caesar had bepaald, dat de schrikkeldag zou worden ingevoegd quarto quoque anno; de pontifices, wien de zorg voor den kalender was opgedragen, hadden dat opgevat als om de drie jaren en zoo dadelijk na Caesars dood den kalender weer in de war gebracht.

---

[1]) Voor voorbeelden van de consuetudo, Bononiensis zie men Reusens, Questions de chronologie et d'histoire p. 30/1.

Eerst Augustus heeft als pontifex maximus op deze zaak orde gesteld en een tijd lang de schrikkeling achterwege gelaten, totdat de zaak weer in orde was.

§ 7. De Gregoriaansche kalender (nieuwe stijl)

Intusschen was de Juliaansche kalender niet geheel nauwkeurig. Immers het jaar is lang 365 dagen 5 uren 48 minuten en 46 seconden. Dat scheelt dus per jaar 11 minuten 14 seconden of per 400 jaar 3 dagen 2 uren 53 minuten 20 seconden. In de 16e eeuw is men er eindelijk toe overgegaan den kalender in dit opzicht te verbeteren. De kalenderhervorming is in 1582 door paus Gregorius XIII tot stand gebracht; onder de geleerden, die haar hebben voorbereid, was ook een Nederlander: Paulus van Middelburg (1e helft der 16e eeuw). Gregorius' doel was om de lenteëvening, die voor de berekening van Paschen van belang is, zooals wij later zien zullen, weder terug te brengen op den 21sten Maart, den dag, waarop die zich ten tijde van het concilie van Nicaea in 325 bevonden had. Om hem daarop weder te brengen, moesten 10 dagen overgeslagen worden. De paus bepaalde daarom, dat de dag, volgende op 4 October 1582, als de 15e geteld zou worden. Om te zorgen, dat de lenteëvening op 21 Maart bleef vallen, werd bepaald, dat van de jaren, die op 2 nullen eindigen, er slechts één van de vier een schrikkeljaar zou zijn, n.l. 1600, 2000, 2400, maar de tusschenliggende jaren 1700, 1800, 1900, 2100 enz. niet. Geheel zuiver is de rekening toch niet, maar het verschil bedraagt eerst na meer dan 3000 jaren één dag.

Het bevel van den paus werd alleen in de Catholieke landen Spanje, Portugal, Italië, Polen opgevolgd. In Frankrijk liet men op 9 December 1582 den 20en volgen. In Hongarije volgde op 21 October 1587 1 November. In de Zwitsersche en Duitsche landen namen wel de Catholieke rijken en cantons de Gregoriaansche hervorming aan, meest in 1582, 1583 en 1584; maar de Protestantsche hielden aan den ouden kalender vast. Zoo deden ook Engeland, de Scandinaafsche rijken en natuurlijk de landen, waar de Grieksche kerk heerschte. De Duitsche Protestanten namen den nieuwen stijl eerst in 1700 aan, zij gingen toen van 18 Februari op 1 Maart over. Denemarken volgde dat voorbeeld. In Zweden behield men den Juliaanschen kalender, doch maakte men het jaar 1700, evenals

in den Gregoriaanschen kalender, tot een gewoon jaar, zoodat men toen noch met den Juliaanschen, noch met den Gregoriaanschen kalender in overeenstemming was. De overeenkomst met den Juliaanschen kalender werd hersteld door in 1712 aan Februari 30 dagen te geven. In 1753 werd de Gregoriaansche kalender ingevoerd; op 17 Februari volgde toen 1 Maart [1]). In Groot-Brittannië nam men den Gregoriaanschen kalender eerst in 1752 aan: men ging van 2 op 14 September over. In Zwitserland hadden vele Protestantsche cantons op 31 December 1700, 12 Januari 1701 laten volgen. Andere cantons volgden eerst in 1724, 1756, 1784, gedeelten van Graubunderland pas in 1798. In de 19e en 20e eeuw is de Gregoriaansche kalender in de meeste Grieksch-orthodoxe staten en in Japan en China in gebruik genomen.

In ons vaderland was in 1582 de Catholieke hertog van Anjou hoofd der Regeering, en deze bepaalde, dat de nieuwe kalender zou worden ingevoerd, zoodat op 14 December 1582 25 December zou volgen. Zoo geschiedde het door de Staten-Generaal [2]); maar de provinciale Staten voerden het besluit lang niet allen uit. In Brabant en Zeeland volgde volgens Anjou's aanschrijving op 14 December 1582 25 December [3]), in Vlaanderen op 21 December 1582 1 Januari 1583, in Holland op 1 Januari 1583 12 Januari, in de stad Groningen (die toen onder Spanje stond) volgde op 10 Februari 1583 21 Februari. Maar de andere provincies Gelderland, Utrecht enz. hielden zich aan den Juliaanschen kalender, en toen Groningen in 1594 in Staatsche handen viel, werd daar de oude stijl ook hersteld. De toestand was dus, dat sindsdien de Staten-Generaal, Holland en Zeeland den nieuwen, de andere provincies den ouden stijl volgden. Eerst in 1700 ging men daar op aansporing van de Duitsche protestantsche vorsten tot den Gregoriaanschen kalender over. In Gelderland volgde op 30 Juni 1700 12 Juli, in Utrecht en Overijsel op 30 November 1700 12 December, in Friesland en Groningen op 31 December 1700 12 Januari 1701, in Drente op 30 April 1701

---

[1]) Zie Goldschneider, Die ~~Entstehung~~ Einführung des neuen Kalenders in Dänemark und Schweden.

[2]) Zie Plakaatboek I kol. 395.

[3]) In Poortvliet heeft men den Gregoriaanschen kalender eerst 1 Januari 1583 ingevoerd; want in 1582 staat in het schepenregister: Dit jaar is vol geweest op den 21 Decembris.

12 Mei [1]). Bij plakaat van 10 November 1700 bepaalde koning Willem III, dat in Buren, Leerdam en IJselstein op 30 November 1700 12 December zou volgen (evenals in Utrecht en Overijsel).

§ 8. De Christelijke kalender

Terwijl de burgerlijke kalender geheel overgenomen is van den Romeinschen kalender, is de kerkelijke wel niet geheel, maar toch ten deele aan den oud-Israëlietischen kalender ontleend. Het is uit het nieuwe Testament bekend, dat de dood en de opstanding van Christus ongeveer ten tijde van het Joodsche Pascha vielen. Zoo lag het voor de hand, dat de oudste Christenen de opstanding op het Joodsche Paaschfeest herdachten. Maar heel lang kon dat niet duren. Het Christendom ontwikkelde zich onafhankelijk van het Jodendom en wilde zijne eigene Paaschberekening hebben. Het natuurlijkste ware toen geweest een vasten dag aan te wijzen om de opstanding te herdenken, en inderdaad werd de Resurrectio Domini soms op 27 Maart gevierd, speciaal in Gallië. In Klein-Azië hield men zich het langst aan het gebruik om het Paaschfeest op luna XIV, den XIVen Nisan, de eerste maand der Joden, beginnende ongeveer met de lenteëvening, te vieren. Dit waren de zoogenaamde Quartadecimani. De overige Christenen hielden zich aan het gebruik Paschen altijd op een Zondag, den eersten Zondag na 14 Nisan, te vieren. Het concilie van Nicaea bepaalde in 325, dat Paschen overal op denzelfden dag en onafhankelijk van de Joden zou worden gevierd. De dag, waarop Paschen gevierd moest worden, moest dus door berekening gevonden worden. Het zou nooit op luna XIV, altijd op den Zondag daarna moeten vallen.

Toenmaals was Alexandrië het middelpunt der wetenschap, en zoo was het de bisschop of patriarch van Alexandrië, die het Paaschfeest berekende of door zijn clerus liet berekenen. Daarnaast was echter Rome het middelpunt der Kerk en van den Staat, en ook in Rome maakte men Paaschberekeningen, die echter veel minder nauwkeurig waren dan de Alexandrijnsche. De hoofdverschilpunten

---

[1]) Zie hierover Fockema Andreae in de Handelingen van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde 1892/3; mijne aankondiging van Rühl, Chronologie des Mittelalters und der Neuzeit in Museum van 1897; Nederlandsch Archievenblad 1922/3 blz. 151; dr. J. Smit in Nyhoff's Bijdragen, 6e reeks, dl. VIII blz. 125.

tusschen de beide steden waren, dat men in Alexandrië het Paaschfeest altijd liet vallen op den Zondag na l. XIV, dus reeds op l. XV als 't zoo uitkwam, terwijl men te Rome als eersten datum den Zondag na l. XV, dus desnoods ook l. XXII, stelde. Volgens de Romeinen kon l. XIV op een der dagen van 18 Maart tot 15 April vallen, Paschen dus op 20 Maart tot 21 April, volgens de Alexandrijnen kon l. XIV op de dagen van 21 Maart tot 18 April vallen en Paschen dus op 22 Maart tot 25 April. Ten slotte heeft in dezen strijd Alexandrië de overwinning behaald.

Voor de berekening van het Paaschfeest bediende men zich van Paaschtafels, die op de berekening steunden, dat een zeker getal maanmaanden (lunationes) gelijk zijn aan een zeker getal zonnejaren en dus de data na afloop van zulk een cyclus weder dezelfde lunae vertoonen.

De patriarch van Alexandrië Cyrillus (412—444) heeft eene tafel van 95 (5 maal 19) jaren [1]) opgesteld. De tafel had 8 rubrieken: de jaren van Diocletianus, de indicties, de epacten, de concurrentes, den cyclus lunaris, de luna XIV, Paschen en den ouderdom der maan op Paschen.

Toen er nu in 526 weer verschil was tusschen Rome en Alexandrië over de viering van het Paaschfeest, heeft Dionysius de kleine, abt te Rome, het Alexandrijnsche stelsel overgenomen. Hij bracht enkele wijzigingen in de tafel van Cyrillus aan, de voornaamste was, dat hij de jaren van Diocletianus door die van Christus verving en daardoor het aanzijn gaf aan de Christelijke jaartelling. Zijne tafel, loopende van 532 af, en het door hem gehuldigde stelsel hebben vooral door Beda Venerabilis (c. 725) ingang gevonden. Zich steunende op Dionysius, gaf hij eene tafel voor de jaren 532—1063 uit [2]). Wel was de tafel van Dionysius te Rome zelf aangenomen; maar in Spanje heeft lang het Egyptische stelsel van Cyrillus gegolden, dat echter strijd te voeren had met het oudere Romeinsche van Victorius, dat uit Gallië was ingevoerd. Eerst c. 800 is de Dionysische canon in Spanje ingevoerd. Ook in Gallië bleef de cyclus van Victorius lang in gebruik; hij werd nog op een concilie van Orleans in 541 bevestigd. Eerst door Beda is de Dionysische kalender

[1]) Hij volgde nl. den 19-jarigen cyclus van Meton.

[2]) 532 jaren = annus magnus, ontstaan door verbinding van den zonnecyclus van 28 j., met den maancyclus van 19 j.

er ingevoerd. In Brittannië en Ierland gold nog de supputatio Romana [1]). Ook daar werd in den loop der 8e eeuw door Beda's invloed de Dionysische berekening aangenomen.

Het middeleeuwsche maanjaar berust dus op een cyclus van 19 jaren. Elk jaar bestaat uit 6 maanden van 30 en 6 van 29 dagen, totaal 354 dagen. In de jaren 3, 6, 8, 11, 14, 17 en 19 van den cyclus wordt éene maand van 30 dagen ingevoegd (annus embolismalis); dus telde het jaar dan 384 dagen. De cyclus telt dus 19 maal 354 en 7 maal 30, is 6936 dagen. Daarbij kwamen dan de schrikkeldagen, die gewoon in de maand werden opgenomen, dus 4¾ dag. 19 Juliaansche jaren zijn echter 6939¾ dagen. Vandaar de saltus lunae, waardoor één dag wordt overgeslagen in het laatste jaar van den cyclus, bij Cyrillus in Juli, bij Beda in November, in verband met het jaarbegin, bij Cyrillus: 29 Augustus, bij Beda: 1 Januari.

§ 9. De canon van Beda

De canon van Beda heeft op alle middeleeuwsche computisten en chronologen overwegenden invloed gehad. Zijn gezag was buitengewoon groot, en zijne berekeningen heeft men steeds gevolgd. Zijn canon verdient dus nadere beschouwing [2]).

Jaarbegin: 1 Januari. Dit was dus volgens het Romeinsche gebruik. In Egypte (Paaschtafel van Cyrillus) begon het nieuwe jaar met 1 Thot (29 Augustus). Echter kende men daarnaast in Egypte ook het Israelietische jaarbegin met de lenteëvening op 21 Maart. Voor de jaren van Diocletianus was het jaarbegin echter 1 Thot. Dionysius had hiervoor de jaren van Christus, beginnende met 1 Januari, in de plaats gesteld.

Epacten. Deze wijzen den ouderdom der maan op een bepaalden dag aan, dus de hoeveelste dag der luna een bepaalde dag is. Augus-

---

[1]) De supputatio Romana, bekend door den z.g. Chronograaf van 354, berust op een cyclus van 84 jaren, waarin de schrikkeldagen van het zonnejaar en om de twaalf jaren een saltus lunae, die echter in het 84e jaar achterwege bleef, voorkomen. Paschen viel op een der dagen tusschen 25 Maart en 21 April. De canon van Victorius (455) telde 532 jaren evenals de Alexandrijnsche; maar Paschen viel ten laatste op 24 April (bij de Alexandrijnen op 25 April).

[2]) Zie hierover: Met welken dag beginnen Dionysius Exiguus en Beda Venerabilis de anni dominicae incarnationis? (Nederlandsch Archievenblad 1906/7 blz. 199 vlg.)

talis [1]) en Victorius namen daarvoor aan 1 Januari, de Alexandrijnen 22 Maart. Dat laatste namen Dionysius en Beda over. De 22e Maart is dus de sedes epactarum. Maar hoewel de Alexandrijnen 22 Maart als zoodanig aannamen, gold de epacte voor het jaar, dat met den 1 Thot (29 Augustus) begon. Dionysius verving 29 Augustus door 1 September en Beda door 1 Januari. Elken 1en Januari wisselt dus de epacte; het is echter het cijfer, dat den ouderdom der maan op 22 Maart d.a.v. aanwijst.

Concurrentes (epactae solis) zijn cijfers, die aangeven, op welken dag der week de 24e Maart valt. Zondag is 1, Zaterdag is 7. De concurrentes veranderden oorspronkelijk met 1 Maart, sinds Beda echter met 1 Januari. Nauw aan de concurrentes verwant zijn de *Zondagletters.* Men geeft daarbij aan alle dagen van het zonnejaar eene letter, A enz. tot G, en begint dan weer met A. De letter, waarop de eerste Zondag van het met 1 Januari beginnende jaar valt, is de Zondagsletter. Men gaf echter in het schrikkeljaar den schrikkeldag dezelfde letter als zijn voorganger, zoodat een schrikkeljaar 2 Zondagsletters heeft, éëne voor de maanden Januari en Februari en eene voor de andere maanden. De concurrens 1 correspondeert met de Zondagsletter F (in schrikkeljaren G.F) de concurrens 2 met G (in schrikkeljaren A.G), 3 met A (in schrikkeljaren B.A) enz.

Het *guldengetal* (numerus aureus) wijst aan, welken rang het jaar in den 19-jarigen cyclus (cyclus decennovennalis) heeft, 1 vóór Christus geldt daarbij als I, 1 na Christus als II, 2 na Chr. als III etc. Daarnaast kent Beda ook den aan de Alexandrijnen ontleenden cyclus lunaris, die ook negentien jaren lang is, en alleen van den cyclus decennovennalis verschilt, doordat hij met een ander jaar begint. Terwijl het eerste jaar van den cyclus decennovennalis begint met 24 December 531, dus ongeveer met 532, begint het eerste jaar van den cyclus lunaris met 535. Het vasthouden aan den cyclus lunaris berust waarschijnlijk op de omstandigheid, dat Beda meende, dat de cyclus met 1 Januari 535 begon. Dat was echter onjuist: het maanjaar 534, niet 535, begon met dien datum.

De *terminus paschalis* is de volle maan van de maan-maand, waarin de lenteëvening (21 Maart) valt. Die volle maan valt altijd

[1]) Hij leefde vóór den Chronograaf van 354, die zijn cyclus grootendeels aan Augustalis ontleende.

op den 14en dag van die maand en heet daarom ook luna XIV.

De *regularis paschae* is het getal, dat, bij den concurrens opgeteld, den weekdag van de luna XIV aangeeft. Zoo het getal hooger is dan zeven, moet men het met zeven of een veelvoud er van verminderen.

De *regularis solaris* is het getal, dat, bij den concurrens opgeteld, den weekdag van den eersten dag der maand aangeeft. Elke maand heeft dus haar eigen regularis solaris.

De *regularis lunaris* is het getal, dat, bij de epacte opgeteld, den ouderdom der maan van den eersten dag der maand aangeeft. Ook hier heeft dus elke maand haar eigen regularis lunaris.

Paschen valt altijd op den Zondag na luna XIV, dus op een der dagen tusschen 22 Maart en 25 April, beide ingesloten.

De *ouderdom van de maan* op Paschen wordt uitgedrukt door het cijfer XIV, vermeerderd met het getal dagen tusschen den terminus paschalis en Paschen, zoo noodig met 29 verminderd.

Door de invoering van den Gregoriaanschen stijl is de canon van Beda buiten gebruik gekomen. In den Gregoriaanschen kalender hebben o. a. de epacten een geheel ander karakter dan in den Juliaanschen. Voor de praktische chronologie is de beteekenis dier termen in den Gregoriaanschen kalender onverschillig, daar zij in de dateeringen niet meer gebruikt worden.

§ 10. De verbeterde Juliaansche kalender

De kalenderhervorming van paus Gregorius XIII had niet alleen ten doel te zorgen, dat het jaar met de zon liep, maar ook dat de lenteëvening werkelijk op 21 Maart viel, wat in den ouden stijl het geval niet meer was; vandaar dat de paus beval 10 dagen over te springen. Bovendien werden in de berekening van Paschen nog enkele veranderingen aangebracht, die voor de praktische chronologie van geen belang zijn, daar deze zich bedient van lijsten, die aangeven, op welken dag Paschen elk jaar valt. Paschen viel volgens den Gregoriaanschen kalender op geheel andere dagen, dan waarop het feest volgens den Juliaanschen gevierd werd.

Toen nu de protestantsche Duitsche stenden den Juliaanschen kalender verlieten en tot den nieuwen stijl overgingen (1700), sloten zij zich voor de berekening van het Paaschfeest niet bij den Gregoriaanschen kalender aan, maar besloten zij het Paaschfeest te regelen volgens het feitelijk optreden der nieuwe maan (den

calculus astronomicus) in plaats van het volgens de regels, die voor den Gregoriaanschen kalender gesteld waren, te vieren. Hun kalender heette de gereformeerde of verbeterde Juliaansche kalender. In 1724 vierden diensvolgens in Duitschland de Protestanten Paschen op 9 April en de Catholieken op 16 April, in 1744 de Protestanten op 29 Maart en de Catholieken op 5 April. Eerst 1776 gaven de Duitsche protestanten toe, en namen zij den Gregoriaanschen kalender in zijn geheel met inbegrip der Paaschrekening aan. In Zwitserland volgden de Protestantsche cantons geheel het voorbeeld der Protestantsche stenden van Duitschland. In Denemarken vierde men in 1724 Paschen met de Catholieken op 16 April, maar in 1744 met de Protestanten op 29 Maart [1]). In Zweden, dat eerst in 1753 den nieuwen stijl aannam, bepaalde men in Januari 1739, dat Paschen volgens de astronomische berekening naar het systeem van den verbeterden Juliaanschen kalender zou gevierd worden, hoewel de datum volgens den ouden Juliaanschen kalender werd uitgedrukt. Zoo viel b.v. Paschen in 1742 in Zweden op 14 Maart, in die landen, die den Gregoriaanschen of den verbeterden kalender volgden op 25 Maart, in de landen, die zich aan den ouden Juliaanschen kalender hielden, op 18 April. In 1744 viel Paschen dus in Zweden op 18 Maart. In 1753 werd de nieuwe stijl ingevoerd en in 1778 en 1798 werd Paschen volgens den Gregoriaanschen kalender gevierd. Formeel werd de verbeterde Juliaansche kalender eerst in 1844 afgeschaft [2]). In Engeland nam men tegelijk met den nieuwen stijl ook de Paaschberekening van den Gregoriaanschen kalender over.

Omtrent Nederland vallen nog eenige bijzonderheden op te merken. In het plakaat der Staten van Gelderland [3]) zeggen dezen, dat zij op het voetspoor der Duitsche evangelische standen en van Denemarken den verbeterden Juliaanschen kalender invoeren. Maar blijkens verschillende lidmatenlijsten, in het bijzonder die van Lathum, werd Paschen in Gelderland gevierd in 1724 op 16 April en in 1744 op 5 April, dus tegelijk met de Catholieken.

In Overijsel voerde men den nieuwen stijl in zonder te zeggen, welken. Maar in 1724 vierde men blijkens de resoluties van den magistraat van Zwolle waarschijnlijk op 16 April Paschen en in

[1]) Goldschneider A.w. blz. 8—10.
[2]) Goldschneider A.w. blz. 35—37.
[3]) Geldersch plakkaatboek III kol. 27 v.

1744 blijkens resolutie van ridderschap en steden zeker op 5 April.

In Drente voerde men formeel den verbeterden Juliaanschen kalender in; maar in Havelte viel Paschen in 1724 op 16 April en in 1744 op 5 April.

In Friesland werd de verbeterde Juliaansche nieuwe stijl ingevoerd; in den Leeuwarder comptoir-almanack van 1724 wordt Paschen echter vermeld op 16 April.

In Groningen werd ook de verbeterde Juliaansche kalender ingevoerd. Volgens de doopboeken der Hervormde gemeente te Groningen werd echter Paschen in 1724 op 16 April en in 1744 op 5 April gevierd.

In Utrecht eindelijk voerde men evenals in Overijsel den nieuwen stijl in zonder tusschen verbeterden Juliaanschen of Gregoriaanschen kalender te onderscheiden [1]). Uit de resolutiën van Gedeputeerde Staten blijkt, dat in 1724 Paschen 16 April, in 1744 5 April gevierd werd, dus volgens den Gregoriaanschen kalender.

Feitelijk heeft men hier te lande dus in de landprovincies in 1724 den Gregoriaanschen kalender aangenomen.

Nog valt op te merken, dat toen men in 1701 in Drente den nieuwen stijl aannam, men bepaalde, dat Pinksteren dat jaar nog volgens den ouden stijl zou worden gevierd. Volgens den Juliaanschen kalender viel Paschen in 1701 op 20 April en Pinksteren op 8 Juni, volgens den Gregoriaanschen kalender was in 1701 Paschen 22 Maart, dus Pinksteren 15 Mei.

§ 11. De veranderlijke feestdagen

Het Paaschfeest werpt zijne stralen naar voren en naar achteren, d. w. z. dat verschillende dagen vóór en na Paschen vaste benamingen hebben, waaronder zij bij dateeringen worden aangehaald. Vele dier namen zijn ontleend aan het begin der stukken uit den Bijbel, die dien dag (altijd een Zondag) gezongen werden in de kerk (introitus missae). De op deze wijze aangeduide dagen zijn:

De	1e Zondag	of	7	dagen	vóór Paschen:	Palmzondag of Rami palmarum.
„	2e	„	„ 14	„	„ „ :	Judica of Isti sunt dies.
„	3e	„	„ 21	„	„ „ :	Laetare (Jherusalem) of Rosendag.

[1]) Groot Plakaatboek I kol. 457

De	4e	Zondag	of	28	dagen	vóór Paschen:	Oculi.
„	5e	„	„	35	„	„ „ :	Reminiscere.
„	6e	„	„	42	„	„ „ :	Invocavit of Dominica quadragesima.
„	7e	„	„	49	„	„ „ :	Esto mihi.
„	8e	„	„	56	„	„ „ :	Exsurge.
„	9e	„	„	63	„	„ „ :	Circumdederunt of Septuagesima.

Woensdag tusschen Invocavit en Esto mihi of 46 dagen voor Paschen is Caput ieiunii of Asch-Woensdag. Met dien dag begint het 40-daagsche vasten. De volgende Zondag, Invocavit, heet daarom ook Dominica quadragesima d. i. de eerste Zondag der 40-daagsche vasten.

In verband met den vastentijd vallen nog te noteeren:

Vastenavond is de tijd van Donderdag vóór tot Dinsdag na Esto mihi.

Groote Vastenavond of Papen-Vastenavond is de Zondag Esto mihi.

Kleine Vastenavond of Laatste Vastenavond is de Dinsdag na Esto mihi.

Van de Heilige week, d. w. z. de week vóór Paschen, vallen de volgende bijzonderheden te vermelden:

Woensdag vóór Paschen heet Scortel-Woensdag.

Donderdag vóór Paschen heet Cena Domini of Witte Donderdag.

Vrijdag vóór Paschen heet Parasceve of Goede Vrijdag.

De 1e Zondag of 7 dagen na Paschen heet Beloken Paschen of Quasi modo (geniti).

De	2e	Zondag	of	14	dagen	na Paschen:	Misericordia Domini.
„	3e	„	„	21	„	„ „ :	Jubilate.
„	4e	„	„	28	„	„ „ :	Cantate.
„	5e	„	„	35	„	„ „ :	Vocem iucunditatis of Dominica rogationum.
„	6e	„	„	42	„	„ „ :	Exaudi.
„	7e	„	„	49	„	„ „ :	Pentecoste, Pinksteren of Sinxen.
„	8e	„	„	56	„	„ „ :	Trinitatis of Beloken Pinksteren.

Hemelvaartsdag is de Donderdag tusschen Vocem iucunditatis

en Exaudi, 39 dagen na Paschen. De Rogationes (Kruisdagen) beginnen op Vocem iucunditatis, dat daarom ook Dominica rogationum heet, of op den Maandag daarna en loopen die geheele week door.

Vrijdag na Iubilate, dus 26 dagen na Paschen, heet Onser-Lieven-Vrouwendag lamentationis of compassionis.

Donderdag na Trinitatis, dus 60 dagen na Paschen, is Corpus Christi of Sacramentsdag.

Voorts noemt men de vier Zondagen vóór Kerstmis adventen, de 4e Zondag 1e advent, de 3e 2e advent, de 2e 3e advent en de 1e Zondag vóór Kerstmis 4e advent.

Dan heeft men nog te letten op de vier Quatembers, die altijd op Woensdag vallen, nl.

Woensdag tusschen Invocavit en Reminiscere, dus 39 dagen vóór Paschen.

Woensdag tusschen Pinksteren en Trinitatis, dus 52 dagen na Paschen.

Woensdag na Exultationis crucis d. i. 14 September.

Woensdag na St. Lucie d. i. 13 December.

Zij verdeelen het jaar in vier perioden, waarvan de beide eerste en de beide laatste onderling telkens 3 maanden verschillen, terwijl de verhouding tusschen de 2 eerste en de 2 laatste met het Paaschfeest wisselt.

§ 12. De onveranderlijke feestdagen

Terwijl Paschen en de er mee samenhangende dagen het eene jaar op den eenen, het andere op een anderen dag vielen, in verband met den kerkelijken kalender, hadden de dagen van het zonnejaar bovendien hunne vaste heiligen, naar wie zij heetten.

Het getal heiligen is zeer aanzienlijk, en hoewel zij elk jaar in dezelfde dioecese op denzelfden datum herdacht werden, en die dag naar dien heilige genoemd werd, had elke dioecese als het ware zijn eigen heiligen-kalender. Hieronder geef ik eene lijst der heiligen, naar welke in het bisdom Utrecht de dagen genoemd werden, ontleend aan Grotefend, Zeitrechnung II blz. 192 vlg. en vermeerderd met eenige andere heiligendagen, die in middeleeuwsche oorkonden vermeld worden, ofschoon zij in de hoofdplaats van het bisdom niet gevierd werden. In het bijzonder wijs ik hierbij op den kalender der Eltensche abdij [1]):

[1]) Archief aartsbisdom Utrecht LII blz. 182 vlg.

Januari.

1. *Circumcisio Domini* [1]), Jaersdach.
2. Octava Stephani protomartiris; Wysscheldag [2]).
3. Octava Johannis evangeliste.
4. Octava Innocentum.
5. Vigilia Epiphanie Domini.
6. *Epiphania Domini*, Dertiendag, Driekoningen [3]).
7. Isidori episcopi et confessoris.
8. Severini confessoris; Eugenii episcopi et martiris; Luciani et Maximiani martirum [4]).
9. Juliani martiris.
10. Pauli primi eremite.
11. Iginii pape; Salvii martiris; Obitus tertii magi, Trium magorum [5]); Eductio Christo de Egipto [4]).
12. Satiri martiris; Johannis pape [4]).
13. Octava Epiphanie Domini; Remigii et Hilarii episcoporum.
14. *Ponciani martiris* [6]), Pulsiëndag; Felicis confessoris et pontificis.
15. Mauri abbatis.
16. Marcelli pape et martiris.
17. Antonii monachi.
18. Prisce virginis et martiris.
19. Marii et Marthe martirum.
20. Fabiani et Sebastiani martirum.
21. *Agnetis virginis et martiris.*
22. Vincentii martiris.
23. Emerentiane virginis et Macharii martirum.
24. Timothei apostoli.
25. *Conversio Pauli apostoli*, St. Pauwels in den winter, in den afterwinter.
26. Polycarpi episcopi et martiris.
27. Johannis Chrysostomi episcopi et confessoris.

---

[1]) De cursief gedrukte namen wijzen de groote feestdagen (festa fori) aan.

[2]) Te Deventer.

[3]) Maandag na Dertiendag: Verzworen Maandag of Koppel-Maandag. Men vindt ook „Vercoren Dyssendach" (Dinsdag na Dertiendag).

[4]) Te Elten.

[5]) Te Emmerik.

[6]) In vroeger tijd is Ponciani dikwijls abusievelijk herleid tot 19 November. Vgl. Nederlandsch Archievenblad 1911/2 blz. 220.

28. Octava Agnetis.
29. Valerii episcopi et confessoris.
30. Aldegundis virginis.
31. Ignatii episcopi et martiris.

Februari.

1. Brigide virginis; Severi episcopi et confessoris.
2. *Purificatio beate Marie*, Maria Lichtmis, Maria in de Vasten, Onze-Vrouwendag, als men de kaars draagt.
3. Blasii episcopi et martiris.
4. Philee et sociorum martirum.
5. Agathe virginis et martiris.
6. Vedasti et Amandi episcoporum et confessorum.
7. Augulii episcopi et martiris.
8. Helene regine.
9. Apollonie virginis.
10. Scolastice virginis et martiris; Zotici et Hirenei martirum [1]).
11. Desiderii episcopi et martiris.
12. Dorothee virginis et martiris.
13. Eulalie virginis et martiris.
14. Valentini martiris; Vitalis et Felicule martirum [1]).
15. Faustine virginis [2]).
16. Juliane virginis et martiris.
17. Polycronii episcopi et martiris.
18. Simeonis episcopi et martiris.
19. Gabini presbiteri et martiris.
20. Eucharii confessoris.
21. Septuaginta novem martirum; Hilarii pape [3]).
22. *Cathedra Petri apostoli*, St. Pieter op den stoel, St. Pieter in de lente [4]), in de vasten, in Zille [5]), St.-Pieters dag, als de kinderen loopen [6]).

[1]) Te Emmerik.

[2]) Soms verward met Faustini martiris.

[3]) Te Elten.

[4]) Vroeger noemde men de maanden Februari, Maart, April de lentemaanden. Zie Reusens, Supplément aux questions de chronologie et d'histoire blz. 82—85.

[5]) Men vindt ook te „inghaende" Zelle; blijkbaar naar analogie van te ingaanden Oogst (zie 1 Augustus).

[6]) Nieuwe Drentsche volksalmanak 1924 blz. 131, juncto 1923 blz. 145. Vgl. Nederlandsch Archievenblad 1933/4 blz. 82.

23. Vigilia Matthie apostoli.
24. *Matthie apostoli* [1]).
25. Victorini et aliorum martirum; Walburgis virginis [2]).
26. Alexandri episcopi.
27. Leandri episcopi.
28. Romani abbatis.

Maart.

1. Suidberti episcopi.
2. Simplicii pape.
3. Celidonii martiris.
4. Lucii pape et martiris; Adriani martiris.
5. Phoce martiris.
6. Victoris et Victorini martirum.
7. Perpetue et Felicitatis virginum et martirum; Thome de Aquino confessoris.
8. Philemonis et Apollinis martirum.
9. Quadraginta militum in Armenia.
10. Alexandri et sociorum martirum; Translacio Sancti Viti martiris [3]).
11. Gorgonii martiris.
12. Gregorii pape.
13. Macedonii presbiteri et aliorum martirum; Leonis pape et confessoris.
14. Quadriginta septem martirum.
15. Longini martiris.
16. Heriberti episcopi.
17. Gertrudis virginis. St. Geerden dag te midden of half Maart.
18. Alexandri episcopi et martiris.
19. Johannis eremite; Translatio Marie Magdalene; Johannis abbatis [3]).
20. Gutberti episcopi; Joseph nutritii Domini.
21. Benedicti abbatis et confessoris.
22. Pauli episcopi.
23. Victoriani martiris.
24. Pigmenii presbiteri et martiris.

---

[1]) Niet te verwarren met St. Mattheus (21 September).
[2]) Te Emmerik.
[3]) Te Elten.

25. *Annunciatio Marie* [1]), Onzer-Vrouwendag verhoelne [2]).
26. Ludgeri episcopi et confessoris.
27. Resurrectio Domini [3]).
28. Guntramni regis.
29. Eustachii abbatis.
30. Quirini tribuni et martiris.
31. Balbine virginis et filie Quirini.

April.

1. Theodore virginis.
2. Nicetii episcopi.
3. Theodosie virginis.
4. Ambrosii episcopi et confessoris.
5. Claudiani confessoris.
6. Firmini episcopi et martiris.
7. Egesippi confessoris.
8. Celestini pape.
9. Marie Egyptiace.
10. Apollonii presbiteri; Ezechiëis prophete [4]).
11. Leonis pape et confessoris.
12. Zenonis episcopi et martiris.
13. Eufemie virginis.
14. Tiburtii et Valeriani martirum.
15. Olympiadis et Maximi martirum; Helene virginis.
16. Septemdecim martirum.
17. Aniceti pape et martiris.
18. Eleutherii episcopi et martiris.
19. Timonis diaconi; Ursmari episcopi.
20. Victoris pape et martiris; Genesii martiris [4]).
21. Simeonis episcopi et martiris.
22. Gaii pape et martiris.
23. Georgii martiris; Adalberti martiris [5]).

---

[1]) „Si (Annunciatio Marie) in dominica palmarum vel post (d. w. z. in de Goede week) venerit, sabbato ante Palmarum solenniter celebretur" (Breviarium secundum usum ecclesie Traiectensis, 1517, aangehaald Nederlandsch Archievenblad 1919/20, blz. 227/8.

[2]) Meestal is met Onzer-Vrouwendag verholen 8 December bedoeld.

[3]) Te Elten festum fori.

[4]) Te Elten.

[5]) Te Emmerik.

24. Alexandri martiris; Donati martiris [1]).
25. *Marci evangeliste.*
26. Cleti pape et martiris.
27. Antimi martiris; Anastasii pape [1]).
28. Vitalis martiris, St. Vitalis'dag in den Aprill.
29. Petri martiris; Agapiti et Secundini [1]).
30. Euprobii martiris; Quirini martiris [2]).

Mei.

1. *Philippi et Jacobi apostolorum;* Meidag; Walburgis virginis [1]).
2. Athanasii episcopi.
3. *Inventio crucis*, Cruysdach.
4. Godehardi episcopi.
5. Hilarii episcopi: Ioviani martiris [1]).
6. Johannis ante portam Latinam, St. Jan in de olie.
7. Iuvenalis martiris.
8. Wironis episcopi et confessoris; Victoris martiris [1]).
9. Gengulphi martiris; Translatio Andree apostoli [3]).
10. Gordiani et Epimachi martirum.
11. Mamerti episcopi; Gengulphi martiris [1]).
12. *Pancratii, Nerei et Achillei martirum.*
13. *Servatii episcopi.*
14. Victoris martiris.
15. Isodori martiris; Sophie virginis.
16. Peregrini episcopi et martiris.
17. Siri confessoris.
18. Johannis episcopi et martiris; Marci pape.
19. Potentiane virginis.
20. Basille virginis.
21. Secundi martiris; Valentis episcopi.
22. Helene virginis.
23. Desiderii episcopi et martiris.
24. Rogatiani martiris; Donatiani martiris.
25. Urbani pape et martiris.
26. Augustini episcopi Anglorum.

---

[1]) Te Elten.
[2]) Te Emmerik en te Elten.
[3]) Nijhoff, Gedenkwaardigheden IV, no. 136 (Nederlandsch Archievenblad 1910/11, blz. 162).

27. Bede presbiteri.
28. Germani episcopi.
29. Maximini episcopi et confessoris.
30. Felicis pape et martiris.
31. Petronille virginis.

Juni.

1. Nicomedis martiris.
2. Marcellini et Petri martirum.
3. Pargentini et Laurentini martirum; Herasmi episcopi et martiris [1]).
4. Quirini episcopi et martiris.
5. *Bonifatii et sociorum martirum* [2]).
6. Viginti martirum; Lucii et Amandi [3]).
7. Pauli episcopi et martiris; Translatio Servatii episcopi [4]).
8. Medardi episcopi et confessoris.
9. Primi et Feliciani martirum.
10. Rogati martiris.
11. Barnabe apostoli.
12. *Odulphi confessoris* [5]), Aelef; Cunere virginis [6]); Basilidis et sociocum martirum [4]).
13. Felicule virginis et martiris.
14. Valerii et Rufi martirum; Prothi martiris [4]).
15. Viti, Modesti et Crescentie martirum.
16. Basilii episcopi; Justini martiris [3]); Justine virginis [4]); Aurei martiris.
17. Alexii confessoris.
18. Marci et Marcelliani martirum.
19. Gervasii et Protasii martirum.
20. Rufine et Martine virginum; Regine virginis [4]).
21. Albani martiris.
22. Decem milium martirum; Albini et sociorum martirum.
23. Vigilia Nativitatis Johannis baptiste; Edildrude virginis [4]).

---

[1]) Te Emmerik en te Elten.
[2]) In de oud-Catholieke kerk wordt Bonifatius den 5 Juli herdacht. Dit is de dag der depositio. Zie Nederlandsch Archievenblad 1927/8, blz. 238.
[3]) Te Elten.
[4]) Te Emmerik.
[5]) Hij wordt dikwijls met St. Olaus (zie 29 Juli) verward.
[6]) Te Renen; te Elten en Emmerik: 29 October.

24. *Nativitas Johannis baptiste,* St. Jan te Midzomer, St. Jan baptist in den vogelzang; Midzomer.

25. *Lebuini* et Radbodi confessorum, Lebuini te Midzomer, Lebuini estivalis; Adelberti confessoris.

26. Johannis et Pauli martirum.

27. Septem dormientium.

28. Benigni martiris; Vigilia Petri et Pauli apostolorum; Leonis pape [1]).

29. *Petri et Pauli apostolorum,* Aposteldag.

30. Commenmoratio Pauli apostoli; St. Pouwelsdag te Midzomer.

Juli.

1. Octava Johannis baptiste; Rumoldi episcopi.

2. *Visitatio Marie;* Processi et Martiniani martirum.

3. Translatio Thome apostoli.

4. *Translatio Martini,* St. Martijn in den Zomer, in den Oogst, St. Martijn Schuddekorfsdag.

5. Zoe martiris Rome; Jocundini martiris [2]).

6. Octava Apostolorum Petri et Pauli.

7. Willibaldi episcopi et confessoris.

8. *Translatio Barbare virginis;* Kiliani et sociorum martirum.

9. Octava visitationis Marie; Zenonis et aliorum martirum; Agilolfi episcopi et martiris [2]).

10. Septem fratrum martirum.

11. Translatio Benedicti abbatis; octava translationis Martini.

12. Felicis et Naboris martirum.

13. Margarethe virginis et martiris [3]); Margarethe et Mildrade virginum [4]).

14. Phoce episcopi; Justini confessoris [2]).

15. Divisio apostolorum; Aller apostelen dag; Plechelmi episcopi et confessoris [1]).

16. Hylarii monachi et martiris.

17. Theodosie virginis; Alexii confessoris [1]).

18. Frederici episcopi et martiris Traiectenis; Arnolphi episcopi; Brunonis [5]).

---

[1]) Te Emmerik.
[2]) Te Elten.
[3]) Zie Nyhoff's Bijdragen, derde reeks, IX blz. 274.
[4]) Te Emmerik en te Elten.
[5]) In het Karthuizerklooster Nieuwlicht.

19. Arsenii monachi.
20. Sabini et aliorum martirum.
21. Praxedis virginis et martiris.
22. *Marie Magdalene.*
23. Apollinaris episcopi et martiris; Liborii episcopi et confessoris [1]); Translatio trium magorum [2]).
24. Christine virginis et martiris; vigilia Jacobi apostoli.
25. *Jacobi apostoli;* Christophori martiris.
26. Jacinti martiris; Judoci confessoris [1]); Anne matris Marie [1]); Ioviniani martiris [3]).
27. Ermolai presbiteri; Joachim pater et Anna mater beate Marie [3]).
28. Pantaleonis martiris; Sampsonis episcopi et confessoris [1]).
29. Felicis, Simplicii et aliorum martirum; octava Marie Magdalene; Olai martiris [4]); Beatricis martiris [3]).
30. Abdon et Sennes martirum.
31. Germani episcopi.

Augustus.

1. *Petri ad vincula,* St. Pieter in banden, St. Pieter ingaande Oogst; Machabeorum martirum [1]).
2. Stephani pape et martiris.
3. Inventio Stephani protomartiris.
4. Justini presbiteri et confessoris.
5. Oswaldi regis et martiris; Marie ad Nives; Dominici confessoris.
6. Sixti pape et sociorum martirum.
7. Transfiguratio Domini; Donati episcopi et martiris; Afre martiris [1]).
8. Cyriaci [5]) et sociorum martirum.
9. Vigilia Laurentii martiris; Romani martiris.
10. *Laurentii martiris.*
11. Tiburtii martiris.
12. Eupli diaconi; Clare virginis [2]); Radegundis virginis [1]).

---

[1]) Te Emmerik.
[2]) Te Emmerik en te Elten.
[3]) Te Elten.
[4]) Hij wordt dikwijls met St. Odulph (zie 12 Juni) verward.
[5]) Soms wordt Cyriacus paus genoemd, wat aan de legende van de H. Ursala en de 11000 maagden ontleend is.

13. Ypoliti et sociorum martirum.

14. Werenfridi confessoris; vigilia assumtionis Marie; Eusebii confessoris.

15. *Assumtio Marie virginis*, Maria hemelvaart, Onze-Vrouwendag te halfmidden Oogst [1]).

16. Arnulfi confessoris.

17. Octava Laurentii martiris; Ieronis martiris; Zutphener aiffbait [2]).

18. Agapiti martiris: Helene regine [3]).

19. Magni martiris.

20. Bernardi abbatis.

21. Privati episcopi et martiris.

22. Octava assumtionis Marie; Timothei et Symphoriani martirum.

23. Vigilia Bartholomei apostoli: Zachei episcopi; Apollinaris martiris [4]).

24. *Bartholomei apostoli.*

25. Gregorii episcopi Traiectensis; Ludovici regis [5]).

26. Yrenei et Habundi martirum.

27. Rufi martiris.

28. Augustini episcopi; Hermetis martiris.

29. *Decollatio Johannis baptiste*, St. Jan te uitgaande Oogst; Sabine virginis et martiris [5]).

30. Felicis et Adaucti martirum; Fiacri confessoris.

31. Paulini episcopi.

September.

1. Egidii abbatis, St.-Gillis' dag, St. Loiens dag [6]), Prisci martiris [5]), Lazari episcopi [5]).

2. Antonini martiris: Translatio Agnetis.

3. Remacli episcopi: Ordinatio Gregorii pape [5]).

4. Marcelli martiris.

5. Herculiani martiris; Bartini abbatis; Maurini martiris [4]).

6. Magni confessoris.

---

[1]) Men vindt ook Onze-Vrouwendag te uitgaande Oogst.
[2]) Zie Nederlandsch Archievenblad 1931/2 blz. 205.
[3]) Te Emmerik en te Elten.
[4]) Te Elten.
[5]) Te Emmerik.
[6]) Te Oldenzaal.

7. Evorcii episcopi et confessoris; Regine virginis.

8. *Nativitas Marie virginis*, onzer Vrouwen misse der latere; Adriani martiris.

9. Gorgonii martiris.

10. Hilarii pape; Othgeri confessoris; Theodardi episcopi et martiris [1]).

11. Proti et Jacincti martirum.

12. Marcellinii episcopi; Maximini episcopi; Syri episcopi et confessoris [1]).

13. Philippi episcopi et martiris.

14. *Exaltatio crucis* [2]); Cornelii et Cypriani martirum.

15. Octava Nativitatis Marie; Nicodemi martiris.

16. Lucie et Geminiani martirum; Euphemie virginis [3]).

17. *Lamberti episcopi et martiris.*

18. Columbani confessoris; Trophimi martiris [1]).

19. Januarii et aliorum martirum.

20. Vigilia Matthei apostoli et evangeliste; Fauste virginis; Quiriani martiris [1]).

21. *Matthei apostoli et evangeliste* [4]).

22. *Mauritii et sociorum martirum* [5]).

23. Tecle virginis.

24. Conceptio Johannis baptiste.

25. Firmini episcopi et martiris [3]); Cleophe discipuli Domini.

26. Cypriani et Justine virginis martirum.

27. Cosme et Damiani martirum.

28. Wenceslai regis et martiris.

29. *Michaelis archangeli.*

30. Jheronimi presbiteri.

October.

1. *Remigii episcopi*, Rameydag; Bavonis confessoris, Bamisse, Bavendag; Germani et Vedasti confessorum.

2. Leodegarii episcopi et martiris.

3. Duorum Ewaldorum martirum.

---

[1]) Te Elten.

[2]) Woensdag na Exaltationis crucis: derde Quetember.

[3]) Te Emmerik en te Elten.

[4]) Niet te verwarren met St. Matthijs (24 Februari).

[5]) Soms (zie Kok Vaderlandsch woordenboek dl. I) is Mauritius afgekort tot Maurus.

4. Francisci confessoris.
5. Apollinaris martiris.
6. Octava Michaelis archangeli; Fidis virginis et martiris.
7. Marci pape; Marcelli et Apuleji martirum.
8. Regenfledis virginis; Amoris confessoris [1].
9. Dionysii et sociorum martirum.
10. *Victoris et Gereonis martirum*, Victoris martiris, Santgangendag[2].
11. Translatio Augustini.
12. Cypriani, Felicis et aliorum martirum.
13. Theophili episcopi.
14. Calixti pape et martiris.
15. Trecentorum Maurorum martirum.
16. Galli confessoris.
17. Florentii episcopi; Elisii episcopi; Marthe vidue [3].
18. Luce evangeliste [4].
19. Januarii et sociorum martirum; Translatio Willebrordi episcopi [3].
20. Quirini martiris; Marcellini martiris [1].
21. Undecim milium virginum.
22. Severi episcopi; Cordule virginis [5].
23. Severeni episcopi et confessoris.
24. Felicis episcopi et aliorum martirum; Euergisli episcopi [1].
25. Crispini et Crispiniani martirum.
26. Amandi episcopi.
27. Vigilia Simonis et Jude apostolorum; Vincentii et aliorum martirum; Rumolfi martiris [1].
28. *Simonis et Jude apostolorum.*
29. Narcisci episcopi; Cunere virginis [6].
30. Ducentorum et viginti martirum.
31. Vigilia omnium sanctorum; Quintini martiris.

November.

1. *Omnium sanctorum*, Allerheiligen, heilige misse; Cesarii martiris.

---

[1]) Te Elten.
[2]) Zie Nederlandsche Spectator: 1897 nr. 10.
[3]) Te Emmerik.
[4]) Niet te verwarren met St. Lucia (13 December).
[5]) Te Emmerik en te Elten.
[6]) Te Emmerik en te Elten; te Renen 12 Juni.

2. *Commemoratio animarum*, Allerzielen dag [1]); Eustachii et sociorum martirum.
3. Huberti episcopi et confessoris.
4. Modeste virginis.
5. Felicis presbiteri et aliorum.
6. Leonardi confessoris; Willehadi episcopi et confessoris.
7. Willibrordi episcopi.
8. Quatuor coronatorum martirum.
9. Theodori martiris.
10. Vigilia Martini episcopi; Martini pape et martiris.
11. *Martini episcopi*, St. Marten in den winter [2]), te Midwinter.
12. *Lebuini confessoris*, St. Lebuinus in den Winter [2]); Cuniberti confessoris [3]).
13. Briccii episcopi et confessoris.
14. Serapionis martiris.
15. Secundi martiris.
16. Othmari episcopi.
17. Aniani episcopi; Florini confessoris [4]).
18. Octava Martini episcopi.
19. Elisabeth vidue.
20. Maximi episcopi; Ponciani pape et martiris [4]).
21. Presentatio Marie, Onze Vrouwen dag verholen [5]); Mauri martiris; Columbani abbatis [4]).
22. Cecilie virginis; Ordinatio Willibrordi episcopi [3]).
23. Clementis pape et martiris; Trudonis confessoris [3]); Felicitatis martiris [6]).
24. Chrisogoni martiris.
25. *Katherine virginis.*
26. Lini pape et martiris.
27. Vitalis et Agricole martirum; Jacobi intercisi martiris [3]).

---

[1]) In het leenregister van Nyenrode 5e dl. fol. 40 vs. wordt gesproken van „Alrezielen dach den IIIIen dach in November”.
[2]) De maanden November, December en Januari vormden oudtijds den winter.
[3]) Te Emmerik.
[4]) Te Elten.
[5]) Zie Archief aartsbisdom Utrecht XXXII blz. 239.
[6]) Te Emmerik en te Elten.

28. Trophimi et aliorum martirum; Mansueti martiris [1]).

29. Radbodi episcopi Traiectensis; Vigilia Andree apostoli; Saturnii martiris; Crisanti et Darie martirum [2]).

30. *Andree apostoli.*

December.

1. Eligii episcopi et confessoris; Translatio capitis Martini.
2. Severi et Severini fratrum et martirum; Longini militis [1]).
3. Claudii et aliorum martirum; Cassiani martiris.
4. Barbare virginis et martiris.
5. Julii et aliorum martirum; Dalmacii episcopi [1]).
6. *Nicolai episcopi.*
7. Octava Andree apostoli.
8. *Conceptio Marie virginis*, Onze Vrouwen dag verholen.
9. Eucharii episcopi.
10. Eulalie virginis.
11. Damasi pape et confessoris; Copris et Patermusii martirum [1]).
12. Valerici confessoris.
13. Lucie virginis et martiris [3]).
14. Nichasii episcopi et martiris.
15. Valeriani martiris; octava conceptionis Marie; Maximini episcopi.
16. Trium puerorum.
17. Translatio Ignatii episcopi et martiris.
18. Winnibaldi abbatis.
19. Memesii martiris.
20. Vigilia Thome apostoli; Zepherini episcopi; Anastasii confessoris [1]).
21. *Thome apostoli*, Domaesdag.
22. Didimi martiris; Theodosii episcopi [1]).
23. Victorie virginis.
24. Vigilia Nativitatis Domini; Eugenie virginis [1]).
25. *Nativitas Domini* Kerstdag; Middewinter.
26. *Stephani protomartiris.*
27. *Johannis apostoli et evangeliste*, Jansdag na Kerstdag.

---

[1]) Te Elten.

[2]) Te Emmerik.

[3]) Niet te verwarren met St. Lucas (18 October). Woensdag na St. Lucia: vierde Quatember.

28. *Innocentum* (*Puerorum*) *martirum*, Onschuldige kinderen, Aller kinderen dag.

29. Thome episcopi Cantuariensis et martiris.

30. David regis; Perpetui episcopi [1]).

31. Silvestri pape et confessoris.

Niet alle heiligennamen plegen bij de dateering te worden gebruikt, en vele data worden aangewezen als Zondag of Maandag enz. na of vóór een bepaalden heiligendag of veranderlijken feestdag b.v. Zondag na Pontiani, Maandag vóór Quasi modo etc. Hierbij valt het volgende op te merken.

Daags te voren heet in het Nederlandsch: avond, b.v. St. Nicolaas is 6 December, St. Nicolaas' avond is dus 5 December. In het Latijn zegt men er vigilia voor. Echter heeft vigilia in den strikten zin van het woord eene kerkelijke beteekenis; het is de vastendag, voorafgaande aan een hoog feest. Viel die voorafgaande dag op een Zondag, dan werd de vigilia op den Zaterdag er vóór verlegd. Echter houdt men zich, wat het gebruik van het woord vigilia betreft, niet altijd aan den kerkelijken regel, maar gebruikt men het ook in den zin van avond (eigenlijk profestum).

De op een heiligendag volgende dag heet des anderen daags [2]) in het Latijn crastino. Zelden wordt er secunda die voor gebruikt. Ook komt voor de uitdrukking: pillendach. Met den „derden" dag na een bepaalden datum wordt de „tweede" dag volgens onze wijze van spreken bedoeld [3]).

Sommige feesten worden eene week later herhaald. Die dag heet dan de octave.

Van verscheidene heiligen wordt ook de translatio d. i. de overbrenging van hun gebeente herdacht. Dikwijls worden dan de sterfdag en de translatio verward. Voor een voorbeeld hiervan zie men: Nederlandsch Archievenblad 1910/1 blz. 162.

Opmerkelijk is ook, dat men bij het dateeren van een volgenden of voorafgaanden feestdag zich aan geene vaste regels bindt. Zie hiervan voorbeelden bij Muller Programma blz. 30 noot 2. Men kan in dat opzicht de zonderlingste terminologieën verwachten.

---

1) Te Elten.
2) Zie Nijhoff's Bijdragen, derde reeks dl. IX blz. 264 vlg.
3) Nederlandsch Archievenblad 1910/1 blz. 165.

Zoo wordt in eene der grafelijke rekeningen van Holland [1]) de Paaschdag aangeduid als de Zondag na Palmenzondag voor Paschen.

Het gebruik om naar den kerkelijken feestdag te dateeren kwam hier te lande op in de dertiende en verdween weder in de vijftiende eeuw.

---

[1]) Hamaker, I blz. 74.

TWEEDE HOOFDSTUK

DE JAARTELLING

§ 13. Oudere jaartellingen

Onbeschaafde volkeren hebben aan eene jaartelling geene behoefte. Voor ons, die dagelijks kranten lezen, brieven ontvangen en verzenden, voor den handel, die termijncontracten sluit, die over jaren loopen, is eene doorloopende jaartelling noodig, niet alzoo voor menschen, die geene kranten hadden, in den regel niet konden lezen en geen anderen handel dreven dan ruilhandel. En ook al kwam er behoefte aan eenige onderscheiding der jaren, dan was eene onderscheiding of telling, die voor een menschenleven gold, ruim genoeg. Zoo was het b.v. bij de Mongolen nog ten tijde van Dschengis Khan (later hebben zij den Islam en de Hegira-jaartelling aangenomen); zij telden hunne jaren niet, maar noemden elk jaar naar den naam van een dier. Zoo hadden zij een canon van zestig, volgens Marco Polo twaalf, jaren, dan keerden de dierennamen weer in dezelfde volgorde terug. Voor hunne behoefte was die onderscheiding voldoende; geschiedenis beoefenden zij niet.

In de meer westelijk gelegen landen, aan welke wij onze cultuur ontleend hebben, heeft de oudste onderscheiding der jaren zich vastgeknoopt aan merkwaardige gebeurtenissen, waarnaar de jaren genoemd werden. In den Bijbel, bij de oudste profeten, Amos en Jesaia, vindt men van die wijze van aanduiding de sporen: vier jaren voor de groote aardbeving, in het jaar toen de Tartan naar Asdod trok, in het jaar toen koning Achaz stierf, dat zijn de daar gebruikelijke dateeringen, en in Babylonië, dat Palaestina in beschaving ver vooruit was, had men eeuwen vroeger ten tijde van koning Hammu-rabi en zijne dynastie dezelfde wijze van tellen gehad. Maar in Babylonië was men ten tijde van Amos en Jesaia al verder geschreden op den weg naar eene jaartelling. Onder de belangrijkste gebeurtenissen behoorden natuurlijk de troonwisselingen. Daarnaar werden de jaren genoemd, en de volgende jaren kregen dan niet een afzonderlijken naam, maar werden doorgeteld.

Dat doortellen kon op tweeërlei wijze geschieden. Men kon op het jaar, waarin iemand koning werd, laten volgen het 1e jaar na zijne troonsbestijging, maar ook dat jaar het 2e jaar noemen. Zoo krijgt men tweeërlei telling der regeeringsjaren. In beide gevallen vallen de regeeringsjaren met de kalenderjaren samen (de dwaasheid, dat men de jaren van een vorst begint te tellen van den dag zijner troonsbestijging, is een later uitvindsel, alleen geschikt om chronologisch verwarring te stichten); het verschil is, dat in het eene geval het jaar, waarin de vorst koning werd, wel, in het andere niet medetelt. De eerste telling noemt men antedateering, de tweede postdateering. In Egypte b.v. bediende men zich van de antedateering, in Babylonië van de postdateering.

Uit deze telling der regeeringsjaren zijn nu de oudste doorloopende jaartellingen ontstaan, doordien men nl. de regeeringsjaren van den overleden koning bleef doortellen. De oudste jaartelling van dien aard is de Seleucidische. Tengevolge van den slag bij Gaza in het najaar van 312 v. Chr. veroverde Seleucus Babylon. Zijn 1e regeeringsjaar volgens de Babyloniërs begon dus met de lenteëvening van 311. Deze jaren zijn sedert doorgeteld. In Syrië, waar het jaar met den herfst begon, liepen die jaren van October 312 v. Chr. Latere jaartellingen van denzelfden aard zijn de Arsacidische, die 64 jaren na de Seleucidische begint, en de Achaemenidische, die in den herfst van 297 v. Chr. aanvangt. Van denzelfden aard is ook de met 79 na Chr. beginnende Sakajaartelling, welke uit Voor-Indië naar den Indischen archipel is gebracht.

De beroemdste van al die jaartellingen is de Diocletiaansche, die thans nog in Abessinië in gebruik is. Zij is van Egyptischen oorsprong. De oude chronologie van Egypte is moeilijk te reconstrueeren, omdat vele koningen tegelijk (gezamenlijk) regeerden en elk zijne eigene jaren telde. Zoo was het nog onder de Lagiden. Toen de Romeinen na den slag bij Actium een einde aan hun rijk maakten, werden de Romeinsche keizers als koningen van Egypte beschouwd, ook wat de telling der regeeringsjaren betreft. Daarbij deed zich de moeilijkheid voor, dat sommige keizers hunne opvolgers als mederegenten aannamen, wier regeeringsjaren dus niet van het jaar, waarin hun voorganger stierf, maar van vroeger liepen. Om de daardoor gevreesde wanorde te voorkomen, liet men de regeeringsjaren van M. Aurelius onder de regeering van Commodus, en van

Septimius Severus onder die van Antonius Caracalla doorloopen. Dat was dus het begin eener jaartelling, die echter niet langer duurde dan tot den dood van Commodus, resp. Caracalla. Maar onder de regeering van Diocletianus waren er zelfs vier keizers, en later, na zijn afstand, nog meer, die ook niet altijd van het begin hunner regeering tot het einde in Egypte erkend werden. Dat leidde er toe de regeeringsjaren van Diocletianus door te tellen. Die keizer kwam 17 September 284 aan de regeering, zoodat, daar men in Egypte de antedateering gebruikte, zijn 1e jaar van 29 Augustus 284 loopt. Deze jaartelling is niet slechts in Egypte, maar ook daarbuiten veel gebruikt, de oudste Paaschcanons houden zich er aan. De Abyssiniërs, die hunne beschaving aan de Egyptenaren hebben ontleend en aan de Mohammedaansche overheersching ontsnapt zijn, gebruiken haar nog altijd.

In Griekenland heeft men oudtijds waarschijnlijk ook naar regeeringsjaren gerekend; maar later ging dat niet meer, omdat er niet anders dan republieken waren. In Argos dateerde men daarom naar de ambtsjaren der priesteres van Hera, die voor levenslang werd aangesteld, in Athene naar den jaarlijks wisselenden ambtenaar, die aan het hoofd van den staat stond, den archon, in Sparta naar den eersten ephoor, in de Achaeische, Aetolische en Thessalische republieken naar den jaarlijks aan te stellen strateeg. Ook de Assyrische limujaren zijn op een diergelijk beginsel gegrond. Wie zich van zulk een jaarnaam (eene telling is het niet) bediende, moest eene lijst hebben van al de ambtenaren in de orde, waarin zij elkaar waren opgevolgd.

Alvorens van het Oosten en Griekenland tot Rome over te gaan, is het gewenscht aan een paar jaartellingen te herinneren, die geen officieel karakter hebben gehad, maar alleen onder de geleerden in gebruik zijn geweest. De eerste is de zoogenaamde jaartelling van Nabonassar. Claudius Ptolemaeus en andere Alexandrijnsche geleerden bedienden zich voor hunne sterrekundige berekeningen van eene Babylonische koningslijst, beginnende 747, met het 1e jaar van zekeren koning Nabonassar; de lijst liep van de Babylonische koningen door op de Perzische, de Macedonische en dan verder op de Lagiden en de Romeinsche keizers als koningen van Egypte. Hoewel de eerste vorsten van die lijst nooit in Egypte geregeerd hadden, werd toch de geheele lijst met het veranderlijke Egyptische jaar

(zonder schrikkeling) verbonden. In later tijd heeft men nu, om de zaak eenvoudiger te maken, de jaren van Nabonassar, of van Philippus Arrhidaeus of van Augustus doorgeteld.

De andere telwijze is die naar Olympiaden. Om de vier jaren werden te Olympia de groote spelen gegeven, en men heeft lijsten aangelegd van de personen, die in de verschillende wedstrijden overwonnen. Later hebben de historici (Timaeus) om eene voor geheel Griekenland geldende jaartelling in het leven te roepen, elke Olympiade (periode van 4 jaar) genoemd naar den stadionike, den overwinnaar in den wedloop, die het eerste plaats had. Men dateerde dan in het 1e jaar van de Olympiade, toen Coroebus overwon (776), later liet men de namen weg en zeide het eerste jaar der 1e Olympiade. Eenheid was daardoor echter niet bereikt; want de een begon het jaar als de Atheners met den zomer, de ander als de Macedoniërs met den herfst, andere historici ook met de lente, als begintijd van den veldtocht.

De Romeinen volgden in het algemeen de Grieksche gewoonte en noemden de jaren naar hunne ambtenaren, dus de consuls. Maar nu openbaarde zich het gebrek aan besef voor chronologische vraagstukken bij de Romeinen. Wat bij de Grieken middel was om de jaren te onderscheiden, werd bij hen hoofdzaak: de eponymie, het recht van den ambtenaar, dat naar hem gedateerd werd, stond op den voorgrond. Ieder, die als ambtenaar den staat leidde, had recht op de eponymie, niet slechts de consuls, maar ook de praetores urbani en peregrini, ook de dictator, die slechts zes maanden in functie was, en zelfs de interrex gedurende zijn vijfdaagsch bewind. Zelfs al houdt men zich aan de consuls, dan is de dateering toch veel ongeregelder dan elders, omdat niet het kalenderjaar genoemd werd naar de consuls, die aan het begin of het einde er van fungeerden, maar de eponymie gold voor den tijd, dat de consuls in functie waren, dus volgens ambtsjaren, die door de interregna en door vervroegd aftreden tengevolge van bijzondere omstandigheden niet met de kalenderjaren samenvielen. Bij het einde der republiek werd het nog erger. Caesar, de driemannen, de keizers stelden soms verscheidene consulparen in één jaar aan, en die hadden allen de eponymie.

Later is toen het gebruik opgekomen, het eerst in de provincies, dat de consuls, die 1 Januari in functie waren de eponymi van het

geheele jaar waren. Onder Diocletianus eerst werd dit stelsel ook te Rome doorgevoerd. Sinds de splitsing van het Rijk stelde iedere keizer, en later de Oostgotische koningen van Italië, een der consuls aan, en daar die van de andere Rijkshelft, hoewel in beide helften geldende, niet dadelijk bekend of er gerenuntieerd was, werd vaak naar één consul gedateerd. Sinds Justinianus komen nog alleen de keizers zelf als cunsuls voor: het ambt was te duur geworden. De laatste privaat-consul in het Westen was Paulinus in 534, in het Oosten Basilius in 541. De keizer nam in den regel het consulaat op zich op den 1en of 2en van de eerste maand Januari in zijn keizerschap, en de volgende jaren werden dan als anni post consulatum geteld. De laatste keizer-consul was Constans of Constantinus in 649. Sedert komt de titel niet meer voor. De p. c.-jaren werden verschillend geteld, soms telde men nl. ten onrechte het consulaatsjaar zelf mede [1]).

Toen het consulaat niet meer bestond, heeft men nog een tijd lang aan het postconsulaat vastgehouden, maar het had toen zijne beteekenis geheel verloren. Naast de regeeringsjaren, die gerekend werden van de eerste verheffing tot Augustus, telde men dan de p. c.-jaren van het verkrijgen der alleenheerschappij af; de jaren loopen dus niet van 1 Januari af, maar van den datum, waarop men alleenheerscher geworden was. De pauselijke kanselarij heeft dat gebruik ook bij de Karolingen gevolgd, waarbij echter steeds de regeerings- en de p. c.-jaren samenvallen. De laatste, bij wien die telling voorkomt, was keizer Berengarius (gekroond 916).

§ 14. Anni imperii, regni, pontificatus, episcopatus

Justinianus heeft in 537 bij zijne 47e novelle ingevoerd, dat alle officieele acten gedateerd moesten zijn naar de consuls, de indicties en de regeeringsjaren der keizers. Die regeeringsjaren werden dan van de verheffing tot keizer (of medekeizer) gerekend, bij Justinianus zelf van 1 April af. Deze wijze om de regeeringsjaren te tellen is sedert door alle Germaansche vorsten nagevolgd [2]). Aan Justinianus hebben wij die ongelukkige gewoonte te danken om de regeeringsjaren van de werkelijke verheffing in plaats van van het begin van

[1]) Vgl. Nederlandsch Archievenblad 1906/7, no. 4.

[2]) Echter is het waarschijnlijk, dat de Vandaalsche koningen hunne jaren reeds voor 537 zoo telden.

het kalenderjaar, gelijk vroeger in het Oosten gebruik was geweest, te tellen. Men vindt die telwijze bij alle vorsten, d. w. z. keizers en koningen. Het tellen der regeeringsjaren gold als een bewijs van souvereiniteit; het is daarentegen een bewijs, dat men den band met het Romeinsche rijk nog voelde, als men naar de consuljaren telde. Voor de Nederlandsche diplomata hebben wij ons in hoofdzaak bezig te houden met de telling van de jaren der Duitsche koningen en keizers en der pausen, die ook hunne jaren telden. Later volgden de bisschoppen dat voorbeeld na. De graven en hertogen deden het echter niet.

In ons land volgden op de Romeinen de Merovingen. Dezen beschouwden het Frankische rijk als hun domein, zij verdeelden het tusschen hunne kinderen, en stierf er dan een kinderloos of met nalating van kinderen, die hun recht niet konden handhaven, dan werd zijn aandeel tusschen zijne broeders verdeeld. Eerst langzaam ontstonden op die wijze kleinere rijken, die één geheel bleven vormen: Austrasië, Neustrië, Bourgondië, Aquitanië. Maar hoe de verdeeling ook uitviel en zich wijzigde, de koning heette rex Francorum en telde zijne jaren van zijne eerste verheffing, ook in die streken, die hij later verwierf. De Karolingen volgden aanvankelijk dat voorbeeld. Karel de Groote b.v. telde zijn regeeringsjaren van 768 af, ook in de landen, waarin zijn broeder Karloman tot 771 koning was geweest, ook in Beieren, in Friesland, in Saksen. Alleen voor Italië, het koninkrijk der Longobarden, maakte hij eene uitzondering, wellicht omdat de Italianen in beschaving den Franken te boven gingen. Hij noemde zich rex Francorum et Longobardorum en telde zijne regeeringsjaren over het laatste land afzonderlijk. Toen hij keizer werd, telde hij natuurlijk zijne keizerjaren. Zijne opvolgers volgden in het algemeen dat beginsel; niet alleen dat zij keizer- en koningsjaren onderscheidden, als hun rijk zich uitbreidde, namen zij daarvoor eene bijzondere telling hunner jaren aan. Toen Karel de Kale in 869 te Metz gekroond was, telde hij zijne jaren in successione regni Lotharii afzonderlijk. En toen Karel de Eenvoudige in 911 Lotharingen verworven had, telde hij zijne jaren largiore hereditate adepta. De koningen van het Oostfrankische rijk telden echter hunne jaren over Lotharingen niet afzonderlijk; nog Hendrik de Vogelaar telt ze altijd van 919 af.

Hendriks zoon Otto is de stichter van het römische Reich deut-

scher Nation. In dat rijk was de telling der regeeringsjaren aldus geregeld. Men heeft te onderscheiden tusschen anni imperii, anni regni en in den eersten tijd anni ordinationis. De anni imperii werden altijd gerekend van de kroning te Rome door den paus. Hendrik IV is gekroond door een tegenpaus, Hendrik VII en Karel IV door afgevaardigden van den toen te Avignon resideerenden paus, Lodewijk IV door de syndici van het Romeinsche volk (later nogmaals door den door zijn invloed aangestelden tegenpaus), Karel V, de laatste, die gekroond is, door den paus, maar te Bologna. Eigenaardig is, dat de anni imperii van Karel V, eigenlijk niet van zijne kroning in 1530, maar van zijne verkiezing in 1519 gerekend worden. Vóór 1530 heeten zij anni regni, daarna anni imperii.

Omtrent de anni regni heeft niet altijd hetzelfde beginsel gegolden. Oorspronkelijk werden de anni regni van de koningskroning gerekend; voor en tijdens het interregnum zijn Hendrik de Vogelaar, Hendrik Raspe, Koenraad (IV) en Alphonsus van Castilië echter nooit gekroond. Van Hendrik Raspe is maar ééne akte bekend, gedateerd uit zijn (1e) regeeringsjaar. Alphonsus' regeeringsjaar als koning van het Romeinsche rijk komt ook slechts in ééne akte voor. Of het jaar van zijne verkiezing in April 1257 of van het aannemen van den titel Romanorum rex in Augustus daaraanvolgende gerekend is, is onzeker. Hendrik de Vogelaar rekende zijne jaren van zijne verkiezing en Koenraad (IV) van den dood van zijn vader Frederik II. Vóór het interregnum telden alle gekroonde koningen hunne regeeringsjaren van hunne kroning behalve alleen Philips van Zwaben. Die is nl. twee maal gekroond. Zijne eerste kroning van September 1198 was niet zeer regelmatig geweest, te Mainz door den aartsbisschop van Tarantaise. Zijn tegenstander was te Aken door den aartsbisschop van Keulen gekroond; vandaar dat Philips zijne jaren van zijne verkiezing telde. Zijne tweede kroning viel pas in 1205 en geschiedde door den aartsbisschop van Keulen te Aken. Hendrik III, bij het leven zijns vaders reeds gekroond, telde na den dood van dien vader zijne anni regni van diens dood, zijne anni ordinationis van zijne kroning bij het leven van zijn vader, en dat voorbeeld volgden ook Hendrik IV en Hendrik V. Hendrik VI telde echter zijne anni regni van zijne kroning in 1169 door, waarschijnlijk omdat zijn vader ver van zijn vaderland stierf en de datum van diens dood eerst later bekend werd, terwijl Hendrik toen al

de volle regeeringsmacht uitoefende. Sedert verdwenen de anni ordinationis.

Na het interregnum komt meer en meer het gebruik op de anni regni te berekenen van de verkiezing. Zoo deden Adolf van Nassau, Karel IV, Rupert, Sigismund [1]), Albert II en Karel V; Frederik III zelfs van het aannemen zijner verkiezing in 1440. Van hunne kroning telden Rudolf van Habsburg, Hendrik VII, Lodewijk IV, Frederik van Oostenrijk, Wenzel, Maximiliaan I. De kanselarij van Albert I telde nu eens van de kroning (die na de tweede verkiezing plaats had), dan van de verkiezing, dan echter altijd van de tweede na Adolfs dood. In de akten van den ongekroonden Gunther van Schwarzburg werden geene regeeringsjaren vermeld. Van Joost van Moravië zijn geene akten bekend, die hij als koning heeft uitgevaardigd. Sinds Ferdinand I worden de regeeringsjaren altijd van de verkiezing af geteld. Men weet, dat de koningen sinds hunne verkiezing, of als zij bij het leven van hun voorganger gekozen werden, sinds hunne opvolging zich gekozen keizer noemden, zooals ook Maximiliaan I en Karel V gedaan hadden. Voor de regeeringsjaren blijft dat echter buiten beschouwing. De anni regni loopen door.

Het imperium was het imperium mundi; dus moesten eigenlijk alle tellingen van regeeringsjaren als koning naast de anni imperii wegvallen. Dat gebeurde echter niet, behalve bij Karel V (zie boven): de anni regni werden naast de anni imperii geteld. Nog verder gingen de Staufische keizers. Hendrik VI bezat uit hoofde zijner gemalin het regnum Siciliae erfelijk, terwijl het Romeinsche rijk een kiesrijk was; hij lijfde dus zijn erfrijk niet bij het keizerrijk in en telde er zijne regeeringsjaren afzonderlijk over. Zoo deden ook Frederik II en Koenraad (IV). Frederik II telde er ook zijne jaren als koning van Jeruzalem naast. Daarentegen werden Lotharingen en Bourgondië, evenals Italië als deelen van het rijk opgevat. Telling der regeeringsjaren als koning van Italië en Bourgondië komt slechts zeer bij uitzondering voor: die van Otto I als koning van Italië in 951, evenzoo van Hendrik II in 1004, die van Hendrik III als koning van Bourgondië in 1038 na zijne verkiezing aldaar bij het leven van zijn vader. Zij waren toen echter geen van allen reeds keizer. Anders werd het, toen Karel IV kort na zijne verkiezing

[1]) Van zijne eerste verkiezing in 1410, niet van zijne tweede na den dood van Joost van Moravië in 1411.

tot Roomsch koning, koning van Bohemen werd (door den dood van zijn vader). Sinds dien wordt de titel van koning van Bohemen naast konings- of keizertitel gevoerd. Toch was Bohemen een deel van het Rijk. En toen Sigismund koning en keizer werd, bleef hij zijne jaren als koning van Hongarije doortellen, en ook dat gebruik volgden de Habsburgers na. Ook andere titels werden naast die van het Rijk gevoerd en de jaren er van geteld. Men denke slechts aan de Spaansche koningen Alphonsus X, Karel V (I) en Karel VI (III).

Voor ons zijn bijzonder van belang de regeeringsjaren van Willem (II) van Holland en van Karel V, de eenige Roomsche koningen en keizers, die in ons land over bijzondere landschappen regeerden. Over hunne jaren dus iets meer. Willem II werd 3 October 1247 tot Roomsch koning gekozen en eerst ruim een jaar later 1 November 1248 te Aken gekroond. In dien tusschentijd noemde hij zich Dei gratia Romanorum in regem electus, en telde hij zijne jaren niet. Zijne koningsjaren loopen van 1 November 1248. Er zijn echter een paar akten van hem van Oktober 1248, die hem Romanorum rex augustus noemen en zijn eerste jaar vermelden. Blijkbaar zijn zij opgesteld vóór, en uitgevaardigd en van protocol voorzien na de kroning.

Karel V telde zijne regeeringsjaren van zijne verkiezing (28 Juni 1519 te Frankfort), niet van zijne kroning (23 October 1520 te Aken). Sinds zijne keizerkroning (24 Februari 1530 te Bologna) heeten zijne jaren niet meer anni regni, maar anni imperii. Zij werden echter van 28 Juni 1519 geteld. Als koning van Castilië of Spanje werden zijne jaren soms berekend van 14 Maart 1516, toen hij den koningstitel aannam, soms van 13 April 1516, toen hij te Madrid werd geproclameerd.

Philips II, om dat er dadelijk bij te voegen, telt ook zijne jaren op tweeërlei wijze. Nog tijdens de regeering van zijn vader huwde hij 25 Juli 1554 Maria Tudor, koningin van Engeland. Hij ontving den titel van koning van Engeland, dien hij behield tot Maria's dood (17 November 1558). Maar ter gelegenheid van zijn huwelijk had Karel V hem het koninkrijk Napels afgestaan; dat behield hij ook na den dood van Maria, en zijne regeeringsjaren daarover loopen ook van 25 Juli 1554 af. Zijne regeeringsjaren als koning van Castilië of Spanje loopen van 15 Januari 1556, datum van den afstand van Karel V.

In Frankrijk volgde men oorspronkelijk de gelijke gewoonte als in Duitschland. De koning rekende zijne regeeringsjaren nu eens van zijne verheffing, dan van zijne kroning, dan, als hij mederegent was geweest, van den dood van zijn voorganger of van diens begrafenis. Maar in Frankrijk stabiliseerde de opvolging zich vroeger dan in Duitschland. Sinds Philips II Augustus kan men zeggen, dat de regeeringsjaren van den dood of de begrafenis van den voorganger loopen; mederegentschappen komen dan niet meer voor.

In Engeland telde men de regeeringsjaren oorspronkelijk van de kroning, later van den dag, volgende op het overlijden van den voorganger, nog later van den sterfdag van den voorganger. In de Engelsche archieven bevinden zich ten behoeve van de kanselarijambtenaren opgestelde aanteekeningen over den datum, waarop de jaren van de koningen veranderden; waarbij men zich bij Hendrik VII een dag heeft vergist (slag bij Bosworth 22 Augustus, koningsdag van Hendrik VII 21 Augustus).

Ook de pausen telden hunne pauselijke jaren: anni pontificatus. Zij telden die jaren ook nu eens van hunne verkiezing dan weer van hunne kroning of wijding (die samenvielen). Het laatste gebruik was het meest gewone en behield de overhand. Het was de gewoonte, dat de paus de bullen, die hij uitvaardigde vóór zijne kroning, dateerde „a die suscepti a nobis apostolatus officii".

In navolging van den paus hebben ook verschillende geestelijke heeren hunne bisschoppelijke of aartsbisschoppelijke jaren geteld. In het bijzonder deden dit in ons land de bisschoppen van Utrecht. Zij telden hunne jaren altijd van hunne wijding af.

De hieronder staande lijst, die met bisschop Adelbold † 1026, die de eerste is, van wiens regeeringsjaren de oorkonden melding maken [1]), begint, is aan Pijnacker Hordijk [2]) ontleend.

Adelbold gewijd 1010 vóór 12 November.	† 27 Nov. 1026.
Bernold gewijd 1026 of 1027?	† 19 Juli 1054.
Willem gewijd 1054?	† 27 April 1076.
Koenrad gewijd 1085.	† 14 April 1099.
Burchard gewijd 30 Mei 1100.	† 16 Mei 1112.
Godebald gewijd 1114.	† 12 of 13 Nov. 1127.

[1]) Brom, Regesten van oorkonden betreffende het sticht Utrecht no. 167.

[2]) Lijsten der Utrechtsche prelaten voor 1300. Bisschoppen van Utrecht, in Nederlandsch Archievenblad 1911/2, blz. 37 vlg.

Andreas gewijd 1128 (vóór 13 Maart).	† 23 Juni 1139.
Hartbert gewijd 2 Juni 1140.	† 11 of 12 Nov. 1150.
Herman gewijd tusschen 17 Mei 1151 en 9 Jan. 1152.	† 30 of 31 Jan. 1156.
Godfried van Renen gewijd 1156 vóór 18 Juni.	† 27 Mei 1178.
Boudewijn van Holland gewijd 1178 tusschen 26 Juli en 4 Aug.	† 30 April 1196.
Arnold van Isenburg gewijd 1197.	† 1197, 6 April of in Juni.
Dirk van Holland gewijd 1197 na 6 April.	† 5 Nov. 1197.
Dirk van der Are gewijd 1198 vóór Juli.	† 5 of 6 Dec. 1212.
Otto van der Lippe gewijd 1216 tusschen 22 Juni en 27 Juli.	† 28 Juli 1227.
Willebrand van Oldenburg gewijd 1227 tusschen 28 Juli en 20 Aug.	† 26 of 27 Juli 1233.
Otto van Holland gewijd 1245 vóór 24 Juni.	† 26 of 27 Maart, 3 of 5 April 1249.

Bisschop Otto van Holland is de laatste bisschop van Utrecht geweest, die in zijne oorkonden soms zijn pontificaatsjaar aangeeft [1]). De lijst der Utrechtsche bisschoppen is daarom niet verder vervolgd.

Ook bij enkele andere geestelijken, met name bij abten van exempte abdijen, zooals Egmond, komen diergelijke jaren voor, schoon niet regelmatig; dikwijls wordt ook alleen de naam van den abt vermeld, zonder jaartal. Wereldlijke heerschers zonder den koningstitel, zooals hertogen en graven, tellen hunne regeeringsjaren niet. Het is hooge uitzondering, als zulk eene aanwijzing in eene oorkonde voorkomt.

Al die regeeringsjaren loopen van een bepaalden kalenderdatum af: slechts enkele gevallen komen voor, dat men deze jaren met een veranderlijken feestdag liet wisselen. De mij bekende gevallen zijn de volgende: Jan zonder land, koning van Engeland, werd gekroond 27 Mei 1199. Dat was Hemelvaartsdag, en zijne regeeringsjaren veranderen niet met 27 Mei, maar met Hemelvaartsdag. En Karel IV werd te Rome tot keizer gekroond op Paschen, 5 April 1355; zijne anni imperii liepen sedert van Paschen tot Paschen.

---

[1]) Brom, A. w. no. 1043.

Het dateeren naar regeeringsjaren en naar pontificaatsjaren was bij notarieele akten verplicht. Thans worden de regeeringsjaren nog alleen bij plechtige gelegenheden vermeld. Bij de staatsstukken van koning Willem I was het altijd: Gedaan in het jaar X, van onze regeering het Ye. Sinds lang is dat alles echter niet meer dan franje. Sinds de Christelijke jaartelling algemeen in gebruik gekomen is, wordt daarnaar gedateerd, en de andere aanwijzingen kunnen ten hoogste dienen om eene fout, bij het overschrijven van het Christelijke jaartal gemaakt, te verbeteren.

§ 15. De Christelijke jaartelling

De Christelijke jaartelling is, gelijk reeds vroeger [1]) is medegedeeld, ingevoerd door Dionysius Exiguus, toen hij den Egyptischen Paaschcanon van Cyrillus voor het Westen pasklaar maakte (532). Deze jaartelling is vooral door Beda verbreid en thans, gelijk bekend, algemeen aangenomen. Dat Dionysius zich eenige jaren vergist heeft, staat eveneens vast. Vermoedelijk is hij tot zijne berekening gekomen door aan te nemen, dat Christus' opstanding op 25 Maart viel. Paschen valt inderdaad in het 31e jaar van zijn cyclus op 25 Maart. Hij heeft dus aangenomen, dat Christus in zijn 31e jaar gekruisigd is.

Wanneer is Christus werkelijk geboren? Het geschiedde onder de regeering van koning Herodes. Nu staat het vast, dat Herodes in het voorjaar van het jaar 750 a. u. c., d. i. het jaar 4 v. Chr., stierf. Hij werd nl. tot koning geproclameerd in 40 en kwam in het werkelijk bezit van Judaea in 37 v. Chr. en regeerde van dien tijd af 37, resp. 34 jaren. Ook viel er kort vóór zijn dood volgens Josephus eene maansverduistering voor, die inderdaad 12/13 Maart 4 v. Chr. plaats had. Maar volgens Lucas (II : 2 vlg.) is Christus geboren ter gelegenheid van de algemeene beschrijving van het Joodsche volk door Quirinius. Die beschrijving nu had plaats na de afzetting van Herodes' zoon Archelaus, in 6/7 na Christus. Elders zegt Lucas (III : 1), dat Johannes de Dooper begon te prediken in het 15e jaar van Tiberius. Men kan de jaren van dien keizer verschillend berekenen. Men behoort ze echter te tellen als zijne regeeringsjaren over Judaea, dat zooals Egypte eene zelfstandige bezitting des keizers

[1]) Blz. 12.

was. Het 15e jaar valt dan l. 28/9. Daarna eerst begon de prediking van Christus. Deze begon, toen hij 30 jaren was (Lucas III : 28), wat wel strookt met de voorstelling, die aan de gewone Christelijke jaartelling ten grondslag ligt. Daarentegen bericht de evangelist Johannes (II : 20), dat bij de tempelreiniging 46 jaren aan Herodes' tempelbouw gewerkt werd. Die tempelbouw begon in Herodes' 15e of 18e jaar, d. i. het 18e sinds 40 voor Chr., het 15e sinds 37 voor Chr. dus in 23/2 v. Chr. De reiniging valt dus in 24/5 na Chr. hetgeen Christus' geboorte inderdaad onder de regeering van koning Herodes brengt. Men ziet dus, dat er groote moeilijkheden zijn om het jaar van Christus' geboorte te bepalen.

Hoewel er dus voor Dionysius' berekening geen zekere historische grond is, heeft men er zich toch algemeen aan gehouden. In de Middeleeuwen is er slechts één kroniekschrijver van afgeweken, nl. de monnik Marianus Scotus (c. 1050). Hij stelde niet de opstanding maar het sterven van Christus op 25 Maart [1]), een Vrijdag, en tevens op den 15en Nisan, d.w.z. den 15en dag van eene maanmaand. Die kenteekenen vond hij, dat eigen waren aan het jaar 12 na Chr. Dat was, meende hij, gebeurd in Christus' 34e levensjaar, dus was deze geboren 22 v. Chr. Zijne jaartelling verschilt dus 22 jaren met die van Dionysius (niet 23, zooals Sigebertus van Gembloux zegt). Hij heeft die theorie nog nader uitgewerkt en er zijne kroniek op gebouwd.

Als men in de Middeleeuwen van anni Domini, anni a nativitate, anni incarnationis, Verbi incarnati, trabeationis en zelfs passionis spreekt, bedoelt men daarmede gewone Dionysische jaren.

§ 16. Andere jaartellingen

De Christelijke jaartelling heeft in het gebruik een groot bezwaar; zij begint te laat, men moet dus werken met jaren vóór Christus en dat geeft vaak tot vergissingen aanleiding. Om daaraan tegemoet te komen, hebben de astronomen het jaar nul ingevoerd, dat echter de chronologen niet kennen. Het jaar —1 is gelijk aan 2 vóór Christus. De beste oplossing is eene jaartelling, die zoo vroeg mogelijk begint, te weten met de schepping. Het denkbeeld van zulk eene jaartelling is ook het eerst bij de Alexandrijnen opgekomen, of eigenlijk bij

[1]) Inderdaad werd de Resurrectio Domini 27 Maart herdacht.

Africanus, den eersten Christelijken chronograaf, maar van dien door de Alexandrijnen overgenomen. Africanus, een geboren Jood, die onder Elegabalus leefde, ging van het denkbeeld uit, dat de wereld 5500 jaar vóór Christus' geboorte was geschapen. Hij stelde 5500 der wereld = 2 na Chr. en Christus dood in 5532. Hij bediende zich van gewone Juliaansche jaren.

De Grieksche monnik Panodorus gebruikte vaste Egyptische jaren, ging van hetzelfde beginsel uit, maar berekende Christus' geboorte anders, zoodat zijn 1e jaar der schepping met 29 Augustus 5493 v. Chr. begint. Een andere monnik Anianus (Panodorus en Anianus leefden beiden onder Arcadius) nam dit met eene onbeduidende wijziging over. (Zijne jaren zouden nl. 25 Maart 5492 v. Chr. beginnen.) Deze berekening heeft het voordeel dat het jaar 1 der schepping tevens het 1e jaar van den cyclus lunaris van 19 jaren, zooals die bij de Alexandrijnen gebruikelijk was, en ook het 1e jaar van den zonnecyclus van 28 jaren is. Het is echter niet het eerste jaar eener indictie, maar het 2e.

Dat laatste is wel het geval met de z.g. Byzantijnsche scheppingsaera, die met 1 September, eene correctie van 29 Augustus, van het jaar 5509 v. Chr. begint, 16 jaren vóór Panadorus. Daarmede gingen echter de voordeelen, dat het jaar 1 der jaartelling het eerste jaar van een maan- en een zonnecyclus was, verloren. Daarom laten de Byzantijnen hun zonnecirkel beginnen met 1 October 5509, een Maandag, terwijl hun cyclus decennovennialis van 1 Januari 5508 begint. Al deze regelingen hebben echter in het Westen weinig invloed gehad. De Byzantijnen rekenen er echter mede sinds c. 700, en zoo werd de Byzantijnsche aera ook in Sicilië ingevoerd.

Er zijn nog wel andere jaartellingen der schepping door chronografen gebruikt; maar die alle hebben geenerlei beteekenis voor de eigenlijke chronologie. Nooit heeft een volk er zich van bediend, terwijl de Byzantijnsche jaartelling in het Oostromeinsche rijk, die van Anianus of Panodorus in Abessinië in gebruik is geweest of nog is.

Van belang is alleen nog de Joodsche jaartelling van de schepping. Terwijl de christelijke scheppingsjaartellingen op een mystieken grondslag rusten, is de Joodsche gegrond op de Bijbelsche gegevens, aangevuld met enkele cijfers. In het bijzonder de overgang van het oude Testament tot de Seleucidische jaartelling leverde vele moeilijk-

heden op en is dan ook niet gelukkig opgelost. De oude Rabbijnen noemen b.v. maar één Darius koning van Perzië aan en rekenden voor den geheelen Perzischen tijd 52 jaren, terwijl zij dadelijk daaraan de jaren der Seleucidische aera, die zij als jaren ab Alexandro opvatten, laten aansluiten. De Joodsche jaren der schepping beginnen met den herfst van 3761 v. Chr. De aera is afkomstig, zegt men, van Hillel II, die c. 365 leefde; eerst sedert de 11e eeuw heeft zij echter de Seleucidische jaartelling bij de Joden verdrongen.

Ook de vrijmetselaars hebben hunne jaartelling der schepping, die, meen ik, 5000 jaren met de Christelijke verschilt. Zij is natuurlijk van jongeren datum (18e eeuw).

De jaartelling der Armeniërs, de zgn. groote aera, begint te loopen van 11 Juli 552 of 553. De eerste telling is de meest gebruikelijke, de tweede, technische, komt alleen bij chronographen en computisten voor. Omstreeks 1650 is deze jaartelling echter in onbruik geraakt.

De Musulmannen bedienen zich van jaren der Hegira, de vlucht van Mohammed van Mekka naar Medina in Juli 622.

In het Westen komt nog de zgn. Spaansche aera voor, die 38 jaren vóór de Christelijke begint. Het woord aera of era, dat in het bijzonder op deze jaartelling wordt toegepast, en in het algemeen gebruik daaraan is ontleend, heeft men soms van Gotischen oorsprong geacht en in verband gebracht met ons „jaar"; anderen — reeds Isidorus deed zoo — leiden aera van aes, gewicht, af; nog anderen denken, dat het woord van Iberischen of Baskischen oorsprong is.

Isidorus zegt: „Aera singulorum annorum constituta est a Caesare Augusto, quando primus censum exegit ac Romanum orbem descripsit; dicta autem ex eo quod omnis orbis aes reddere professus est reipublicae". Hij brengt dus niet slechts aera met aes in verband, maar tevens den oorsprong der jaartelling met de beschrijving van het evangelie van Lucas onder Quirinius. Daarmede stemt overeen, dat de aera in enkele oude inscripties aera Domini wordt genoemd. Intusschen scheelt zij, gelijk gezegd, 38 jaren met de berekening van Dionysius.

Andere hebben dan ook den oorsprong der aera in verband gebracht met de onderwerping van Spanje aan de Romeinen. Inderdaad heeft omstreeks dien tijd nog een stadhouder uit Spanje getriumpheerd. Maar eene eigenlijke onderwerping had toen niet

plaats, en de definitieve regeling van Spanje met hare splitsing in drie privinciën kwam eerst later door Augustus tot stand. Zoo er eene algemeene provinciale aera was geweest, had die van dat jaar haar aanvang moeten nemen. Ook naar eene historische gebeurtenis in de geschiedenis der Goten, die aanleiding tot de jaartelling zou hebben kunnen geven, heeft men tevergeefs gezocht. Toch zou dat in zooverre grond hebben gehad, als de jaartelling eerst met de heerschappij der Germanen in Spanje gebruikt begint te worden. Hydatius, die vermoedelijk in 468 stierf, dateert in zijne chroniek tweemalen naar de aera. Hij vermeldt haar het eerst op 409/447: Alani et Wandali et Suevi Hispanias ingressi aera 447. De oudste inscriptie, waarin naar de aera gedateerd wordt, is van 465 of 466 na Chr. De oorsprong der aera blijft dus onzeker. Opmerkelijk is, dat zij 2 × 19 jaren, d. w. z. twee cycli lunares vóór de Christelijke jaartelling begint. De jaren der Spaansche aera beginnen altijd met 1 Januari.

Deze aera was in de oudere middeleeuwen algemeen in Spanje gebruikelijk. In Arragon is zij officieel afgeschaft in 1349, in Castilië in 1383, in Portugal in 1422; in Navarre is zij omstreeks 1325 verdrongen. Ook waar zij afgeschaft werd, bleef zij toch nog een tijd in gebruik. Maar de Christelijke jaartelling verdrong haar toch ten slotte.

Voor de jaren der Fransche republiek zie men hiervoor § 4.

§ 17. Perioden

Eindelijk bestaat er nog eene laatste wijze om de jaren aan te duiden, nl. om ze niet door te tellen, maar na eene bepaalde periode weer opnieuw met één te beginnen. Reeds vroeger heb ik er op gewezen, dat de Mongolen zulk eene periode van 60 jaren hadden. Alleen zij telden die jaren niet, maar duidden ze met diernamen aan, die na 60 jaren weer in dezelfde volgorde terugkeerden. Ook de Hindoe's houden er zulke perioden, die zij echter belachelijk lang maken, op na, zoodat zij eigenlijk niet van gewone jaartellingen verschillen. Het kaliyuga b.v. telt 360000 jaren. Zeer kleine perioden van hetzelfde karakter waren de Olympiaden [1]). Dan gebruikten de Armeniërs het zoogenaamde annus magnus van 19 × 28 =

---

[1]) Zie hiervoor blz. 38.

532 jaren. Dit zijn de kleine Armenische jaartellingen; de eene begint met 552, de tweede met 1084 en de derde met 1616. Ook de Juliaansche periode van Scaliger kan men er toe brengen. Zij telt 7980 jaren, ontstaan door de vermenigvuldiging van den cyclus lunaris (19), den cyclus solaris (28) en de indictie (15 jaren). Het jaar 1 na Chr. is het 4714e jaar van zulk eene periode, die dus met 4713 v. Chr. begint en eindigen zal 3267 na Chr.

Een diergelijke jaartelling van een beperkten omvang is ook het in de middeleeuwen niet ongebruikelijke dateeren volgens het minder getal [1]), d. w. z. dat van het Christelijk jaartal de honderdtallen worden weggelaten. Men neemt dus a. h. w. perioden van 100 jaren aan, waarin men de jaren telt, om daarna weder met het jaar 1 te beginnen.

Maar de merkwaardigste rekening van dien aard is de indictie, eene periode van 15 jaren. De indicties zijn van Egyptischen oorsprong. Zij hangen samen met eene belasting in naturalia, die op de grondbezitters in dat land drukte. De opbrengst van elks grond werd om de 5 jaren geschat, en drie dier schattingsperioden vormden de indictie. Werd de belasting op die wijze vastgesteld, dan begon men het jaar met den 1en Thot d. i. den 29 Augustus; als men echter, gelijk ook voorkwam, de opbrengst elk jaar vaststelde, dan deed men dat gewoonlijk in Juni, als de overstrooming door den Nijl had plaats gehad. Seeck [2]), die dat heeft uiteengezet, brengt het woord indictie dan ook niet met de belastingperiode in verband, maar met het aanzeggen (indicere) van hetgeen men opbrengen moet. Hoe dit zij, de indictie is in Egypte het eerst als chronologische aanwijzing gebruikt, en gelijk alle chronologische wijsheid, uit Egypte naar Byzantium gekomen. Daar werd het begin der indictie op 1 September gebracht, het Byzantijnsche jaarbegin, en daar Constantijn de Groote Byzantium opnieuw gesticht had, rekende men de eerste indictie van 1 September 312 af. Het Chronicon Paschale zegt: 312 Indictionum Constantinionarum inde initium. Men heeft echter nooit de indicties zelf geteld; maar alleen de jaren, binnen elke vijftienjarige periode. De indicties zijn spoedig in algemeen gebruik geraakt, sinds Justinianus in 537 beval, dat alle stukken

[1]) In het Latijn: annus brevior. Zie Nederlandsch Archievenblad 1919/20 blz. 207.

[2]) Geschichte des Untergangs der antiken Welt II blz. 266 vlg.

er naar zouden worden gedateerd. In het Westen is het gebruik der indicties ingevoerd door Beda, die echter, men weet niet waarom, de indicties met 24 September laat wisselen. Wellicht was dat een oud Britsch jaarbegin. Dat zijn de indictiones Constantinopolitana en Bedana. In het aartsbisdom Keulen veranderde men het indictiecijfer met 1 October (stilus Coloniensis) [1]).

Daarnaast heeft men nu nog de indictio Romana. In het Westen vond men het nl. niet praktisch, dat de indictiejaren niet met het gewone burgerlijke of kerkelijke jaar samenvielen. Daarom veranderde men het indictiecijfer tegelijk met het jaar, met 25 December of 1 Januari. Dat was b.v. in het bisdom Utrecht sinds 1310 gebruikelijk. Sommige Belgische schrijvers, o. a. De Marneffe [2]) en Callewaert [3]) hebben uit het dubbele begin dezer indictio Romana in gevallen, waarin de indictie één te laag is, afgeleid, dat het jaarcijfer met 25 December, de indictie met 1 Januari veranderde. Dat is dwaasheid; want het doel der indictio Romana was juist beide tegelijk te doen veranderen. Onderzoekt men de stukken, waarop die schrijvers zich beroepen, nauwkeuriger [4]), dan blijkt ook, dat zij lang niet alle uit de periode tusschen 25 December en 1 Januari kunnen worden gedateerd, en dat vele stukken uit andere gedeelten van het jaar dezelfde afwijking vertoonen. Inderdaad kon men in de middeleeuwen met de indicties niet te best overweg; de indicties zijn dikwijls fout. Zelfs in de Duitsche kanselarij vergiste men zich vaak. Zoo zijn de indicties in de oudere akten van koning Willem van Holland alle één cijfer te laag.

In den laatsten tijd heeft H. Nélis [5]) het bestaan eener indictio paschalis trachten aan te toonen, op zich zelf niet onmogelijk; maar de bewijzen, die hij brengt, zijn absoluut onvoldoende [6]). Wil men dat aantoonen, dan moet men bewijzen, dat eene kanselarij of eene secretarie gedurende eene bepaalde periode het indictiecijfer met Paschen veranderde, niet dat enkele indictiecijfers juist zijn, zoo zij met Paschen veranderen; want vele indictiecijfers zijn onjuist.

---

[1]) Korrespondenzblatt der Westdeutschen Zeitschrift für Geschichte und Kunst, XXI blz. 51 vlg.

[2]) Style et Indictions suivis dans les Anciens Documents Liégeois.

[3]) Annales de la sociéte d'émulation de Bruges 1908, blz. 103 vlg.

[4]) Nederlandsch Archievenblad 1908/9, blz. 69, 273.

[5]) Bulletin de la Commission royale d'histoire t. LXXXIV blz. 65 vlg.

[6]) Nederlandsch Archievenblad 1920/2, blz. 141.

De indicties werden de geheele middeleeuwen door gebruikt. De notarissen waren verplicht ze bij hunne acten te gebruiken, en in het Duitsche rijk zijn zij tot den ondergang er van in gebruik gebleven, met name bij het Reichskammergericht, alles ongetwijfeld tengevolge der verordening van Justinianus, die bindend voor het Rijk werd geacht. Men duidt de indicties gewoonlijk met Romeinsche cijfers aan.

HOOFDSTUK III

HET JAARBEGIN

§ 18. De Jaarsdag-, Kerst-, Boodschap- en Paaschstijlen

De leer van het jaarbegin maakt eigenlijk een deel uit van die van den kalender. Het jaarcijfer behoort eigenlijk met eene eenheid verhoogd te worden, telkens als een nieuw kalenderjaar begint. Maar bij den Christelijken kalender is het anders. Het kalenderjaar, aan de Romeinen ontleend, begint altijd met 1 Januari; maar het burgerlijke jaar en daarmede het officieele jaarbegin waren daarvan onafhankelijk. Vandaar dat het jaarbegin hier een afzonderlijk hoofdstuk vordert naast dat, aan den kalender gewijd.

Gelijk reeds vroeger is opgemerkt, begonnen in het Oosten de jaren, althans voor zoover het gebonden maanjaren waren, ongeveer met de lente- of de herfstevening, den langsten of den kortsten dag (de zoogenaamde vier knoopen). Later, in den Romeinschen tijd, werden die Syrische en Kleinaziatische maanjaren omgezet in zonnejaren van 365 of 366 dagen, en de eerste dag van zoo'n zonnejaar kwam dan ongeveer met de lente- of de herfstevening overeen. Ongeveer: de juiste datum hing af van het jaar, waarin de overgang plaats vond. Het begin van het nieuwe jaar der Romeinen sinds Caesar week niet noemenswaard van den kortsten dag af. Ook bij de Germanen en de Kelten schijnt men zulk een jaarbegin gekend te hebben; althans Beda zegt, dat de Angelsaksers het jaar met 25 December begonnen; in Gallië begon men het jaar met Maart en ook het begin der Bedaansche indictie met 24 September wijst in die richting.

Die praedispositie om het jaarbegin met een der vier knoopen in verband te brengen heeft ongetwijfeld het gebruik der zgn. kerkelijke jaren in de hand gewerkt. Want, terwijl het Christelijk jaar van ouds met 1 Januari begon en ook Beda zich nog daaraan gehouden had, kwam langzamerhand het gebruik op het jaarbegin op Kerstmis te verleggen. Dat was een hoog kerkelijk feest, en bovendien was het natuurlijk de jaren van Christus ook met zijne geboorte op 25 De-

cember te beginnen, of eigenlijk, zeiden sommigen, met zijne ontvangenis, negen maanden vroeger, dus met 25 Maart. Dat was ook vaak de dag der Resurrectio Domini, die overigens op het veranderlijke Paaschfeest werd herdacht. Zoo kreeg men in hoofdzaak drieerlei kerkelijk jaar, beginnende met Kerstmis, met Maria Boodschap, met Paschen. Het laatstbedoelde jaarbegin, de stilus paschalis, was buitengewoon ongeschikt; want het eene jaar was daarbij veel langer dan het andere, en in hetzelfde jaar kwamen meermalen verscheidene data dubbel voor. Men onderscheidde die datums dan door die, welke Paschen onmiddellijk volgden, „na Paschen", die, welke aan het einde van het Paaschjaar vielen, „voor Paschen" te noemen. Ook komen bij den Paaschstijl nog afwijkingen voor, sommigen begonnen het Paaschjaar nl. met den Zaterdag vóór Paschen of zelfs Vrijdagavond post benedictionem cerei paschalis. Omtrent den Boodschapstijl valt nog het volgende op te merken: sommigen beginnen het jaar 25 Maart vóór, anderen 25 Maart na 1 Januari. Het eerste deden de Pisanen, het laatste de Florentijnen, vandaar de termen calculus Pisanus en calculus Florentinus. De eerste wijze van doen, waardoor het jaar feitelijk negen maanden vóór het met Kerstmis beginnende jaar aanvangt, is logisch juister, maar was minder gebruikelijk. Volgens den Paaschstijl begonnen de jaren altijd na 1 Januari, volgens den Kerststijl daarentegen steeds éene week voor 1 Januari. De kerkelijke stijlen heetten officieel stilus annuntiationis (25 Maart), paschalis (Paschen), nativitatis (Kerstmis). Daarnaast noemde men den Jaarsdagstijl soms stilus circumcisionis, hoewel het jaarbegin met 1 Januari veel ouder is dan de gewoonte om op dien dag de besnijdenis van Christus te herdenken. De kerkelijke stijlen hebben overal getracht den jaarsdagstijl, den stilus communis, te verdringen; voor een groot deel zijn zij daarin geslaagd; maar terwijl de vorstelijke kanselarijen, de stedelijke secretarieën en de groote leenmannen zich van de kerkelijke stijlen bedienden, bleef de kleine burgerij — dat is althans de indruk, dien men bij gezette studie der materie verkrijgt — aan den Nieuwejaarstijl trouw [1]), welke van de vijftiende eeuw af het door de kerkelijke stijlen in bezit genomen terrein geleidelijk her-

[1]) Zoo gebruikte in Middelburg de magistraat den Paaschstijl, maar het barbiersgilde den stilus communis.

overde. Met dit voorbehoud kan het volgende omtrent de verschillende stijlen in de middeleeuwen opgemerkt worden.

In de pauselijke kanselarij heeft men drieërlei jaarstijl gebruikt. De meest gewone was de Kerststijl. Daarnaast kwam ook de calculus Florentinus, soms ook de calculus Pisanus voor. Maar de Kerststijl is toch zoo zeer de pauselijke stijl, dat men dien ook mos Romanus of stilus Romanus noemt. Eerst in de zeventiende eeuw werd de Jaarsdagstijl er in eere hersteld. De Duitsche koningen en keizers hielden zich in den regel aan den Kerststijl; slechts zelden gebruikten zij den Boodschapstijl volgens den calculus Florentinus. Daarnaast kwam echter ook de Jaarsdagstijl voor, die onder Karel V algemeen doordringt. De Duitsche bisschoppen hielden zich ook in den regel aan den Kerststijl, behalve Trier en zijne suffraganen te Metz, Toul en Verdun, die den Boodschapstijl volgden, Trier zelfs tot 1648 toe. In de kerkelijke provincie Keulen heerschten tot 1310 verschillende stijlen, daarna besliste een synodaal besluit, dat men den Kerststijl zou aannemen. Utrecht deed dat aanstonds, Luik in 1333, Munster begon sinds 1313 het jaar met 1 Januari.

Frankrijk was, althans van c. 1100 af, het land van den Paaschstijl, die daarom ook stilus Gallicanus heet. Eerst in 1564 werd die stijl door den Jaarsdagstijl vervangen. In verschillende gedeelten van Frankrijk hield men echter aan den vóór 1100 algemeen geldenden Boodschapstijl vast, die met de Normandiërs ook Engeland veroverde en er tot 1752 in gebruik bleef. Vóór dien tijd, toen de Angelsaksers het land beheerschten, begon het jaar er met 25 December. In Schotland werd de Jaarsdagstijl al in 1600 ingevoerd. Uit Frankrijk drong de mos Gallicanus de Nederlanden binnen. In Brabant vindt men hem reeds vóór 1197, in Vlaanderen en Henegouwen onder Boudewijn van Constantinopel, in Holland onder Willem II; Luxemburg hield zich evenals Lotharingen aan den Boodschapstijl. Eene verordening van Requesens voerde met 1 Januari 1576 [1]) in de Nederlanden den Jaarsdagstijl in [2]), waarop Lotharingen in 1579 volgde.

In Spanje gebruikte men, gelijk vroeger is opgemerkt, de Spaan-

[1]) Reeds in 1531 drongen de Staten van Holland er, volgens Andries Jacobs, op aan om „de style van tnuwen jaer eenpaerlijck te maecken".

[2]) Daarom beperkten de overzichten in de §§ 20 en volgende zich in hoofdzaak tot de periode vóór 1576. Opgemerkt dient te worden, dat het plakaat van Requesens niet gold in de opgestane gewesten Holland en Zeeland; daarvan meer in § 22.

sche aera, welker jaren met 1 Januari begonnen. Toen die werd afgeschaft, werd de Kerststijl tegelijk met de Christelijke jaartelling ingevoerd; in 1556 keerde men echter tot den stijl van 1 Januari terug. In Denemarken en de andere Scandinavische staten bezigde men van ouds den Kerststijl, die al vroeg, nog vóór 1500, door den Nieuwejaarstijl werd vervangen, die sinds 1364 in de Poolsche kanselarij gebruikelijk was. De grootste verwarring heerschte in Italië. Venetië hield tot aan het einde der republiek in 1797 aan het begin van het jaar met 1 Maart vast. In de rest van Noord-Italië heerschte vooral de Kerststijl evenals in het aangrenzende Dauphiné. In midden-Italië waren de calculus Pisanus en de calculus Florentinus in gebruik, tot 1750 toe. In Napels en Sicilië, waar men eerst den Byzantijnschen stijl van 1 September bezigde, brachten de Noormannen den Boodschapstijl; later kwam daar de Kerststijl in gebruik. Ten slotte gingen al die landen tot den Jaarsdagstijl over. Ook sommige geestelijke orden volgden een bepaalden stijl, zoo de Duitsche heeren dien van Kerstmis, de Carthusianiënsers en de Augustijnen (in engeren zin) dien van Maria Boodschap [1]).

Men ziet dus, dat in de middeleeuwen de Kerststijl het meest in gebruik was; hij gold in de pauselijke kanselarij, in Duitschland, in Zwitserland, in Scandinavië, in Noord-Italië en in het aangrenzende gedeelte van Frankrijk. De Boodschapstijl was gebruikelijk in Engeland, in Midden-Italië en waarschijnlijk vroeger in Frankrijk, waar hij echter grootendeels door den Paaschstijl verdrongen werd. In ons vaderland streden Paasch- en Kerststijl om den voorrang, terwijl ook de Boodschapstijl er voorkwam.

§ 19. Het herkennen van den jaarstijl, gebezigd door eene kanselarij in het algemeen of in een bepaald stuk in het bijzonder

Alvorens in bijzonderheden na te gaan, welke stijlen hier te lande, in het bijzonder in het bisdom Utrecht [2]), in gebruik zijn geweest, is het noodig omtrent de wijze, waarop het gebruik van een bepaalden jaarstijl kan worden vastgesteld, zekere regels aan te geven. Men

---

1) Nederlandsch Archievenblad 1901/2 blz. 18.

2) Van het overzicht der hier te lande gebruikelijke jaarstijlen heb ik die streken uitgesloten, die èn in het wereldlijke èn in het kerkelijke onder autoriteiten ressorteerden, die buiten de grenzen van ons vaderland gevestigd waren, zooals in het wereldlijke het hertogdom Brabant en het graafschap Vlaanderen, in het kerkelijke het bisdom Luik of dat van Doornik.

heeft daarbij te onderscheiden tusschen den stijl, gebruikelijk in eene kanselarij of eene secretarie, en dien, gebruikt in een bepaald stuk.

Meermalen wordt in eene oorkonde uitdrukkelijk gezegd, welke stijl bij de dateering gevolgd is. Achter den datum wordt dan gevoegd: more Gallicano, stilo Brabantie, naer scriven shoefs van Hollant, stijl van Kamerijk of van Doornik, alle uitdrukkingen, waarmede de Paaschstijl wordt bedoeld [1]), stijl van Utrecht, van Luik, waarmede de Kerststijl wordt aangeduid, enz. Door zulk eene bijvoeging staat vast, welke stijl in de bedoelde akte gebruikt is. Er volgt echter geenszins uit, dat die stijl de stijl is, waarvan de autoriteit, van welke de akte uitging, zich regelmatig bediende. Immers het feit, dat de stijl bijzonder gememoreerd wordt, kan even goed aanduiden, dat de oorkonder dien stijl bij uitzondering bezigde, hetzij uit beleefdheid tegenover dengeen, voor wien het stuk bestemd was, en wiens stijl hij daarom volgde, hetzij, omdat hij voorzag, dat het stuk dienst zou moeten doen, b.v. in een proces, in streken, waar niet zonder meer bekend was, welken stijl hij zelf placht te gebruiken. Wauters heeft indertijd [2]) een artikel geschreven: A propos de la manière de compter que l'on suivait dans la partie du Brabant ressortissant à l'évêché de Liège. Hij verklaart daarin uitsluitend te hebben gebruik gemaakt van eene collectie charters, waarin bij den datum de bijvoeging: naar den stijl van Brabant of van Luik stond. Het resultaat van zijn onderzoek is daardoor volkomen waardeloos. Stukken, die moesten dienen in de hertogelijke kanselarij van Brabant, werden volgens den Paaschstijl, die welke bestemd waren voor eene geestelijke autoriteit in Luik volgens den Kerststijl gedateerd, ook al was dit niet de gewone stijl, bij den oorkonder in gebruik.

In het bijzonder moet er hier de aandacht op gevestigd worden, dat de termen, waarmede de Jaarsdagstijl wordt aangeduid, stilo communi [3]), naer 't gemeen scriven, dikwijls worden vermeden. Men bedient zich dan, voor de periode tusschen 1 Januari en Paschen, waarin de dateeringen volgens den Jaarsdagstijl met dien volgens den

[1]) Men vindt ook: „nae scriven der camere van den Bossche" (bijlage bij de rekening van Walpich Geertsz, rentmeester van Leerdam, 1529).

[2]) Bulletin de la commission royale d'histoire, série IV t. I, p. 203. Vgl. Nederlandsch Archievenblad 1908/9 blz. 277.

[3]) Men verwarre met de uitdrukking stilus communis d. w. z. Jaarsdagstijl, niet annus communis, d. w. z. een jaar, dat geen schrikkeljaar is.

Kerststijl samenvallen, van de voor dien laatsten stijl gebruikelijke aanwijzing, en voor de dateeringen tusschen 25 December en 1 Januari, waarin de Jaarsdagstijl van den Kerststijl verschilt maar met den Paaschstijl overeenstemt, van den term: stilo curie Hollandie of van een anderen, waarmede de Paaschstijl wordt aangeduid. Men zij dus voorzichtig met het trekken van algemeene conclusies uit de opgave van den stijl in een bepaald geval.

Ook houde men in het oog, dat met anno a nativitate Domini geenszins wordt aangeduid, dat de Kerststijl gebruikt is, maar alleen dat men met de Christelijke jaartelling te doen heeft. „Anno a nativitate Domini 1500" kan zoowel het Kerst- als het Paasch- of het Boodschapjaar of ook het annus communis, dat met 1 Januari begint, beteekenen [1]). Wanneer echter „a nativitate" achter het jaartal staat, dan is de Kerststijl bedoeld. Het annus 1500 a nativitate begint 25 December 1499 en eindigt 24 December 1500; het is een Kerstjaar.

Nog valt er op te merken, dat lang niet altijd tusschen Kerst- en Jaarsdagstijl nauwkeurig onderscheiden wordt, en dat meermalen van stijl van Utrecht gesproken wordt, als eigenlijk Jaarsdagstijl is bedoeld. Ik citeer hier b.v. den titel van eene rekening van Floris Aertsz, proost der Middelburgsche abdij: „Rekeninge . . . . ingaende den 1en January anno 1535 stijl van Utrech, ende uytgaende den laetsten Decembrie in tselve jaer". Op eene diergelijke verwarring wijst ook de omstandigheid, dat men in het in 1310 te Keulen genomen synodaal besluit om den Kerststijl te volgen in Munster aanleiding vond om in 1313 den Jaarsdagstijl, die in het Munstersche synodaal besluit uitdrukkelijk ritus et mos Sancte Romane ecclesie wordt genoemd, in te voeren [2]).

Hoewel Jaarsdag en Jaarsavond, waarmede 1 Januari en 31 December worden aangeduid, als afkortingen van Nieuwjaarsdag en

---

[1]) De bewering, dat de uitdrukking „anno Domini" op den Paaschstijl wijst (Nederlandsch Archievenblad 1906/7 blz. 215) schijnt mij voor ons vaderland even weinig houdbaar, als die, dat er de Kerststijl mede wordt uitgedrukt (A.w. blz. 39).

[2]) De poging, ter verklaring van dit vreemd geval, door dr. Schoengen (Nederlandsch Archievenblad 1906/7 blz. 37) ondernomen, verklaart niet — waarop het aankomt —, hoe het komt, dat hetzelfde synodaal besluit, dat in Keulen zelf, in Luik en in Utrecht tot invoering van den Kerststijl leidde, te Munster tot invoering van den Jaarsdagstijl aanleiding gaf.

Oudejaar moeten worden beschouwd, volgt hieruit toch geenszins, dat het gebruik dier uitdrukkingen met den Jaarsdagstijl samenhangt [1]). Evenmin mag men uit de gewoonte om aan den cereus paschalis eene opgave van de chronologische gegevens van het kalenderjaar vast te hechten tot het gebruik van den Paaschstijl concludeeren [2]). Reeds in c. 725 kende men dat gebruik [3]), toen er van Paaschstijl nog geen sprake was.

Boven is opgemerkt, dat uit het gebruik van uitdrukkingen als stijl van Utrecht of van Brabant niet kan worden afgeleid, dat degeen, die in eene of meer zijner akten die uitdrukking gebruikt, zich regelmatig van den Kerst- of den Paaschstijl bedient. Eerder kan tot het regelmatig gebruik van een bepaalden stijl geconcludeerd worden, als, zonder dat de stijl is aangegeven, van elders blijkt, dat hij gebezigd is. Van een stuk, dat gedateerd is Februari 1350, kan b.v. een vidimus bestaan, dat in Mei 1350 geschreven is. De dateering van het oorspronkelijk stuk kan dus niet volgens den Paasch- of den Boodschapstijl herleid worden tot Februari 1351; want een stuk kan niet jonger zijn dan het vidimus er van. Sommige data komen in bepaalde Paaschjaren niet voor. In 1441 viel b.v. Paschen op 16 April, in 1442 op 1 April. In het Paaschjaar 1441 ontbreken dus de data 1—15 April. Bij eene dateering naar een dier dagen kan dus niet de Paaschstijl gebruikt zijn. Zoo zijn er ook dateeringen, die in een bepaald jaar van den Boodschapstijl niet kunnen voorkomen. Zoo viel de Zondag Laetare in 1301 op 12 Maart en in 1302 op 1 April en kwam dus in het Boodschapjaar 1301 (25 Maart 1301—24 Maart 1302) niet voor. Soms wordt de datum, die volgens verschillende stijlen zou kunnen worden berekend, nader toegelicht door de vermelding van den dag der week of door die van een veranderlijk kerkelijk feest of door de vermelding van het regeeringsjaar van den keizer of den koning, van het pontificaatsjaar van den paus of den bisschop, van de indictie, waarbij men echter in het oog houden moet, dat die laatste gegevens niet altijd betrouwbaar zijn. Ook uit andere omstandigheden kan blijken,

---

1) Dat is uitvoerig betoogd door Reusens, Supplément aux questions de chronologie et d'histoire p. 93 vlg.

2) Zie Nederlandsch Archievenblad 1905/6 blz. 177.

3) Beda. De temporum ratione, aangehaald: Stimmen aus Maria Laach 1899 blz. 274.

welke stijl gebezigd is, b.v. als een getuige genoemd wordt, die op den volgens den Boodschap- of den Paaschstijl herleiden datum reeds overleden was, of als hij als knaap wordt opgegeven, terwijl hij op den volgens den Boodschap- of den Paaschstijl herleiden datum, onder de ridders had moeten worden vermeld. Eene akte van graaf Willem II van Holland van Maart 1247 kan niet naar den Kerst- of den Jaarsdagstijl gedateerd zijn, als die vorst er den titel in voert van in Romanorum regem electus, welken titel hij eerst na zijne verkiezing op 3 October 1247 aannam. In al die gevallen staat niet alleen de gebezigde stijl voor het bepaalde stuk, waarin de dateering voorkomt, vast; maar het is ook waarschijnlijk, dat de oorkonder gewoon was dien stijl te voeren. Waarschijnlijk, maar niet zeker; want het is mogelijk, dat de oorkonder niet altijd denzelfden stijl bezigde, maar nu eens den eenen en dan den anderen, zooals b.v. graaf Floris V van Holland, of zijne kanselarijbeambten, deden.

Eigenlijk is het eenige middel om met zekerheid vast te stellen, welke stijl in eene bepaalde periode door eene bepaalde autoriteit werd gebezigd, het raadplegen der door die autoriteit in dat tijdvak gehouden chronologische registers, zooals resolutieboeken, leen- en gerechtsregisters. Wanneer het nieuwe jaar begint, blijkt dan uit de verandering van het jaartal, terwijl er bovendien soms uitdrukkelijk op de jaarsverandering gewezen wordt, b.v. door de woorden: hic mutatur annus of iets diergelijks. Ongelukkig beginnen die registers laat, zelfs in de landsheerlijke en de geestelijke kanselarijen niet voor de tweede helft der veertiende eeuw, en in de steden nog veel later. Voor de oudere periode moet men dus bij het vaststellen van een door eene autoriteit regelmatig gebezigden jaarstijl zeer voorzichtig te werk gaan.

Mr. Muller [1]) heeft indertijd, uitgaande van de redeneering, dat

---

[1]) Zie over deze opvatting en de bestrijding, die zij in België heeft ondervonden: Muller, De jaarstijl in het sticht Utrecht gebruikt vóór 1310 (Verslagen en Mededeelingen der Kon. Akademie, afd. Letterkunde, 4e reeks, VII); Le style de la Circoncision, réponse de M. H. Nélis (Revue des bibliothèques et archives en Belgique t. IV, fasc. 4); Muller, De Jaarsdagstijl (Nederlandsch Archievenblad 1906/7, no. 2); dezelfde, Le style de la Circoncision, réponse à M. H. Nélis en H. Nélis, Un dernier mot à M. S. Muller (beide in: Revue des bibliothèques et archives de Belgique t. IV, fasc. 5—6); Muller, De Jaarsdagstijl. Slotwoord en Schoengen, Mos Romanus (beide in Nederlandsch Archievenblad 1906/7, no. 3).

de Jaarsdagstijl de geheele middeleeuwen door de stijl van het volk en van de burgerij, de stilus communis, gebleven is, en dat de kerkelijke stijlen, hoe groot ook hunne verbreiding moge zijn geweest, toch nooit iets anders zijn geweest dan tijdelijke inbreuken op dien hier te lande in 1575 weer in de alleenheerschappij herstelden gemeenen stijl, als regel gesteld: „Overal moeten (wij) voortaan onderstellen, dat de Nieuwjaarstijl bij het opmaken eener oorkonde gevolgd is, wanneer er geene aanleiding bestaat het tegendeel aan te nemen" [1]. Kan men dus niet waarschijnlijk maken, dan een kerkelijke stijl gebruikt is, dan moet men zich aan den gemeenen stijl, d. i. den Jaarsdagstijl houden. „Overal, waar niet het gebruik van een anderen jaarstijl te bewijzen is, behoort het gebruik van den Jaarsdagstijl ondersteld te worden" [2]. Bij nader inzien moet ik deze opvatting, die ik aanvankelijk gedeeld heb, echter als te ver strekkend verwerpen. Wel acht ik het volkomen juist, dat de geheele middeleeuwen door de Jaarsdagstijl in gebruik is gebleven, trots den door de groote kanselarijen geoefenden druk ten gunste der kerkelijke stijlen, maar de documenten, die ons uit de vroegere middeleeuwen resten, zijn in den regel niet afkomstig uit de kringen, waarin men aan het oude Romeinsche jaar trouw gebleven is, maar zijn bijkans alle opgesteld door geestelijken, op wie de druk ten gunste van het gebruik van een kerkelijken stijl veel sterker was dan op de burgerij. Het schijnt mij dus voorzichtiger om, als omtrent het gebruik van een bepaalden stijl niets vast te stellen of waarschijnlijk te maken is, zich van een oordeel te onthouden. In dubiis abstine behoort ook hier de regel te zijn.

§ 20. De vóór 1310 in het sticht Utrecht gebruikelijke jaarstijlen [3]

De te Utrecht gebezigde jaarstijlen zijn met behulp van het werk van Dr. G. Brom: Regesten betreffende het sticht Utrecht 694—1300, 2 dln., vrij nauwkeurig te bepalen.

Bisschop Andreas dateert een drietal akten [4] van 1139 en tevens uit het eerste jaar van koning Conrad. Daar deze 13 Maart 1138

---

1) De jaarstijlen in het sticht Utrecht gebruikt voor 1310, blz. 312.
2) Nederlandsch Archievenblad 1906/7 blz. 76.
3) Vgl. Nederlandsch Archievenblad 1905/6 blz. 20.
4) Brom A.w. nrs. 372—374.

gekroond werd en zijn 2e jaar dus 13 Maart 1139 begon, moeten deze stukken van vóór dien datum afkomstig zijn. De Paasch- of de Boodschapstijl zijn hier dus niet gebruikt, maar de Kerststijl of de stilus communis.

Zijn opvolger, bisschop Herbert, dateert een stuk [1]) uit 1141 in het 3e jaar van koning Conrad, dat 12 Maart 1141 eindigt. Ook dit stuk moet dus volgens Kerst- of Jaarsdagstijl gedateerd zijn.

Bisschop Godfried van Renen geeft eene oorkonde [2]) uit op 11 April 1169. Het Paaschjaar 1169 loopt van 20 April 1169 tot 4 April 1170, heeft dus geen 11 April. Ook het 18e jaar van Frederik Barbarossa wijst op het jaar 1169. Hier is dus Kerst- of Jaarsdag- of Boodschapstijl gebezigd. Eene andere akte [3]) van denzelfden bisschop, gedateerd uit 1164, het 2e jaar van den tegenpaus Paschalis III, dat met 26 April 1165 begon, kan hier buiten beschouwing blijven. Daar het Paaschjaar 1165 reeds 4 April begon, is de dateering in elk geval foutief. Volgens de anni imperii en regni van keizer Frederik zou het stuk tusschen 9 Maart en 18 Juni 1165 uitgegeven zijn.

Otto van der Lippe dateerde eene akte [4]) van 1 Januari 1218 in zijn 2e bisschopsjaar, dat in den loop van 1217 begon. Hij bezigt dus noch Paasch-, noch Boodschapstijl. Eene schenking van denzelfde van Maart 1221 [5]) wordt in Mei van datzelfde jaar door den bisschop zelf en door het Domkapittel bevestigd [6]). In de eerste akte kan dus onmogelijk Paaschstijl gebezigd zijn, daar het Paaschjaar 1221 met 11 April begon.

In al de bovengenoemde gevallen mag men aannemen, dat de Kerststijl gebezigd is. Ook Jaarsdagstijl is mogelijk, maar op den hiervoor [7]) aangegeven grond minder waarschijnlijk.

Daarentegen volgt dezelfde Otto van der Lippe in 1224 Paasch- of Boodschapstijl. Immers eene akte van 1223 dominica qua cantatur Letare Jherusalem mense Martio [8]), moet tot 1224 gebracht

---

[1]) A.w. nr. 377.
[2]) A.w. nr. 459.
[3]) A.w. nr. 441.
[4]) A.w. nr. 661.
[5]) A.w. nr. 705.
[6]) A.w. nrs. 706, 707.
[7]) Blz. 62.
[8]) A.w. nr. 728.

worden, toen Laetare op 24 Maart viel (in 1223 op 2 April). Een ander stuk [1]) is gedateerd uit Februari 1226 en tevens uit zijn 11e pontificaatsjaar, dat in Juni 1226 begon. Ook hier is dus Paasch- of Boodschapstijl gebezigd. Men kan zich voor het gebruik van den Kerst- of Jaarsdagstijl niet op een ander stuk van 1227 Honorii papae anno XI [2]) beroepen; want wel stierf Honorius III 18 Maart 1227; maar het is onzeker, of bisschop Otto daarmede reeds vóór 11 April 1227, toen het Paschen was, bekend was.

Omtrent het jaarbegin onder bisschop Willebrand valt weinig te zeggen. In eene akte van 1230, Vrijdag na Benedicti [3]) zou Paaschstijl gebezigd zijn, omdat het Paaschjaar 1230 van 7 April 1230 tot 22 Maart 1231 loopt, en Vrijdag na Benedicti in 1231 op 28 Maart viel. Het is echter niet onmogelijk, dat in deze akte met Benedictus de translatio Benedicti op 11 Juli is bedoeld. De oorkonde van 1232, 27 Februari, ind. V., pontificatus nostri anno V [4]), moet volgens het indictie- en het pontificaatsjaar tot 1232 gebracht worden en zal dus volgens Jaarsdag- of Kerststijl gedateerd zijn.

Otto van Holland werd eerst in den loop van 1245 tot bisschop gewijd. Nog 22 December 1244 schreef de paus aan den aartsbisschop van Keulen om den elect te bewegen zich te doen wijden [5]). De door hem als bisschop uitgegeven akte van Januari 1245 [6]) dateert dus uit 1246 en is volgens den Paasch- of den Boodschapstijl gedateerd. Dezelfde conclusie is te nemen voor eene akte van 1248 feria II in die Cathedra Petri [7]); want 22 Februari viel wel in 1249, niet in 1248 op Maandag.

Hendrik van Vianden werd in Augustus 1250 gekozen. De beide akten van 21 Januari en Dinsdag na Laetare 1250 [8]) kunnen dus niet volgens Kerst- of Jaarsdagstijl, de laatste kan ook niet volgens den Boodschapstijl gedateerd zijn. Het verband tusschen de beide brieven, die van den bisschop, gedateerd van 1257 Januari 14, en van den Domdeken van denzelfden dag in 1258 [9]) bewijst, dat de

[1]) A.w. nr. 756.
[2]) A.w. nr. 768.
[3]) A.w. nr. 803.
[4]) A.w. nr. 838. Zie hiervoor Muller, Programma blz. 16, noot 1.
[5]) Zie Pijnacker Hordijk, A.w. blz. 38.
[6]) Brom, A.w. nr. 1053.
[7]) A.w. nr. 1157.
[8]) A.w. nrs. 1191, 1195.
[9]) A.w. nrs. 1377, 1378.

bisschop hier den Paasch- of Boodschapstijl volgde. Een stuk van 1263 mense Aprili feria II post Ramos Palmarum [1]) moet tot 14 April 1264 gebracht worden; want in 1263 viel de Maandag na Palmpaschen op 26 Maart. Hier zijn dus niet slechts Kerst- en Jaarstijl, maar is ook Boodschapstijl uitgesloten. Een stuk van 1267 in crastino annuntiationis [2]), d. i. 26 Maart, sluit daarentegen den Paaschstijl uit, maar is vereenigbaar met den Boodschapstijl. De bisschop overleed nl. 4 Juni 1267.

De elect Jan van Nassau bezigde den Paasch- of Boodschapstijl o. a. in de volgende akten: 1271, 5 Februari beloofde hij, dat de graaf van Gelre iets voor Paschen a.s. zou doen [3]), en de graaf deed dit 1 April 1272 [4]). (Paschen viel in 1272 op 24 April.) De akte van 1277 feria IV ante dom. Letare [5]) moet van 1278 zijn, omdat onder de getuigen Willem van Egmond als ridder genoemd wordt, wat hij den 21 September 1277 nog niet was [6]). In een stuk van 24 Januari 1280 [7]) spreekt de elect van het beleg der steden Vreeland en Montfoort. Het laatste beleg begon eerst in April of Mei 1280. In een van 25 Januari 1280 [8]) wordt Nicolaas van Cats heer van Schoonhoven genoemd, wat hij eerst in Mei 1280 werd [9]). Paaschstijl — niet Boodschapstijl — is uitgesloten in eene akte van 6 April 1278 [10]), welke datum in het Paaschjaar, loopende van 17 April 1278 tot 2 April 1279 niet voorkomt, en in twee stukken van 1289 Donderdag voor Paschen [11]), welke beide voorafgaan aan een stuk van 1 Mei 1289. (Paschen viel in 1289 op 19 April.) In een stuk van 13 Januari 1290 [12]) zijn Paasch- en Boodschapstijl beide uitgesloten; want in December 1290 was Jan van Nassau reeds geen elect meer [13]). Daarentegen is bij een stuk van 1277 dom. Letare

[1]) A.w. nr. 1545.
[2]) A.w. nr. 1625.
[3]) A.w. nr. 1736.
[4]) A.w. nr. 1739.
[5]) A.w. nr. 1898.
[6]) Van den Bergh II, nr. 314.
[7]) Brom, A.w. nr. 1998.
[8]) A.w. nr. 1999.
[9]) Van den Bergh II, nr. 392.
[10]) Brom, A.w. nr. 1899.
[11]) A.w. nrs. 2299 en 2300.
[12]) A.w. nr. 2325.
[13]) A.w. nr. 2377.

mense Martio [1]) wel de Boodschapstijl, niet de Paaschstijl, en evenmin de Kerst- of Jaarsdagstijl uitgesloten. (In 1277 valt nl. Laetare op 7 Maart, in 1278 op 27 Maart.)

Jan van Sierck, die tusschen 13 Maart en 8 Mei 1291 tot bisschop werd gewijd [2]), voert dien titel reeds in eene akte van 1291 feria VI post Agnetis [3]), die dus tot 1292 moet gebracht worden. Hetzelfde kan gezegd worden van twee akten van 1291 feria IV post Agathe [4]). In al die gevallen is dus Paasch- of Boodschapstijl gebezigd. Daarentegen sluit de dateering van een stuk van 1296 Benedicti abbatis [5]) Paasch- en Boodschapstijl uit, omdat Willem Berthout reeds 27 Augustus 1296 in functie was als bisschop van Utrecht [6]). Men zou zich hier kunnen redden met te veronderstellen, dat de translatio Benedicti op 11 Juli bedoeld was; maar dat gaat niet op voor eene akte van 1296 feria IV ante Letare [7]), die om de boven opgegeven reden niet uit 1297 dateeren kan.

Wat bisschop Willem van Mechelen betreft, een vijftal akten uit Januari en Februari 1296 [8]) moeten volgens Paasch- of Boodschapstijl gedateerd zijn, daar Jan van Sierck nog 29 Februari 1296 bisschop van Utrecht was [7]). Hetzelfde geldt voor een stuk van 1293, 16 Januari [9]), daar het posterieur moet zijn aan een van 1299 September 29 [10]). In een stuk van 15 Februari 1296 [11]) noemt Willem van Mechelen zich nog elect. Hier is dus zeker noch Paasch-, noch Boodschapstijl gebezigd, want vóór Februari 1297 was hij reeds tot bisschop gewijd. De elect vertoefde toen te Rome, en hij zal den daar gebruikelijken stijl gevolgd hebben.

Ook bisschop Gwij van Henegouwen volgde den Paasch- of Boodschapstijl in eene oorkonde van 1302, 17 Maart [12]), daar hij in November 1302 nog elect was [13]). Hetzelfde geldt voor eene akte

1) A.w. nr. 1856.
2) Pijnacker Hordijk, A.w. blz. 41.
3) Brom, A.w. nr. 2425.
4) A.w. nrs. 2427, 2428.
5) A.w. nr. 2686.
6) A.w. nr. 2718.
7) A.w. nr. 2682.
8) A.w. nrs. 2734, 2737—2740.
9) A.w. nr. 2876.
10) A.w. nr. 2861.
11) A.w. nr. 2678.
12) Lübisches Ub. nr. 137.
13) Arch. Ab. Utrecht XXIV, blz. 318.

van 26 Januari 1301, door hem als elect gegeven, daar hij eerst in Augustus 1301 gekozen is [1]). Ook eene oorkonde van 1307, 21 Januari [2]), waarbij een stuk van 1307 „des Vridaghes nae Onser Vrouwen dach te midden Oeste" gevidimeerd wordt, moet tot dezelfde conclusie leiden.

Uit het bovenstaande kan men dus als resultaat de volgende conclusie trekken [3]). Ook na 1224 komt in de bisschoppelijke kanselarij de Kerststijl voor, daarnaast echter ook de Boodschapstijl, die juist in denzelfden tijd in de kanselarij van Frederik II en van 1263 tot 1283 ook in de pauselijke kanselarij gebezigd wordt. Deze conclusie wordt versterkt door hetgeen de bekende Utrechtsche oudheidkundige A. van Buchell in eene noot op Heda [4]) aanteekent: „Hoc tempore (d. i. in 1310) annus a nativitate Christi numerari coeptus, cum antea a conceptione Domini initium coe pisset." Moeilijkheid geven een paar akten van Hendrik van Vianden [5]), die beslist naar den Paaschstijl zijn gedateerd.

Dezelfde onzekerheid geven voor deze periode de akten van den bisschoppelijken officiaal. Een stuk van 23 Februari 1286 [6]) moet van 1287 en dus volgens den Paasch- of Boodschapstijl gedateerd zijn; want het vidimeert een stuk van 21 Augustus 1286. Een stuk van 1293 feria VI post Ramos Palmarum, 27 die mensis Martii [7]) is zonder twijfel van 27 Maart 1293, omdat in dat jaar Paschen op 29 Maart viel. Paaschstijl (niet Boodschapstijl) is hier dus uitgesloten. In een stuk van 1294 in vigilia Circumcisionis Domini [8]), waarbij eene akte van 15 Juli 1294 gevidimeerd wordt, kan in geen geval de Kerststijl gebezigd zijn. Minder beslist zijn twee andere akten van 1295 feria III ante annunciationem b. Virginis [9]) en 1299 in vigilia b. Valentini [10]), die volgens den Kerst-

---

[1]) Berkelbach v. d. Sprenkel, Geschiedenis van het bisdom Utrecht blz. 104, n. 3.
[2]) Archief Dom nr. 2490.
[3]) Vgl. Nederl. Archievenblad 1913/14, blz. 100.
[4]) Blz. 238.
[5]) Brom, A.w. nrs. 1195, 1545.
[6]) A.w. nr. 2207.
[7]) A.w. nr. 2500.
[8]) A.w. nr. 2595.
[9]) A.w. nr. 2610.
[10]) A.w. nr. 2841.

of Jaarsdagstijl moeten worden herleid, omdat in 1295 Paschen op 25 Maart en in 1299 de Zondag Exsurge op St. Valentijns dag viel.

Van eene akte van den wijbisschop van 1285 in die annunciationis b. Virginis [1]) zal de dateering tot 25 Maart 1286 moeten worden herleid; want in 1285 viel Paschen op 25 Maart. Hier is dus Paaschstijl gebezigd. (In 1286 viel Paschen op 14 April.)

Wat aangaat de Utrechtsche kapittelen en hunne leden, eene uitspraak van den Domproost van 22 Maart 1227 [2]) werd door den bisschop bevestigd 12 April 1227 [3]). Het jaar was dus noch met 25 Maart, noch met Paschen (11 April) veranderd, en de Domproost gebruikte den Kerst- of den Jaarsdagstijl. Op de twee gelijktijdige akten van 14 Januari 1258 [4]) van den bisschop, die den Paasch- of Boodschapstijl volgde, en van den Domdeken, die van den Kerst- of Jaarsdagstijl gebruik maakte, wees ik reeds boven. In 1263, 15 Februari doen prelaten en provisoren van Utrecht eene uitspraak, waarop de Domproost 1264, 23 Februari reageert [5]). Het is duidelijk, dat de prelaten en provisoren hier Paasch- of Boodschapstijl gebruiken en de Domproost den Kerst- of den Jaarsdagstijl. In eene akte van 1269 Sabbatho ante dominicam Palmarum [6]) gebruikt de Domproost in geen geval Boodschapstijl; want in 1269 viel Palmzondag op 17 Maart, in 1270 op 6 April. Hetzelfde kan gezegd worden van eene akte van den Domdeken van Judica 1271 [7]); want in 1271 valt die Zondag op 22 Maart, in 1272 op 10 April. Dus tot 1271 constateert men bij het Domkapittel Kerst- of Jaarsdagstijl, waarschijnlijk den Kerststijl. Maar dit verandert kort daarna. Eene erfpachtsakte van 1273 Februari 2 en de op denzelfden dag gegeven renversaalbrief van 1274 [8]) bewijzen, dat het kapittel den Paasch- of den Boodschapstijl, de erfpachter den Nieuwejaars- of Kerststijl bezigt. Over de akte, 23 Februari 1287 door den Domproost als bisschoppelijk officiaal gegeven [9]), heb ik boven reeds

[1]) A.w. nr. 2179.
[2]) A.w. nr. 769.
[3]) A.w. nr. 770.
[4]) A.w. nrs. 1377, 1378.
[5]) A.w. nrs. 1540, 1541.
[6]) A.w. nr. 1672.
[7]) A.w. nr. 1714.
[8]) A.w. nrs. 1780, 1781.
[9]) A.w. nr. 2207.

gesproken. Ook het testament van den Domkanunnik Wulfger [1]), gedateerd van 1293 Zaterdag voor St. Pieter ad Cathedram, is van 1294 en dus volgens Paasch- of Boodschapstijl gedateerd; want in 1293 valt 22 Februari op den Zondag Reminiscere, die wel zou zijn genoemd. Men kan dus zeggen, dat tusschen 1272 en 1274 de Domheeren van den Kerst- tot den Boodschapstijl zijn overgegaan. Eene uitzondering maakt de hiervoor aangehaalde akte van 13 Februari 1299 [2]), die in de eerste plaats van den bisschoppelijken officiaal, maar daarnaast ook van dien van den aartsdiaken van den Dom uitgaat.

Er zijn twee redenen om de akte van den proost Diederik van Oudmunster van 1247 feria IV proxima post Scolasticam [3]) (d. i. na 10 Februari) op 1248 te brengen. Ten eerste was 22 September 1247 de voorganger van proost Diederik nog in functie [4]), en ten tweede valt in 1248 en niet in 1247 de dag na Scolastica op een Woensdag. Eene akte van het kapittel, gedateerd van 1281 feria III post Letare [5]) moet tot 1282 gebracht worden, omdat in 1281 de Dinsdag na Laetare op 25 Maart, Maria Boodschap, valt, en die dag zeker wel genoemd zou zijn. Eene akte van den proost van Oudmunster: die ultima mensis Martii feria VI Parascevas 1301 [6]) is werkelijk van 1301, omdat in dat jaar Goede Vrijdag op 31 Maart viel. Al deze dateeringen verdragen zich met den Boodschapstijl, dien men dus voor het kapittel van Oudmunster, althans sinds 1248, moet aannemen.

Een stuk, uitgaande van deken en kapittel van St. Pieter, is gedateerd 1258 in vigilia Annunciationis of 24 Maart [7]). Het is inderdaad van 1259; want in 1258 viel Paschen op 24 Maart. Hier is dus Paasch- of Boodschapstijl gebruikt. (In 1259 viel Paschen op 13 April.) Andere stukken, die licht geven omtrent den stijl van het kapittel van St. Pieter zijn mij niet bekend.

Iets meer valt te zeggen over dien van het kapittel van St. Jan. Eene akte van den kanunnik Albero is gedateerd 1263 feria VI post

---

1) A.w. nr. 2545.
2) A.w. nr. 2841.
3) A.w. nr. 1128.
4) A.w. nr. 1108.
5) A.w. nr. 2033.
6) A.w. nr. 2946.
7) A.w. nr. 1430.

annunciationem b. Mariae [1]). Het moet waarschijnlijk tot 1264 gebracht worden, omdat in 1263 de annunciatio op Palmpaschen viel en men dus de akte wel naar Vrijdag vóór Paschen zou gedateerd hebben. Hier is dus waarschijnlijk de Paaschstijl gebezigd. Eene akte van het kapittel van St. Jan van 1276 in die sanctarum virginum Perpetue et Felicitatis, d. i. 7 Maart [2]), zal van 1276 zijn en dus gedateerd volgens Kerst- of Jaarsdagstijl, omdat in 1277 7 Maart op den Zondag Letare valt, die in dat geval wel zou zijn genoemd. Eene akte van het kapittel d.d. feria II post Letare 1286 [3]) zal van 1287 zijn, omdat in 1286 op dien Maandag Maria Boodschap viel. Hier is dus Paasch- of Boodschapstijl gebezigd. Eene akte van den kanunnik Amalraad van 1293 feria VI post annunciationem hangt samen met het voorafgaande stuk van 1293 feria VI post Ramos Palmarum 27 die mensis Martii [4]), dat in 1293 thuis behoort, toen de Vrijdag vóór Paschen op 27 Maart viel. Dus is ook het eerstgenoemde stuk van 1293, zoodat hier Paaschstijl uitgesloten is, maar de drie andere stijlen mogelijk zijn.

Voor het kapittel van St. Marie geeft maar één stuk uitsluitsel over den jaarstijl, dat gedateerd is van 1277 feria VI post Letare. Deze datum komt in het Boodschapjaar 1277 niet voor; want in 1277 valt zij op 12 Maart en in 1278 op 1 April.

Met uitzondering van het kapittel van St. Marie, waarvoor men slecht gedocumenteerd is, mag men dus zeggen, in overeenstemming met de bewering van Van Buchell, dat alle kapittelen vóór 1310 zich van den Boodschapstijl bedienden. Hiertegen pleit ook niet een stuk van 1292, 2 April, uitgaande van de vijf kapittelen [5]). Daar het Paaschjaar 1292 van 6 April 1292 tot 28 Maart 1293 loopt, is Paaschstijl hier uitgesloten; maar tegen Boodschapstijl is natuurlijk geen bezwaar.

De abdij van St. Paulus gebruikte Paasch- of Boodschapstijl. In een akte van 1293 feria VI post Cineres [6]) voert de abt eene opdracht uit, hem 25 April 1293 [7]) gegeven. Het stuk is dus van

---

[1]) A.w. nr. 1544.
[2]) A.w. nr. 1824.
[3]) A.w. nr. 2209.
[4]) A.w. nrs. 2500, 2501.
[5]) A.w. nr. 2440.
[6]) A.w. nr. 2548.
[7]) A.w. nr. 2508.

5 Maart 1294. Eene akte van bisschop Gwij van 14 November 1305 wordt door den abt in 1305 Dinsdag na Dertiendag [1]) gevidimeerd.

Hetzelfde geldt van den abt van Oostbroek (eene opdracht, welke de paus hem 10 October 1276 gaf [2]), voerde de abt 1276 feria VI ante dominicam Invocavit uit) en voor den gardiaan van het Minderbroederklooster te Utrecht, die in 1304 Dinsdag na St. Valentijn, d. w. z. na 14 Februari, vidimus gaf van een stuk van 29 April 1304.

Ook de stad Utrecht volgde vóór 1310 den Paasch- of den Boodschapstijl. Eene akte, gedateerd van Woensdag van Grooten Vastelavond 1304 is van 3 Maart 1305, omdat zij betrekking heeft op een moord, die 30 Maart 1304 plaats had gehad.

Ook in het Overkwartier gold toen Paasch- of Boodschapstijl. Magnin [3]) vermeldt den datum: „sabbatho post circumcisionem Domini in octava martirum innocentum 1286", die herleid moet worden tot 1287, toen 4 Januari op een Zaterdag viel.

§ 21. De sinds 1310 in het sticht Utrecht gebruikelijke jaarstijlen

Het synodaal besluit om in de kerkelijke provincie Keulen uitsluitend den Kerststijl te gebruiken, in 1310 genomen, vond in het bisdom Utrecht dadelijk ten volle toepassing. Van 1310 is de Kerststijl in Utrecht bij den bisschop en zijne organen, bij de kapittels en andere kerkelijke en burgerlijke autoriteiten bijkans uitsluitend in zwang, zoo zelfs dat de Kerststijl vaak de stijl van Utrecht, stilus Traiectensis genoemd wordt. Ten overvloede heeft Dr. Enklaar in zijne dissertatie [4]) voor de periode 1456—1496 als het ware eene steekproef genomen, die deze veronderstelling ten volle bevestigd heeft.

Nochtans vindt men somtijds ook den Jaarsdagstijl in plaats van den Kerststijl, waarvan hij slechts éene week afwijkt, gebezigd. Zoo in het judiciaalregister voor het Oversticht, begonnen onder

---

[1]) Regesten der bisschoppen van Utrecht I, nr. 325.

[2]) Brom, A.w. nr. 1839.

[3]) Overzicht der besturen in Drenthe II, blz. 58, 59 (Oorkondenboek voor Groningen en Drenthe I, blz. 174).

[4]) Het landsheerlijk bestuur in het sticht Utrecht aan deze zijde van den IJsel gedurende de regeering van bisschop David van Bourgondië, blz. 22—27.

bisschop Floris van Wevelinkhoven. In 1385 vindt men daar als laatsten datum: „27 die mensis Decembris". En daarop volgt: „Item anno 86 primo die iuridico. In primis in crastino Epiphanie Domini". Het jaar veranderde dus tusschen 27 December en 7 Januari, d. w. z. den 1en Januari. In hetzelfde register volgen op elkander de data: „anno 99. Actum Vollenhoe vigiliis circumcicionis Christi" en „Anno 400, II die mensis Januarii"; hier verandert dus het jaar tusschen 31 December en 2 Januari. In een leenregister voor het Nedersticht van bisschop Frederik van Blankenheim komt de datum voor: „1398 . . . . . des Woensdages op Sinte Stevens dach". In 1398 viel 26 December inderdaad op Woensdag. Deze datum moet dus niet volgens den Kerststijl tot 1397 herleid worden. In een dergelijk register van denzelfden prelaat voor het Oversticht volgen op elkaar: „anno ut supra (1417) des Woensdages na Kerstdage" en „Anno Domini 1418 ipso die Epiphanie Domini". In een judiciaal van het Oversticht van Rudolf van Diepholt is de laatste datum van 1434 „des Sonnendaghes op sint Stephaens dach prothomartyris" en „int jaer uns Heren 1435 des Sonnendaghes nae den Nyenjaersdaghe".

In de resolutiën van het Domkapittel vindt men in de jaren 1403—1548 steeds den Kerststijl gebezigd [1]). Later wisselt deze met den Jaarsdagstijl: 1551/2 Jaarsdagstijl; 1553/4 Kerststijl; 1555/6 Jaarsdagstijl; 1556/7, 1557/8, 1559/60 Kerststijl, 1564/5, 1571/2 Jaarsdagstijl. In de leenregisters der Domproosdij volgen op elkaar: 1415 ipso die beati Stephani prothomartyris" en „1416 ferio tertia post Epiphanie Dominice"; „Heiligen jaarsavond 1439" en „9 Januari 1440", 29 December 1449 en 2 Maart 1450; 30 December 1462 en 4 Januari 1463; 30 December 1473 en 22 Januari 1474. De Domdeken verkocht 22 December 1567 zijn huis aan een kanunnik; de quitanties voor de afbetaling der koopsom zijn van 28 December 1567, 10 Mei 1568 en 11 October 1568 gedateerd. Hier zal ook wel de Jaarsdagstijl gebezigd zijn, hoewel ook Paasch- of Boodschapstijl zou kunnen worden aangenomen.

---

[1]) Men vindt echter achter elkander: 1525 in festo nativitatis Domini en in die sancti Johannis ewangeliste anno 1526, zoodat het jaarcijfer hier 26 of 27 December verandert. Dat is natuurlijk eene vergissing; maar men ziet, hoe gevaarlijk het is, den Nieuwejaarstijl aan te nemen, althans schijnbaar, want, als de volgende datum in plaats van 27 December 2 Januari was geweest, dan zou men concludeeren: het jaarcijfer is met 1 Januari veranderd.

In de sinds 1468 bewaarde resolutiën van het kapittel van Oudmunster geldt tot 1484 uitsluitend Kerststijl; maar het jaar 1485 begint tusschen 28 December en 12 Januari. In 1491 daarentegen verandert het jaartal niet tusschen 26 December en 1 Februari en ook verder is de Kerststijl tot 1534 in gebruik, hoewel de wijze van aanduiding van verandering in het jaarcijfer 1493/4 en 1495/6 tot twijfel aanleiding zou kunnen geven [1]). Na 1534 heerscht de Jaarsdagstijl. Er wordt gesproken van Woensdag 29 December 1540, wat wel voor 1540, niet voor 1539 uitkomt, en nog bij den overgang van 1559 op 1560 wordt deze stijl gevolgd. Maar in 1560 keerde de secretaris Floris Thin tot den Kerststijl terug, en zoo bleef het tot 1574. In de leenregisters der Proosdij komt de Jaarsdagstijl in 1541, in 1553/4 [2]), in 1554/5 en 1473/4 voor. Zeer duidelijk is eene aanteekening, die luidt: „Gegeven int jair ons Heeren 1548 opten 29en dach in Decembri voor Jaersdach, als men sall beginnen te scriven '49." Kerststijl is daarentegen gebruikt in 1544/5.

Het kapittel van St. Pieter volgde in 1484/5 den Kerststijl [3]). In de met 1540 beginnende resolutiën is eveneens in het algemeen de Kerststijl gebezigd; zoo in 1542/3, 1553/4, 1570/1, 1574/5, 1579/80. Maar in 1548/9 verandert het jaar tusschen 29 December en 4 Januari. De leenregisters der Proosdij geven geen uitsluitsel.

In het oudste resolutieboek van het kapittel van St. Jan, loopende van 1502 tot 1520, is de Kerststijl gebezigd, wat duidelijk blijkt uit aanteekeningen als: „Mutatur annus secundus in annum tertium, 25 Dec." „Nativitas Domini; hic incipuit annus D. XV^{c} et sextus" en „1507. XXVe huius mensis Decembris mutatur annus D. septimus in octavum". In het volgende met 1528 beginnende deel heerscht eerst Jaarsdagstijl o. a. in 1528/9, in 1531/2 en in 1542/3. Maar in 1544/5 wordt weer Kerststijl gebruikt, in 1561 daarentegen weer Jaarsdagstijl. De leenregisters van den Proost geven geene gelegenheid tot het trekken eener conclusie.

In de protocollen van het kapittel van St. Marie, die al vrij vroeg

---

[1]) Er volgen op elkaar: „1493 December 23", „1494 die ultimo Decembris", „Incipit annus 1494" en „anno ut supra Januari 19", en 1495 December 22 „Incipit annus 1496", „anno ut supra die penultima Decembris" en „anno 1496 Februari 17".

[2]) Hier zouden ook Paasch- of Boodschapstijl mogelijk zijn. Het jaarcijfer verandert tusschen 30 December en 25 April.

[3]) Zie Muller, Programma blz. 23.

beginnen, wordt in 1438/9 de Kerststijl gevolgd [1]) en met uitzondering van het jaar 1468/9 blijft dat zoo tot 1494. In 1494/5 en in 1501/2 is Nieuwejaarstijl gebezigd; maar sinds 1504 heerscht de Kerststijl weer. Nog voor 1575 staat aangeteekend: „Incipit die sabbati 25 mensis Decembris". In de pachtregisters vindt men voor 1421/2 den Kerst-, voor 1424/5 den Jaarsdagstijl.

Ook het Generaal kapittel gebruikt 1551/2 den Jaarsdagstijl. Wat de Staten van Utrecht betreft, de notaris-secretaris van het college schreef op 1495: „Die vero vicesima quinta mensis Decembris fuit festum nativitatis Domini nostri Jhesu Christi, qua re eodem die annus nativitatis eiusdem Domini 1495 in annum 1496 et indictio tertia decima in quartam decimam mutabantur". Nog in 1550/1 was de Kerststijl gebruikelijk. Maar in 1563/4 en 1569/70 kan men den Jaarsdagstijl constateeren. Ja, in een stuk van 1561 December 29 noemen de Staten den Jaarsdagstijl: „na beloep des hoeffs van Utrecht". Zij volgden dus het gebruik van het Domkapittel, welks secretaris tevens secretaris der Staten was.

Bij het kapittel van St. Jan te Wijk kan men in 1553/4, in 1561/2 en in 1568/9 den Jaarsdagstijl vaststellen.

De abdij van Sint Paulus gebruikte blijkens de leenregisters nu eens 1422/3, 1486/7, 1488/9, 1544/5 Kerststijl, maar 1481/2, 1555/6, 1559/60, 1569/70 Jaarsdagstijl.

Voor de abdij van Oostbroek kan men 1521/2 Kerststijl, 1536/7 Nieuwejaarstijl vaststellen.

Zeer opmerkelijk is de houding der stad Utrecht, die in 1310 den Kerststijl aannam, waaraan men tot 1575 getrouw bleef. Toen werd in de raadsnotulen aangeteekend: „Nota. Volgende Co.Ma^{ts}. placaten van date den 16 Junii a^{o} 1575 es expresseliek geboden, dat men voirtan tnyeuwe jaer eerst beginnen sal te scryven op den eersten January in elck jaer." Eene diergelijke aanteekening komt ook in het Buurspraakboek voor. In de raadsresolutiën keert men in 1579 weer tot den Kerststijl terug. Eerst in 1587/8 gebruikt men weer Jaarsdagstijl; in 1588/9 weer Kerststijl; in 1589/90, 1590/1 Jaarsdagstijl; in 1591/2 en 1592/3 Kerststijl; in 1594/5 Jaarsdagstijl; in 1595/6 en volgende jaren Kerststijl, die nog in 1602/3 voorkomt.

---

[1]) In het kladregister verandert het jaar tusschen 29 en 30 December, eene aanwijzing, dat men vaak verzuimde van de jaarswisseling op 25 December nota te nemen.

In 1610/1 en sedert altijd wordt de Jaarsdagstijl gebruikt. In het Buurspraakboek keert men 1580/1 tot den stilus vetus Traiectensis, d. i. den Kerststijl, terug, die zich tot 1585/6 uitsluitend handhaaft. Daarna gebruikt men nu eens Kerst-, dan Jaarsdagstijl. Nog in 1604/5 verandert het jaar met 25 December. Sedert geldt ook hier uitsluitend Jaarsdagstijl. In het procuratieboek keerde men ook reeds 1577/8 tot den Kerststijl weer, die zich tot 1639/40 incluis handhaafde. In de gerechtsrol vindt men nog sporen van den Kerststijl tot in de 17e eeuw, ja in de in 1644 ingestelde arrestrol zijn nog sporen van dien stijl voorhanden.

In het register van transporten en plechten vindt men eene verklaring van deze lang gehandhaafde voorliefde der stedelijke autoriteiten voor den Kerststijl. In deze protocollen is ook het bevel van Requesens om van 1 Januari 1576 af uitsluitend den Jaarsdagstijl te bezigen aangeteekend. Het is echter doorgehaald en vervangen door het volgende: „Gecasseert uuyt crachte van de pacificatie van Gendt. Actum den naestlesten Octobris 1577". Het was echter niet de pacificatie van Gent, welke het stadsbestuur tot het casseeren van het besluit van Requesens bracht, maar veeleer de satisfactie van 9 October 1577, waarmede de stad zich weder onder het bestuur van haren ouden stadhouder den prins van Oranje begeven had. In art. 9 van dat stuk wordt de handhaving der oude privilegiën en gebruiken beloofd. Ook het jaar met Kerstmis te beginnen was een oud gebruik, en dat wilde men handhaven. In het protocol der transporten en plechten werd dan ook in 1577/8 de Kerststijl weder gebezigd en, behoudens de jaren 1603/4 en 1604/5, bleef die regeling er in zwang tot 1652/3 toe [1]).

Formeel afgeschaft is de Kerststijl nooit. Geleidelijk is hij, gelijk men ziet, verdwenen. Een beeld der heerschende onzekerheid geeft eene stedelijke publicatie, welker opschrift den datum 31 December 1585 draagt, terwijl het onderschrift als datum den lesten December 1584 vermeldt.

De steden Amersfoort, Renen, Wijk bij Duurstede en Montfoort, wier chronologisch ingerichte registers echter niet verder teruggaan

---

[1]) In December 1593 zegt Buchelius (Diarium II f. 185 vso) dan ook terecht: „Traiectenses more veteri post natalem Dominicum incipiunt numerare annum."

dan tot het einde der 15e eeuw, schijnen den Jaarsdagstijl te hebben gebezigd [1]). Aan het daar aangevoerde kan nog worden toegevoegd, dat in de transportregisters van Amersfoort bij de jaarsverandering in 1483/4, 1484/5, 1551/2, 1561/2, in de schoutenrol dier stad in 1558/9, in het transportregister van Renen in 1557/8, 1565/6, 1574/5, in dat van Montfoort in 1561/2 de Nieuwejaarstijl gevolgd is.

In enkele dorpsgerechten is eveneens de Jaarsdagstijl te constateeren, zoo in Blokland in 1549/50; in Linschoten en Mastwijk in 1569/70; in Den Eng in 1563/4; in Soest in 1560/1. Daarentegen gebruikten Hagestein in 1518/9 en Vleuten in 1558/9 den Kerststijl.

Van de heeren van Gaesbeek staat alleen vast, dat zij in hunne Utrechtsche leenregisters noch Paasch- noch Boodschapstijl bezigden. De heeren van Montfoort gebruikten den Jaarsdagstijl [2]).

Omtrent het Oversticht staan mij de volgende gegevens ten dienste.

In de tot 1549 teruggaande leenregisters van Overijsel wordt de Jaarsdagstijl gebezigd blijkens gegevens uit 1556/7, 1566/7 en 1567/8. Daarentegen gebruikte men in de Landsklaring in 1537/8 den Kerststijl.

In de stad Deventer heeft men lang tusschen Kerst- en Nieuwejaarstijl geaarzeld. Reeds bij den overgang van 1432 naar 1433 gebruikte men den laatsten stijl; want blijkens het Liber renuntiationum had de overgang tusschen st. Jan evangelist en Dertienavond plaats. Voorts kan men den Jaarsdagstijl constateeren bij den overgang van 1505 op 1506, van 1508 op 1509, van 1535 op 1536, van 1537 op 1538, van 1539 op 1540, van 1544 op 1545, den Kerststijl echter in 1507/8 en in 1536/7.

In de libri recognitionum der stad Zwolle is althans na 1489/90 tot 1525/6 steeds de Kerststijl gebruikt.

Ook in Kampen gebruikte men Kerst- en Jaarsdagstijl afwisselend [3]). In het transportregister, loopende van 1438 tot 1473, gebruikt men regelmatig den Kerststijl. Echter begint het jaar 1439 na Dinsdag na Kerstdag en het jaar 1457 tusschen de vigilia Circumcisionis en feria II post Circumcisionem. Ook vindt men in

---

[1]) Zie Verslag omtrent de oude gemeente- en waterschapsarchieven in de provincie Utrecht over 1892, blz. 50, n. 2.

[2]) Nijhoff's Bijdragen, derde reeks, VIII, blz. 319.

[3]) Zie Handel. d. Maatschappij van Letterkunde 1892/3, blz. 98, 99.

een dergelijk register over 1513—1522, dat 1519 tusschen 20 en 30 December begint, en 1520 tusschen 20 en 31 December. In den tijd 1515/6 volgen wel is waar op elkander akten van 19 December, 29 December en 1516 Januari 18; maar op den kant staat 1516 reeds bij de akte van 29 December.

In Steenwijk gaat in 1561/2, 1566/7 en 1567/8 het jaar met Jaarsdag over, en in Hasselt in 1566/72 en 1572/3.

Ook in de schoutambten Hardenberg (de chronologisch ingerichte registers beginnen met 1542), IJselmuiden (idem met 1545) en Steenwijk (idem met 1540), in het landgericht Delden (idem 1550) en in de ambtmannij Essen (sinds 1560) kan het gebruik van den Nieuwejaarstijl geconstateerd worden.

In het landschap Drente gebruikte men óf den Jaarsdag- óf den Kerststijl. Mij zijn geene gegevens bekend om daartusschen eene beslissing te nemen. Uit de chronologisch geordende ordelen van den etstoel, uitgegeven door mr. Joosting, blijkt, dat de schout drie lottingen per jaar hield, nl. met Verzworen Maandag (d. i. Maandag na Dertiendach, dus in Januari), met Pinksteren en met St. Magnus (6 September) [1]). Deze volgorde komt reeds in 1520 en 1525 voor, ja blijkens de uitgave van Gratama [2]) reeds in 1418, 1426, 1435 enz. Paasch- en Boodschapstijl zijn dus uitgesloten. Ook uit de Goorspraakboeken kan men niet meer concludeeren. Daarin volgen op elkaar de data 12 Juli 1564 en 19 Maart 1565; 18 Augustus 1573 en 15 Maart 1574; 27 November 1574 en 3 Maart 1575.

De stad Groningen bediende zich van den Jaarsdagstijl. Zoo volgen in het resolutieboek op elkaar: 31 December 1556 en 9 Januari 1557; 31 December 1561 en 10 Januari 1562; 30 December 1562 en 5 Januari 1563; 30 December 1570 en 2 Januari 1571; 31 December 1571 en 2 Januari 1572; in het verbaal van den syndicus George Westendorp 26 December 1570 en 3 Januari 1571 en in het Vredelooze boek 25 December 1558 en 22 Februari 1559.

---

[1]) Uit de noten 2 en 3 op blz. 269 zou men opmaken, dat St. Magnus in Drente op 12 September viel. Dat is echter niet juist. De oplossing geeft de aanteekening op blz. 22 van het eerste supplement op dl. VII van Pro Excolendo: „Item op Sanct Magnus' dach soe woirt de landvrede verkundyget tot Anloe ende des dages daerna soe wysen de Droste metten XXIIII etten." De zitting begon dus 6 September, maar zij duurde verscheidene dagen.

[2]) Werken van Pro Excolendo dl. VII, 2e stuk.

In 1547 werd door de stad besloten de rekeningen in plaats van tot Michaelis (29 September) tot 31 December te doen doorloopen: „Daerom ..... is bij den voirs. raedt .... verordent, dat men hijrnamaels de rekenschap mydt dit volle jaer angaende unde uuthgaende sal sluyten." [1]) De rekening liep diensvolgens door tot den „lesten Decembris anno XLVII inclusive". Ook daaruit blijkt duidelijk het gebruik van den Jaarsdagstijl.

Denzelfden stijl gebruikte ook de hoofdmannenkamer. Zoo: 1541 Woensdag na Kerstdach en 1542 avonde Agneten; 1542 Vrijdag na Kerstdach en 1543 Woensdag na Nieuwejaarsdag; 1544 Dinsdag na Kerstdach en 1545 Zaterdag na Nieuwejaarsdag; Woensdag na Kerstdach 1547 en Maandag na Nieuwejaarsdag 1548.

Voor Selwerd zijn slechts weinig gegevens. In het chartularium van het klooster volgen op elkander twee oorkonden van 1489 „op sunte Valentinus' dach" (14 Februari) en van 1489 „des Donredaghes nae sunte Matheus'dach apostoli (na 21 September). Hierdoor worden Boodschap- en Paaschstijl uitgesloten; tot verdere conclusies geven noch deze noch andere stukken aanleiding.

§ 22. Het jaarbegin in de kanselarij der graven van Holland en Zeeland [2])

Dat de kanselarij der Hollandsche graven in den lateren tijd den Paaschstijl bezigde, is wel bekend. Oorspronkelijk echter was de Paaschstijl er ongebruikelijk. Toen gold veeleer de Kerst- of de Jaarsdagstijl. In tegenstelling tot wat ik voor het Sticht veronderstelde, meen ik hier aan den Jaarsdagstijl de voorkeur te moeten geven, omdat de invloed van de kanselarij der Duitsche koningen hier stellig niet zoo groot is geweest als in het Utrechtsche bisdom. Intusschen, de vraag heeft slechts theoretisch belang; er zijn geene oorkonden, die eene beslissende conclusie wettigen.

Dirk VII gebruikte zeker den Paaschstijl niet in de oorkonde gedateerd: anno Verbi incarnati MCCIII, VI kal. Aprilis. Van den Bergh [3]) stelt het stuk wel is waar in Maart 1204; daar echter, blijkens het necrologium van Egmond, Dirk VII den 4 November 1203 overleed, moet de datum herleid worden tot 27 Maart 1203.

---

[1]) Blok, Rekeningen van Groningen. Inl. blz. X, XI.
[2]) Nijhoff's Bijdragen, derde reeks, IX, blz. 129 vlg.
[3]) I nr. 195.

Dirks opvolger, graaf Willem I, gaf eene oorkonde anno Domini MCCIIII sexto decimo Kal. Maiis, d. w. z. 1204 April 16 [1]). Deze datum komt in het Paaschjaar 1204 (25 April 1204—9 April 1205) niet voor, en dus is hier de Paaschstijl niet gebezigd. Evenmin is nr. 276 bij Van den Bergh volgens dien stijl gedateerd, daar Willem I 4 Februari 1223 overleed.

Uit den tijd van Florens IV zijn mij geene gegevens bekend. Diens zoon Willem II stond eerst onder voogdij van zijn oom Willem van Holland, en deze dateert eene zijner akten anno MCCXXXV Kal. Aprilis [2]), hij bezigde dus den Paaschstijl niet; want het Paaschjaar 1235 begint 8 April en eindigt 29 Maart 1236.

Voor graaf Willem II hebben wij meer gegevens, die echter elkander tegenspreken [3]). Zijne oudste bewaarde oorkonde is van 1239 in cathedra beati Petri apostoli of 22 Februari [4]). Dat stuk moet van 1240 zijn, want in de eerste helft van 1239 was Willem II nog minderjarig. Eveneens volgens den Paaschstijl gedateerd zijn de oorkonden, gedrukt bij Van den Bergh I, nrs. 446, 448 en 454, alle gedateerd uit de eerste drie maanden van 1247, maar die tot 1248 moeten gebracht worden, omdat Willem II er den titel „in regem Romanorum electus'' voert, dien hij eerst 3 October 1247 aannam.

In de kanselarij van Willem II als Roomsch koning is veel gebruik gemaakt van de indictie, en daardoor is bij vele stukken te constateeren, volgens welken stijl zij gedateerd zijn. Men moet daarbij echter in het oog houden, dat die indictie aanvankelijk foutief berekend werd. Het indictiejaar 24 September 1247/8 werd, ten onrechte, aangeduid met het cijfer V, die van 1248/9 en van 1249/50 respectievelijk met de cijfers VI of VII en VII of VIII. Eerst sinds 24 September 1250 zijn de indictiecijfers correct: 1250/1: IX, 1251/2: X enz. tot 1255/6: XIV. Met gebruikmaking van dit criterium kan men Paaschstijl constateeren bij Van den Bergh nrs. 503, 505, beide gedateerd 1249 Februari ind. VIII, nrs., 537, 538, 551, alle gedateerd 1250 Februari ind. IX, en nr. 590, gedateerd 11 Maart 1253 ind. XII. Daarentegen is de Paaschstijl niet gebezigd in de nrs. 507, 534, 553, 550 en 589 van Van den Bergh en in die

[1]) Van den Bergh I, nr. 196.

[2]) A.w. I nr. 353.

[3]) Zie Nijhoff's Bijdragen, derde reeks, IX, blz. 133 vlg., X[2], blz. 134 vlg., 146 vlg., 176 vlg., vierde reeks, I, blz. 138 vlg.

[4]) Van den Bergh I, nr. 372.

vermeld bij Bekmann, Beschreibung von Brandenburg I, kol. 1139. De oorkonde Van den Bergh I, nr. 550 vermeldt bovendien het 4e regeeringsjaar van den Roomsch koning, waardoor eveneens de Paaschstijl uitgesloten wordt. De oorkonde Van den Bergh I, nr. 583, gedateerd 1253, V idus Aprilis (9 April) of V Kal. Aprilis (28 Maart) ind. XI is van 1253. Hier zou echter ook de Boodschapstijl mogelijk zijn. Logischer echter is in alle gevallen, waarin de Paaschstijl uitgesloten is, het gebruik van den Kerststijl aan te nemen, die de gewone stijl der Duitsche kanselarij was, waarschijnlijk niet de Jaarsdagstijl. Bij een vijftal oorkonden is juist de Kerststijl uitgesloten en heeft men de keuze tusschen den Paasch-, den Boodschaps- en den Jaarsdagstijl [1]).

Na den dood van Willem II regeerde voor zijn zoon Florens V [2]) eerst diens oom Florens, daarna diens tante Aleid. Beiden gebruikten den Paaschstijl. De oorkonden Van den Bergh II, nrs. 1 en 22 vallen nl. alleen volgens dien stijl (of volgens den Boodschapsstijl) na den dood van Willem II (16 Maart 1256). Zoo is ook de oorkonde van Aleid [3]) volgens den Paaschstijl gedateerd en de datum te herleiden tot 20 Januari 1259, daar Florens de voogd 26 Maart 1258 overleed. Hetzelfde geldt van die, gedateerd 22 Februari 1258 [4]), en van die, gedateerd 1258 in die beati Mathie apostoli (d. i. 24 Februari) [5]) en van die, vermeld bij Kluit, Historia critica nr. 244, van 1258/9 Maart 17. Het testament van vrouw Aleid, opgemaakt, toen zij geene voogdes meer was, is waarschijnlijk van 28 Februari 1284, daar zij tusschen 1 Maart en 9 April van dat jaar overleed. Het is gedateerd 1283 feria II post Invocavit (in 1283 8 Maart); dus ook hier zal Paaschstijl gebezigd zijn.

Ook onder Florens V komt vaak de Paaschstijl voor. Ik wijs op Van den Bergh II, nrs. 147, 148 [6]) en Nalezing nr. 46, waar men

---

[1]) Van den Bergh I, nr. 441, 1247 December 29, ind. V dus 1247; dezelfde nr. 483, 1248 December 20 ind. VI dus 1248, onuitgegeven oorkonde van het Begijnhof te 's-Gravenzande: 1249 December 31 ind. VIII dus 1249, Van den Bergh I, nr. 604 en De Geer, Duitsche orde Balije van Utrecht I, nr. 74: 1253 December 26 ind. XII, dus 1253.

[2]) Nederlandsch Archievenblad, 1906/7, blz. 92.

[3]) Van den Bergh II, nr. 50.

[4]) A.w. nr. 51.

[5]) A.w. nr. 47. Van den Bergh verwart hier Mathiasdag met Mattheusdag.

[6]) Van den Bergh herleidt Pontianus hier tot 19 November in plaats van tot 14 Januari.

Paaschstijl aannemen moet, omdat Florens V eerst in Juli 1266 den leeftijd van 12 jaren bereikte en dus zelfstandig optreden kon; De Fremery nr. 190 (posterieur aan nr. 185) en nr. 199 (posterieur aan nr. 193 en aan Van den Bergh II, nrs. 338, 352); Van den Bergh II, nr. 356, dat gelijktijdig is met het bovenaangehaalde nr. 199 van De Fremery; aldaar nr. 416 (deze beleening van Dirk van Teylingen had eerst plaats na zijns vaders dood, die nog 24 September 1280 leefde; zie aldaar nr. 407); Van den Bergh II, nrs. 649, 650, 655, 660, 664, die betrekking hebben op onderhandelingen met de Westfriezen, die in 1289 werden gevoerd (vgl. aldaar nr. 656, De Fremery nr. 256); Van den Bergh II, nr. 691 (22 Maart 1289 was Florens nl. in Den Haag); De Fremery nr. 263 (in 1290 heette Florens nog niet graaf van Zeeland); Van den Bergh II, nr. 765 om dezelfde reden; Van den Bergh II, nr. 817, daar het nauw met nr. 823 samenhangt; aldaar nr. 840, omdat Florens V 2 April 1292 te Middelburg was, en nr. 926, omdat dit verdrag, gelijk van elders bekend is, in het begin van 1296 gesloten werd.

Daarentegen wordt de Kerst- of Jaarsdagstijl gebezigd in: Van den Bergh II, nr. 246 (wegens verband met nr. 243); aldaar nr. 379 (vermoedelijk gelijktijdig met De Fremery nr. 199); aldaar nr. 669 (welke datum in het Paaschjaar niet voorkomt); aldaar nr. 689 (van denzelfden datum als De Fremery nr. 255); aldaar nr. 694 (omdat het stuk 11 Juni 1290 is gevidimeerd, en omdat Jan van Nassau in Januari 1291 is afgezet als elect); aldaar nr. 764 (in verband met nr. 709) en aldaar nr. 820 (welke datum niet voorkomt in het Paaschjaar).

Florens V werd in Juni 1296 vermoord en opgevolgd door Jan I. Een aantal akten, uitgaande van dezen graaf [1]) en dateerende uit het begin van 1296, moeten dus tot 1297 herleid worden. Voor de drie eerste akten, die in Engeland gegeven zijn, kan men den Boodschapstijl, die daar te lande gold, veronderstellen; voor de andere ligt echter het gebruik van den Paaschstijl voor de hand. Van den Bergh II, nrs. 1059 en 1060 zijn twee privilegiën, vermoedelijk tegelijk, aan Rotterdam gegeven, het eerste is van St. Geerten dach te Midmaerte 1298, het tweede van denzelfden datum 1299. Het eerste zal dus volgens den Paaschstijl zijn gedateerd; het tweede is alleen uit een niet geheel zuiver handschrift bekend.

[1]) Van den Bergh II, nrs. 975, 979, 983, 987, 989, 991, 993, 994 en De Fremery nr. 314.

Met het huis van Avennes kwam sinds 1299 in de Hollandsche kanselarij de Paaschstijl in zoo vast gebruik, niet slechts in de grafelijke kanselarij zelve, maar ook bij de grafelijke colleges, gelijk het Hof van Holland, dat hij stilus curie Hollandensis wordt genoemd. Resumeerende kan men zeggen, dat in de kanselarij van Holland de Paaschstijl tusschen 1235 en 1240 werd ingevoerd, terwijl vóór dien de Jaarsdagstijl of de Kerststijl had gegolden [1]). De Paaschstijl is dus niet lang, nadat hij onder Otto van der Lippe in Utrecht in gebruik gekomen was, ook in Holland ingevoerd, hetzij dat zulks onder Utrechtschen invloed geschied is, hetzij onder dien van Brabant en Vlaanderen, waar de Paaschstijl al vroeger de overhand had [2]). Toen Willem II Roomsch koning geworden was, kreeg de Paaschstijl een concurrent in den Kerststijl, die zich ook onder Florens V naast den Paaschstijl handhaafde. Met Jan I kwam, wellicht na een kort intermezzo van den Boodschapstijl, de Paaschstijl uitsluitend tot gelding, en zoo is het gebleven tot in de 16e eeuw toe. Alleen in een paar akten van hertog Albrecht van Beieren en zijne schoonzuster Machteld van Lausnits van 1358 Februari 26 en Maart 6 [3]) is geen Paaschstijl gebezigd. Zij hebben betrekking op de overneming van het ruwaardschap, wat, gelijk vast staat, in 1358 geschiedde. Hertog Albrecht was toen juist uit Duitschland gekomen en zal den daar heerschenden Kerststijl gevolgd hebben.

Het gebruik van den Paaschstijl in Holland wordt ook duidelijk gedemonstreerd in de fabel, dat de gravin van Hennenberg in 1276 te Loosduinen bevallen zou zijn van 365 kinderen tegelijk. De bevalling had op Goeden Vrijdag plaats, d. w. z. op den voorlaatsten dag van het Paaschjaar. Zij beviel toen van één kind, maar een grappenmaker heeft toen gezegd, dat zij evenveel kinderen gekregen had als er nog dagen in het jaar waren, en hieruit is de fabel van de 365 kinderen ontstaan [4]).

De oudste (gedrukte) resolutiën van de Staten van Holland zijn

---

[1]) Het is moeilijk hier tusschen den Kerst- en den Jaarsdagstijl te beslissen. Invloed van de Duitsche kanselarij is hier minder waarschijnlijk dan in Utrecht; maar daarentegen kan de Utrechtsche gewoonte zelve hier zeker van beteekenis zijn geweest, vooral door tusschenkomst van de abdij van Egmond.

[2]) Zie Obreen in Nederlandsch Archievenblad 1909/10, blz. 99.

[3]) Van Mieris III, blz. 40, 41.

[4]) Muller, Programma, blz. 13 noot 3.

naar den Paaschstijl geredigeerd. In het register, dat er ten tijde van Aert van der Goes van gehouden is (1524—1543), volgen op elkaar dateeringen van 31 Januari 1524 stilo Hollandie, van 8 en 10 Februari 1524, van 24, 25 en 26 Mei 1525. Nog het jaarcijfer 1542 verandert in 1543 tusschen 7 Maart en 22 Mei. Maar ten tijde van zijn opvolger Adriaen van der Goes bedienen de Staten zich van den „stilo communi Romano" (30 Januari 1544), waarmede de Jaarsdagstijl (niet de Kerststijl) wordt bedoeld, want op 31 December 1544 volgt 3 Januari 1545.

Tijdens het advocaatschap van Jacob van den Einde is de dateering zeer verward. In het gedrukte register 1561/2 volgen b.v. op elkaar 3 Januari 1562 stilo communi, 22 December 1562, 16 Januari 1562 stilo curie Hollandie en 21 Februari 1562. In het register, loopende van 1563 tot 1566 (nr. 8) vindt men achter elkaar: 18 Januari 1563, 9 Februari 1563 stilo communi en 6 April 1563 voor Paschen (in 1563 valt Paschen op 2 April!). In het tweede gedeelte van dit register over 1564 is de eerste datum 8 Januari 1564 stilo curie. Hierop volgen de verdere data, zonder dat er van verandering van het jaar sprake is. In register nr. 9, 1567—1570, begint het gedeelte van 1570 met 13 Maart 1570 stilo curie Hollandie, waarop dan data uit April en Mei 1570 volgen. In het register nr. 10 is de eerste datum 16 Februari 1571; het jaar loopt verder regelmatig door, zonder dat eene verandering in het jaartal wordt aangegeven. In de plakaten, die in hetzelfde register voorkomen, volgen achter elkaar 15 December 1572 en 3 Januari 1573.

In het register Holland vóór 1572 bevindt zich een register van dagvaarten, resolutiën etc., gehouden door Jacob van den Einde van 3 September 1560 tot 6 April 1563, overgeschreven door den ontvanger Coebel. Hierin volgt op de dagvaart van 10—17 December 1560 die van 9 en 10 Januari 1561 stilo communi, op die van 26 October 1561 die van 3 Januari 1562 stilo communi, op die van 18 December 1562 achtereenvolgens die van 9 Februari 1563 stilo communi, die van 26 Februari 1562 stilo curie Hollandie en die van 6 April 1562 vóór Paschen. In Holland vóór 1572, nr. 2, dat ook een register van Van den Einde in afschrift bevat, volgen op elkander de data van 5 April 1568 en 12 April 1569. (Paschen viel in 1569 op 10 April.) De laatste datum van het register is 20 Maart 1570 stilo curie Hollandie. Overal waar de gedrukte resolutiën niet door de

geschrevene bevestigd worden, moet men met de conclusie omtrent de dateering zeer voorzichtig zijn. M. i. kan men zeggen, dat de Paaschstijl tusschen 9 en 26 Februari 1563 opnieuw werd ingevoerd.

In het register Holland na 1572, no. 318, bevindt zich het protocol van de reizen van Andries Jacobs. uit Amsterdam; hierin volgt op 16 December 1526 11 Maart 1527, welke datum in het register der gedrukte resolutiën, nr. 1, als Maart 1526 stilo curie Hollandie wordt aangeduid. Omgekeerd wordt de dagvaart, die boven door Van den Einde gesteld wordt op 3 Januari 1562 stilo communi, in het afschrift voor de stad Dordrecht gesteld op 3 Januari 1561 stilo curie. Meer eenheid komt er met het jaar 1575. Het gedrukte register over dat jaar (nr. 11) loopt van 2 Januari 1575 tot 12 December 1575, dat van 1576 (nr. 14) loopt eveneens geregeld door.

De conclusie is dus, dat de Staten tot 1544 den Paaschstijl gebruikten, toen tot den Jaarsdagstijl overgingen, in 1563 tot den Paaschstijl terugkeerden, om 1571 of 1572 zich voor goed bij den Jaarsdagstijl aan te sluiten, terwijl de stedelijke afgevaardigden zich naar den stijl hunner stad richtten, Amsterdam naar den Jaarsdag- en Dordrecht naar den Paaschstijl.

Er zijn twee afzonderlijke graven van Zeeland geweest. De een, een jongere zoon van den graaf van Vlaanderen, heeft alleen den titel gevoerd zonder tot het bezit te kunnen geraken, de andere was graaf Willem IV bij het leven van zijn vader (1333—1337). Hij gaf 2 Februari 1337 eene oorkonde voor de stad Bremen, waarbij hij niet van den Paaschstijl gebruik heeft gemaakt; want in 1338 was hij reeds graaf van Henegouwen en Holland [1]). Reusens [2]) veronderstelt, dat het stuk door de regeering van Bremen zelve ontworpen is, en ontkent, dat de jonge graaf eene eigene kanselarij heeft gehad.

De Staten van Zeeland volgden den Paaschstijl. In het eerste deel der Notulen, uitgegeven door dr. Heeringa (1574—1578), volgen nog in 1576 op elkander de data 9 Januarii, 27 Januarii, 7, 15, 20, 22 Februarii, 26 Marcii, alle 1575 met bijvoeging van stilo shofs van Hollant, stijl van Hollant, stylo Hollandie, stylo curie enz. en dan volgt 13 April 1576 (Paschen 3 April 1576). Maar in 1577 is de stilus communis voor den Paaschstijl in de plaats gekomen. Op den laatsten Decembris 1576 volgt 22 Januarii 1577, op den

[1]) Wauters, IV blz. 603.
[2]) Analectes XXVI blz. 491.

30 Decembris 1577 2 Januarii 1578, en in het Collegiaalboek (dl. III, 1578—1579) op den laatsten December 1578 de eerste Januarii 1579 [1]).

Het langst heeft het Hof van Holland en Zeeland, waarnaar de Paaschstijl als stilus curio Hollandie werd aangeduid, zich aan dien stijl gehouden. Het jaar 1574 verandert b.v. in 1575 in het sententieboek tusschen 26 Maart 1574 en 17 April 1575 (Paschen 3 April 1575). En in de memorialen vindt men tot 1579 toe de stilus curie gebruikt. Maar na de acten van 11 Mei, 12 December, 21 December 1580 volgt die van 9 Januari 1581. Dus is het hof in 1580 tot den stilus communis overgegaan [2]).

§ 23. De plaatselijke jaarstijlen in het zuidelijk gedeelte van Holland

Men zou meenen, dat in 's-Gravenhage, den zetel der Hollandsche autoriteiten, die den Paaschstijl bezigden, die stijl algemeen gegolden had. Het tegendeel is echter het geval. In Den Haag was de Jaarsdagstijl in zwang. In 1423 is volgens De Riemer [3]) sprake van eene akte, gedateerd van den „eersten dach des jaers", waarmede 1 Januari is bedoeld. Deze terminologie schijnt wel op den Nieuwejaarstijl te wijzen. In het weeskamerregister volgen op elkander twee akten van 29 December 1510 en 2 Mei 1511, zoodat Kerststijl uitgesloten is, in eene tresoriersrekening twee van 7 December 1570 en 1 Januari 1571, waardoor Paasch- en Boodschapstijl uitgesloten zijn. Alleen de Jaarsdagstijl blijft dus over. Bij de Groote kerk, volgt op 31 December 1558 24 Januari 1559, en op 27 December 1562 1 Januari 1563; dus ook hier Jaarsdagstijl.

Men vindt dienzelfden stijl ook in gebruik bij het kapittel der Hofkapel. Als het den Paaschstijl bezigt, wordt dat altijd uitdrukkelijk gezegd; maar anders bezigt het den stijl van 1 Januari. Zoo is nr. 669 der Regestenlijst gedateerd van Vrijdag 13 Januari 1559, wat op het jaar 1559 past, zoodat Boodschap- of Paaschstijl uitge-

---

[1]) De datum van 20 Maart 1574, die op de eerste bladzijde der Notulen voorkomt, en volgens den Jaarsdagstijl moet herleid worden, is blijkbaar in of na 1576 bijgeschreven.

[2]) Tusschen de memorialen staan verschillende akten, op naam van Philips uitgegeven, uit de jaren 1575 vlg. geïnsereerd. Daarin is de stijl der Staten van Holland, dus de Jaarsdagstijl, gevolgd.

[3]) I blz. 321.

sloten zijn. Maar ook de Kerststijl is uitgesloten; nrs. 121 en 122 zijn beide van 1407 December 27; de stukken zijn zonder twijfel gelijktijdig, het eene gaat uit van het kapittel, het andere van den graaf en kan dus niet volgens den Kerststijl gedateerd zijn. Het zou echter mogelijk zijn, dat het kapittel zich naar het gebruik der grafelijke kanselarij geschikt had. Dit is echter niet aan te nemen bij nr. 548 d.d. 31 December 1526; die akte betreft de verhuring eener hofstede. Het eerste bruikjaar zou 1527 zijn en het kapittel had eerst in Juni 1526 de beschikking over het goed gekregen.

De rentmeester van Noord-Holland [1]) gebruikte, althans oudtijds, den Boodschapstijl. De intitulatuur van eene rekening van dien ambtenaar [2]) luidt: „Dit is Enghebrechts innemen int jaer ons Heren 1316, zeder dat hi leste rekende des Manendaghes na Palmendaghe int selve jaer voerscreven toten Dertiendaghe toe int selve jaer". Hier verandert dus het jaar noch met Paschen noch met Kerstmis noch met Nieuwejaar, maar met Maria Boodschap. Voor later is niet zooveel zekerheid, maar in elk geval was in 1470 de Paaschstijl (d. w. z. de Hofstijl) uitgesloten: de klerk van den rentmeester dateert eene quitantie van 1470 April 17 [3]). In het Paaschjaar 1470 komt die datum niet voor.

De rentmeester heeft zich waarschijnlijk aan den stijl van Delft [4]) gehouden. Reeds in 1308 gebruikten schepenen van Delft noch Kerst- noch Jaarsdagstijl. Zij vidimeerden op St. Timotheus (d. i. 24 Januari) 1308 een charter van Maandag na St. Andries (2 December) van hetzelfde jaar [5]). Beslissend zijn de volgende op elkander volgende data. In het crimineelboek: 10 Maart 1541 en 31 Maart 1542 (Paschen 9 April); 9 December 1561 en 25 Maart 1562 (Paschen 29 Maart); 21 Maart 1564 en 3 April 1565 (Paschen 22 April). In het memoriaalboek: 12 Maart 1540 en 30 Maart 1541 (Paschen 17 April); 21 Maart 1554 en 27 Maart 1555 (Paschen 5 April); 5 October 1556 en 27 Maart 1557 (Paschen 18 April); 13 Maart 1560 en 26 Maart 1561 (Paschen 6 April). In het resolutieboek der Veertigen: 22 September 1568 en 1 April 1569 (Paschen 3 April);

---

1) D. w. z. Delfland en Schieland gezamenlijk.
2) Hamaker, Rek. Holland I, blz. 13.
3) Zie Grafel. rek. na 1433 nr. 1742, fol. 35 verso.
4) Nijhoff's Bijdragen, derde reeks, IX, blz. 121; X^2, blz. 168; Nederlandsch Archievenblad 1906/7, blz. 210; 1909/10, blz. 107.
5) Unger, Rotterdam en Schieland, Reg. nrs. 191, 192.

21 Maart 1571 en 28 Maart 1572 (Paschen 6 April); ja zelfs nog 21 Maart 1578 en 25 Maart 1579 (Paschen 19 April). Maar op 31 December 1580 volgt 2 Januari 1581. Bij een besluit van den magistraat, dat waarschijnlijk een gevolg was van een plakaat der Staten van Holland van 1 April 1580 [1]), was de speciale stijl der stad, de stilus Delphensis of Delphicus, afgeschaft.

Delfland. — In de opene stad Vlaardingen gold daarentegen de Jaarsdagstijl. Dat blijkt uit deze opeenvolging in de civiele rol: akte van 17 December 1570, eenige akten gedateerd: „ten voorz. dagen", eene van „den lesten Decembris". Dan volgt met grootere letters: „Anno 1571", waarop dan eerst eenige akten, die ongedateerd of „ten voorsz.dage" gedateerd zijn, en daarna eene van 5 Januari (1571).

De abdij Koningsveld volgde noch den Boodschapstijl, noch den Paaschstijl, maar den Kerst- of Jaarsdagstijl blijkens eene door haar verleden akte van Woensdag op st. Geertruid 1344, wat voor dat jaar uitkomt [2]). Geheel hetzelfde kan gezegd worden van de heeren van Hodenpijl blijkens eene akte van Dinsdag Dertienavond 1462. Een dezer beide was ook de stijl der heeren van Naaldwijk [3]). In het register van den H. Geest geeft heer Hendrik II eene akte op Zaterdag na St. Ambrosius, dat was Palmavond 1340. Dat komt voor het jaar 1340 uit. St. Ambrosius viel op 8 April. In het Paaschjaar 1340 komt deze datum niet voor. Den 1en April 1415 bevestigt de graaf van Holland eene akte van den heer van Naaldwijk van 29 Maart 1415 (Paschen 31 Maart) [4]). In het leenregister van Naaldwijk zijn akten gedateerd van 28 Maart 1444 en 1 April 1452, die respectievelijk in de Paaschjaren 1444 en 1452 ontbreken, en in het boven aangehaalde register van den H. Geest komt eene akte voor van heer Hendrik IV d.d. 1496 Februari 16; hij stierf 21 April van dat jaar.

Van vier der voornaamste dorpen in Delfland kan geconstateerd worden dat zij den Jaarsdagstijl gebruikten. Zoo in 's-Gravenzande [5]) volgen in het schepenregister op elkaar 27 December 1550 en 10

---

[1]) Groot Plac.b. I, kol. 340; ook afgedrukt in Nederlandsch Archievenblad 1906/7, blz. 212.

[2]) Unger, Rotterdam en Schieland, Reg. nr. 533.

[3]) Nijhoff's Bijdragen, derde reeks, IX, blz. 107.

[4]) Reg. Hofkapel nr. 157, 158.

[5]) Nijhoff's Bijdragen, derde reeks, IX, blz. 111, 114.

Januari 1551, 30 December 1558 en 26 Januari 1559, 29 December 1559 en 15 Januari 1560; in het register van het recht: 31 December 1574 en 1 Januari 1575. De Paaschstijl is in elk geval uitgesloten bij eene oorkonde van landschepenen van 's-Gravenzande van 10 April 1541, welke datum in het Paaschjaar 1541 niet voorkomt. Hetzelfde geldt van een stuk, uitgaande van de Begijnen aldaar, gedateerd 14 April 1397 (het Paaschjaar 1397 loopt van 22 April tot 6 April), en van een ander, uitgaande van een inwoner dier plaats van 1 April 1425 (het Paaschjaar 1425 loopt van 8 April tot 30 Maart).

Ook Monster [1]) bezigde den Jaarsdagstijl. In een register volgen op elkaar 28 December 1560 en 8 Januari 1561; 29 December 1568 en 10 Januari 1569. En reeds in 1492 had de schout van Monster op 16 April eene akte verleden, hoewel in het Paaschjaar 1492 die datum ontbreekt. In Rijswijk is het niet anders. Op 17 November 1561 volgt 14 Januari 1562; op 31 December 1567 volgt 1 Januari 1568; en in het Dingboek op 22 December 1551 27 Januari 1552 en op 14 December 1552 11 Januari 1553.

In het protocol van opdrachten en hypothecatiën van Hof van Delft, Vrijenban, Woudharnas, Groeneveld en St.-Aachtenrecht volgen op elkander deze data: 27 December 1565 en 17 Februari 1566; 31 December 1566 en 19 Januari 1567; 28 December 1568 en 8 Februari 1569. In al de bovenstaande plaatsen kan men dus beslist Jaarsdagstijl constateeren, en deze zal dus ook wel gegolden hebben in de volgende, waar men de keuze heeft tusschen dien stijl en den Kerststijl.

In het transportregister van 't-Hondertland en Oranjepolder, beginnende 1559, volgen op elkaar 24 December 1561 en 16 Januari 1562; 23 December 1562 en 21 Januari 1563; in het dingboek van De Lier: 16 December 1566 en 13 Januari 1567; 17 December 1567 en 12 Januari 1568; 13 December 1568 en 12 Januari 1569; 18 December 1570 en 8 Januari 1571; 10 December 1571 en 2 Januari 1572; 22 December 1572 en 19 Januari 1573. Alleen bij den overgang van 1569 op 1570 heeft de schrijver zich vergist; hij dateert nog een stuk op 9 Januari 1569, maar hij herstelt zijn fout spoedig en schrijft: 23 Januari anni 1570 stilo communi. Ook in Zouteveen volgen op elkander 19 December 1572 en 9 Januari 1573.

---

[1]) A.w. blz. 111, 115.

Mijne conclusie is dus, dat men in de dorpen van Delfland het jaar met 1 Januari begon.

Voor Rotterdam heeft S. Muller Hzn. [1]) een aantal data van schepenbrieven aangewezen, die bij den Paaschstijl niet kunnen voorkomen. Men kan er nog aan toevoegen 1370 April 8 [2]). Het Paaschjaar 1370 loopt van 14 April tot 5 April. Hij (Muller) concludeerde daaruit tot den Kerststijl. Later heeft echter De Fremery [3]) argumenten voor den Jaarsdagstijl aangevoerd. In het schuldboek volgen op elkaar: Jaarsavond 1490 en 7 Januari 1491; 31 December 1491 en . . . Januari 1492; Jaarsavond 1521 en 7 Januari 1522; 31 December 1544 en 2 Januari 1545; 31 December 1548 en 3 Januari 1549, en in het crimineel sententieboek: 30 December 1556 en 19 Februari 1557. Uit het ordonnantieboek van schepenen kan ten slotte deze dateering worden aangehaald: „Teersten na Jaersdach, doe men begon te scryven int jaer ons Heeren 1472".

Ook in Schiedam [4]) volgde men den Jaarsdagstijl. In het sententieboek volgen op elkaar: 10 December 1439, 26 December 1439, 27 December 1439, 1 Februari 1440 en 29 December 1455, 10 Februari 1456. Ook een akte van 1332 Vrijdag na St. Agnes (7 Februari) is volgens den Jaarsdagstijl gedateerd — ook Kerststijl zou hier mogelijk zijn — in verband met de akte van 6 Februari 1331/2 [5]). Enkele malen wijkt de magistraat van den Jaarsdagstijl af; maar dit geschiedt, als het stuk voor eene grafelijke autoriteit bestemd is, en er wordt uitdrukkelijk bijgevoegd: secundum cursum curie Hollandie.

De heeren van Mathenesse [6]) schijnen den Jaarsdagstijl ook gebruikt te hebben, in elk geval den Paaschstijl niet. In hunne leenboeken komen data voor die in het Paaschjaar ontbreken, zooals 1439 Maart 30, 1441 April 3. En dat de Jaarsdagstijl bedoeld is en niet de Kerststijl, volgt uit twee andere data: 1523 Februari 16 en 1531 Maart 15, waaraan is toegevoegd: „na tscriven van Jairsdach".

Schieland. — Heemraden van Schieland gebruiken noch Paasch-, noch Boodschapstijl, vermoedelijk dus Jaarsdagstijl, hoewel Kerststijl

---

[1]) Nijhoff's Bijdragen, 3e reeks, VI, blz. 269.
[2]) Unger, Rotterdam en Schieland, Reg. nr. 939.
[3]) Nijhoff's Bijdragen, 3e reeks, IX, blz. 123; X^2, blz. 174; Aanv. blz. 25.
[4]) Aldaar IX, blz. 215.
[5]) Unger A.w. Regesten nrs. 418, 419.
[6]) Nijhoff's Bijdragen, derde reeks, X^2, blz. 172; Aanv. blz. 25.

niet bepaald uitgesloten is. Een stuk van 13 Maart 1415 wordt door graaf Willem VI geconfirmeerd 17 Maart 1414 na den loop van onsen hove [1]). Ook de datum 1422 Vrijdag 6 Maart [2]) wijst op Jaarsdag- of Kerststijl.

Omtrent dorpen in Schieland kan ik wijzen op Bleiswijk, waar in het met 1567 beginnende dingboek op elkaar volgen: 31 December 1568 en 14 Januari 1569; 30 December 1569 en 13 Januari 1570; 29 December 1570 en 26 Januari 1571; op Hillegersberg, waar in het met 1564 beginnende vierschaarboek op elkaar volgen de data: 31 December 1567 en 14 Januari 1568; 29 December 1568 en 12 Januari 1569; 28 December 1569 en 12 Januari 1570; 27 December 1570 en 10 Januari 1571; 29 December 1571 en 9 Januari 1572, en op Zevenhuizen, waar in het met 1569 aanvangende register van opdrachten na elkaar vermeld worden: 30 December 1569 en 1 Januari 1570; 29 December 1571 en 2 Januari 1572.

Men mag dus concludeeren, dat in Schieland, zoowel in de steden als de dorpen, de Jaarsdagstijl gebruikelijk was.

De stad Dordrecht gebruikte den Paaschstijl [3]), die hier volgens Balen, Beschrijving van Dordrecht blz. 629 met Goeden Vrijdag begon. Inderdaad vindt men in het aktenboek een aantal aanteekeningen, die dat bevestigen, b.v. „Hic incipit annus (14)28 feria sexta die Veneris que fuit 2 Aprilis.” „t Jair van 1429 begonst opten Goeden Vrydach ende was de 25 dach in Maert”; „t Jair 1464 begon opten Goeden Vrydach ende was opten 30en dach van Maert”; „t Jair 1485 begon opten Goeden Vrydach ende was opten eersten dach der maent van April”; „t Jair 1521 begon opten Goeden Vrydach ende was opten zevenden dach van April”.

Ook vroeger kan dit jaarbegin reeds geconstateerd worden, b.v. volgen op elkaar: 1403 St. Martin (11 November), Dinsdag na Dertiendach (8 Januari), 's daechs na Vrouwendach annuntiatio (26 Maart), Annus incipit 1404 (Goeden Vrijdag 28 Maart), 1404 April 4; 1404 April 4 (Goeden Vrijdag 17 April), 1405 Woensdach na Paschen; 1405, 6 dagen in April luttel vóór Paschen (in 1406 viel Paschen op 11 April, in 1405 op 19 April); 1421 Woensdag na

---

[1]) Unger, A.w. Reg. nrs. 1929 en 1930.

[2]) A.w. no. 122.

[3]) Nijhoff's Bijdragen, 3e reeks, IX, blz. 147; X^2, blz. 169; Nederlandsch Archievenblad 1907/8, blz. 175.

Palmen, 1422 Paaschavond. Ook deze datum bevestigt dit gebruik: „Dinsdag na Judica opten 7en dach April 1404 na den loop der stad voorscreven", wat op 1405 past.

De terminologie „naer den loop" of „'t scriven der stad Dordrecht" wordt dan ook gebezigd om den Paaschstijl aan te duiden; zoo vindt men in het register Putten eene akte van Dinsdag 1 April 1431 „naer den loop 's hoofs van Hollant en der stadt Dordrecht" en 1442 Dinsdag na Halfvasten 2 April „na den schryven der stadt Dordrecht".

Nog verder terug wil Van Dalen gaan, die [1]) uit twee akten, beiden van 1288 gedateerd, de eene van „des Sonnendaghes na inghanghende Marthe" en de andere „te half vasten", beide gegeven door schepenen van Dordrecht, afleidt, dat hier niet Kerst- of Jaarsdagstijl gebruikt kan zijn, omdat dan beide omschrijvingen denzelfden dag; nl. 7 Maart, zouden aanduiden: „de Dordtsche schepenen zullen toch wel niet voor één dag twee verschillende omschrijvingen gebruikt hebben". Intusschen handelde de klerk van den raad van Utrecht wel zoo [2]) en de kanselarij van bisschop Gwij van Utrecht eveneens [3]). Er is zelfs reden om aan te nemen, dat de stad nog in 1294 den Paaschstijl niet volgde. Eene akte, uitgaande van de steden Dordrecht, Zieriksee en Middelburg, is althans gedateerd van 1294 Maandag na Palmzondag in April [4]); in 1294 viel nl. Palmzondag op 11 April, in 1295 op 27 Maart.

De stad Schoonhoven bediende zich van den Nieuwejaarstijl. Op eene akte van 30 December 1561 volgt deze aanteekening: „Hierna volghen die belastingen (hypotheken) van den huysen, die belast sijn in die jare XV^{c}LXII, beginnende prima January". Op dezelfde wijze vindt men ook aanteekeningen in volgende jaren, hoewel daar de laatste akte van het voorafgaande jaar vóór Kerstmis valt. Vaak staat er bij „stilo communi". Bij het begin van 1567 staat: „beginnende van primo January af tot den lesten Decembris, beyde incluis, toe," en bij het begin van 1568 staat iets dergelijks. Elders volgen op elkander, naestlesten Decembris 1563 en 23 Januari 1564.

Zuid-Holland. — In Berkenwoude bezigde men den Kerst- of den

[1]) Nederlandsch Archievenblad 1907/8, blz. 177, 179, 180.
[2]) Muller, Programma blz. 30—32.
[3]) Unger, A.w. Reg. nrs. 219 en 220.
[4]) Van den Bergh II, nr. 874.

Jaarsdagstijl — dat is niet te onderscheiden —, er volgden daar op elkaar de data: 22 December 1569 en 18 Januari 1570; 20 December 1570 en 15 Januari 1571; 12 December 1571 en 9 Januari 1572. In Ouwerkerk aan den IJsel was de Jaarsdagstijl in gebruik. Men vindt er achter elkaar akten geregistreerd van 1565 December 27 en 1566 Februari 22. Ook in Oost-IJselmonde was deze stijl waarschijnlijk in zwang; daar volgen op elkaar 6 November 1562 en 6 Januari 1563 na gemeen scriven.

In een ander gedeelte van Zuid-Holland bediende men zich, zoo 't schijnt, van den Paaschstijl. Het jaar 1552 verandert in Heinenoord in 1553 tusschen 20 Februari en 5 Juni; 1554 in 1555 tusschen 25 Maart en 27 Mei (Paschen 14 April); 1560 in 1561 tusschen 29 Maart en 16 April (Paschen 6 April). Vaak staat bij de data tusschen 1 Januari en Paschen stilo curie Hollandie of wel alleen „stilo". In Mijnsheerenland van Moerkerken geldt hetzelfde gebruik. 1534 wordt blijkens het transportregister vervangen door 1535 tusschen 31 Januari en 28 April; 1566 door 1567 tusschen 15 Januari en 27 April; in het register van willkeuren 1547 door 1548 tusschen 11 Maart en 6 Mei; in het dingboek 1560 door 1561 tusschen 22 Maart en 18 April (Paschen 6 April). Ook hier is bij de data tusschen 1 Januari en Paschen eene ophelderende bijvoeging gebruikelijk.

De heeren van Voorne [1]) gebruikten den Kerst- of Jaarsdagstijl, niet dien van Paschen of Maria Boodschap. De akte, door heer Hendrik gegeven feria sexta ante festum Pasche 1257 [2]), is van 6 April 1257; want zij moet anterieur zijn aan die van 22 Augustus 1257. In register Voorne A. B. is een brief opgenomen, gedateerd van Maandag na onser Vrouwen dach annuntiatio. Dit is of 30 Maart 1360 of 29 Maart 1361; het Paaschjaar 1360 loopt van 5 April 1360 tot 28 Maart 1361. De Paaschstijl kan hier dus niet gebezigd zijn. In het register Voorne B. komen brieven voor van Donderdag 6 Maart 1365 (dit komt uit voor 1365; niet voor 1366; hier is dus Boodschapstijl ook uitgesloten); Zaterdag op Dertienavont, als men begon te schryven 1370 (hier is 5 Januari 1370 bedoeld, dat een Zaterdag was; dus hier is Kerst- of Jaarsdagstijl gebruikt). De term: „als men begon te schryven", die ook voorkomt 24 Januari (1371) en 4 Maart

[1]) Nijhoff's Bijdragen, derde reeks, IX, blz. 140 vlg.
[2]) Van den Bergh II, nr. 39.

(1370), heeft blijkbaar dezelfde beteekenis als vóór Paschen. Sinds 1372, toen de heerlijkheid aan de grafelijkheid verviel, wordt in de leenregisters de grafelijke Paaschstijl gebezigd.

In de stad den Briel [1]) was de Jaarsdagstijl in zwang. Blijkens de resolutieboeken begon het jaar 1546 tusschen 28 December en 20 Maart; 1549 tusschen 29 December en 2 Maart; 1551 tusschen 27 December en 2 Januari. Op 30 December 1564 volgt 3 Januari 1565. Ook reeds vóór 1546, nl. in 1544 vindt men evenals later: „a circumcisione", de toevoeging „a nativitate", waarmede Kerst- of Nieuwejaarstijl wordt aangeduid. Dat althans de burgers der stad dien stijl al vroeger gebruikten, moge blijken uit eene quitantie van een schaliedekker uit den Briel van 11 Februari 1463, welke behoort bij eene rekening, die 19 Februari 1463 is afgehoord [2]).

Voorne. — Uit de handelingen van de algemeene dagvaarten van het land van Voorne en die van de ingelanden van de Oostzijde van Flakkee, die sinds 1564 bewaard zijn, blijkt ook het gebruik van den Jaarsdagstijl. Zoo volgen op elkander 28 December 1565 en 22 Januari 1566; 26 December 1568 en 3 Januari 1569; 29 December 1570 en 2 Januari 1571. Altijd staat in de eerste maanden van het jaar bij de data „stilo communi".

Ook in Goedereede was de Jaarsdagstijl in zwang [3]). In het register van allerhande akten volgen op elkaar: 28 December 1555, anno 1556, Januari 1556; 28 December 1562 en 2 Januari 1563; lesten Decembris 1563 en 1 Januari 1564 stilo communi. Het jaar 1558 is blijkbaar bij vergissing te vroeg aangekondigd; 22 December 1557, Anno 1558, den laesten Decembris 1557, 10 Januari 1558. Dezelfde stijl was ook in Abbenbroek in zwang. In het rechtboek volgen op elkaar: 29 December 1565, 6 Januari, 18 Januari 1566; 27 December 1567 en 17 Januari 1568; 31 December 1569 en 28 Januari 1570.

Men mag uit het bovenstaande afleiden, dat in Voorne de Nieuwejaarstijl algemeen gelding had.

---

[1]) Nijhoff's Bijdragen, derde reeks, IX, blz. 145 vlg.; X, blz. 167; Aanv. blz. 29.

[2]) Rek. Zeel. II, nr. 88.

[3]) Heel zuiver in de leer waren de Goedereesche heeren echter niet. Eene ordonnantie op de gijzeling, vastgesteld door baljuw en gerecht 2 Januari 1530 a circumcisione (Verslagen en Mededeelingen II blz. 320), wordt later (ald. blz. 327) gezegd te zijn gemaakt op 2 Januari 1529.

De heeren van Putten bedienden zich van den Paasch- of den Boodschapstijl. Nicolaas van Putten dateert een stuk: [1]) 1245 feria secunda post dominicam Invocavit, que fuit proxima post Cathedram Petri. In 1245 valt Maandag na Invocavit op 6 Maart, in 1246 op 26 Februari. De akte is dus van 1246 en volgens Paasch- of Boodschapstijl gedateerd. In eene akte van 1276 feria VI post Ramos Palmarum [2]) is ook een dier beide stijlen gebezigd; want zij is posterieur aan die van 26 Maart 1277, waarin de nalatenschap van Nicolaas van Putten geregeld wordt.

De heeren van Putten en Strijen uit het huis van Abcoude gebruikten blijkens hunne leenregisters in den regel den Jaarsdagstijl of den Kerststijl. Men vindt er de volgende data in: 1364 Dinsdag op St. Gregorius (12 Maart); 1380 Zaterdag op St. Mathijs (25 Februari); 1383 Zondag op 8 Maart; 1420 Zaterdag op St. Gertrudis'avond (16 Maart); 1438 Maandag op 10 Februari; 1435 Vrijdag op 28 Januari. Deze data zijn alle ontleend aan het register met de houten borden. In het register Putten en Strijen vindt men nog 1374 Woensdag 8 Maart en 1393 Zondag op St. Geertrui avond (16 Maart). Een brief van Jacob van Gaesbeek is gedateerd van 15 April 1432; het Paaschjaar dat van 20 April 1432 tot 11 April 1433 loopt, is dus uitgesloten. Echter vind ik ook in het register Putten en Strijen, behalve de reeds aangehaalde akte van Dinsdag na Halfvasten op 1 April 1431 naar den loop shofs van Hollant en de stad Dordrecht (welke datum voor het gewoon gebruik niets bewijst), eene akte van Zaterdag 16 Maart 1481, wat herleid moet worden tot 16 Maart 1482.

Wat de dorpen van Putten en Strijen betreft, daaromtrent kan ik op het volgende wijzen. In het vierschaarboek van Piershil volgen op elkaar de data 1561 December 20 en 1562 Januari 5; 1563 December 12 en 1564 Januari 3; 1565 December 27 en 1566 Januari 7. Hoewel er „stilo curie Traiectensis" achter staat, is hier zonder twijfel de Nieuwejaarstijl gebruikt. In Rhoon volgen in het rechtsboek op elkander 1554 December 20 en 1555 Januari 26; 1571 December 19 en 1572 Januari 19. Hier is dus niet slechts Jaarsdagstijl maar ook Kerststijl mogelijk.

De stad Geertruidenberg gebruikte den Paaschstijl; dit blijkt uit

[1]) Van den Bergh I, nr. 416.
[2]) A.w. II, nr. 330.

een aantal akten, voorkomende in het cartularium van het klooster St.-Catharinadal. Ik haal de volgende data aan: 1419 Dinsdag 13 Februari; 1438 Dinsdag St. Geertrui dag; 1471 Dinsdag 28 Februari; 1473 Dinsdag 22 Maart; 1485 Dinsdag 21 Februari. In de 16e eeuw wordt meestal uitdrukkelijk gezegd, dat de Hollandsche d. i. Paaschstijl gevolgd is; anders zou ook de stijl van Maria Boodschap mogelijk zijn [1]).

Zevenbergen, De Klundert, Zwaluwe, Raamsdonk en 's-Grevelduin met Groot- en Klein Waspik volgen allen den stijl van Luik (Kerststijl), Stanthazen en Dussen-Munsterkerk dien van Holland. Dit schijnt echter hoofdzakelijk te zijn afgeleid uit de vermelding van den stijl in de dateering en dus niet afdoende te zijn bewezen.

Heusden volgde in 1355 en 1396 den Kerst- of den Jaarsdagstijl. Een schepenbrief uit het eerste jaar 's Woensdags na Dertiendag is getransfigeerd 5 September van hetzelfde jaar, en een van 1396 tSondages na St. Paulus' dach is in dat jaar 29 September getransfigeerd. En in 1403 werd uitdrukkelijk bepaald: „Item die heer ende dat gemeyne gerecht der stad van Huesden kueren, dat men dat nyeuwe jaer altoes nu scryven zal opten Heyligen Jaersdach". [2])

De heeren van Altena bezigden den Paaschstijl. De huwelijksvoorwaarden tusschen Willem zoon van Altena en Oede van Putten werden in Mei 1305 gesloten [3]). Uitvoering aan het toen bepaalde geeft Geryt heer van Altena bij akte van Dinsdag na Palmzondag 1305, blijkbaar te herleiden tot 29 Maart 1306.

De stad Woudrichem heeft geene registers, die tot vóór 1576 teruggaan; maar in het keurboek van Altena volgen op elkaar de data: 11 April 1555 en 25 Juni 1555 (Paschen 15 April) en Maart 1558 en 21 April 1559 (Pashnen 10 April), zoodat de Paaschstijl uitgesloten is.

De stad Gorinchem [4]) bediende zich van den Jaarsdagstijl. In stedelijke registers volgen op elkaar de data: 1520 den lesten Decembris en 2 Januari 1521; 24 December 1549 en 2 Januari 1550.

---

[1]) Zie ook Nederlandsch Archievenblad 1910/1, blz. 164.
[2]) Van Oudenhoven, Beschrijving van Heusden ed. 1745, blz. 235, aangehaald Nijhoff's Bijdragen, derde reeks, IX, blz. 116, noot 3.
[3]) Reg. Hannonensia blz. 13.
[4]) Nijhoff's Bijdragen, derde reeks, IX, blz. 148.

Een stadsbrief is gedateerd van 28 Maart 1539, terwijl het Paaschjaar 1539 van 6 April tot 27 Maart loopt. En twee giftbrieven van denzelfden datum, ten behoeve van het weeshuis gegeven, zijn beide van 1558 Maart 23 gedateerd, de een met bijvoeging: „stilo communi", de andere „naer style van schryven te Gorinchem geobserveert".

Hoogheemraden van Arkel gebruikten waarschijnlijk denzelfden stijl, minder waarschijnlijk den Kerststijl. Op elkander volgen de data 12 November 1566 en 12 Februari 1567 stilo communi.

Hetzelfde gebruik van den Nieuwejaarstijl kan men constateeren te Leerdam (hier volgen in het schepenaktenboek op elkaar stukken van 28 December 1571, den lesten Decembris, 2 Januari 1572), te Heukelom (in het schepenregister zijn achter elkander akten gedateerd uit: 27, 29 en 31 December 1559 en 3 Januari 1560) en te Asperen (in het leenboek der heerlijkheid volgen op elkaar akten van 27 December 1560 en 24 Januari 1561).

In het geheele land van Arkel gold dus blijkbaar de Nieuwejaarstijl. Iets dergelijks vindt men in de heerlijkheid Vianen. In de leenregisters vindt men achter elkaar: 1520 December 28, Anno XXI", 1521 Januari 15; 30 December 1532, „Leenen, versocht in 1532, beghinnende op den Jairsdach" en „opten eersten in Januari 1532" [1]).

Voor de stad Vianen vindt men de volgende opeenvolgende data: 30 Decembris 1539 en 1 Januari 1540; 31 December 1543, „Anno 1544", 2 Januari 1544. Te Leksmond volgen achter elkander: 10 December 1551, „Januarius 1552", 8 Januari; 16 December 1552, „Januarius 1553", 31 Januari; 21 December 1553, „Januarius 1554", 9 Januari. In het transportregister te Meerkerk: 29 November 1554 en 3 Januari 1555; 27 December 1559, „Volghen acten de anno nativitatis Domini XV^{c} tsestich", 4 Januari 1560; 30 December 1563 en 3 Januari 1564. In het schepenregister van Tienhoven: 29 December 1568, „Anno 1569", 14 Januari 1569. Hoewel te Leksmond ook Kerststijl mogelijk zou zijn, is het duidelijk, dat hier overal Jaarsdagstijl gebruikt is.

Eene uitzondering maakt slechts Ameide [2]), dat Paasch- of Boodschapstijl volgde. Schepenen dier stad dateerden: 1302 „sabbattho

---

[1]) Nijhoff's Bijdragen, derde reeks, IX, blz. 148.
[2]) A.w. derde reeks, IX, blz. 125.

post Reminiscere, wat blijkens het verband met een brief van Dirk, heer van Herlaar en Ameide, tot 9 Maart 1203 moet worden herleid [1]).

De heeren van IJselstein volgden noch Paasch- noch Boodschapstijl. Eene akte van heer Gijsbert van 18 April 1310 werd bevestigd door den vicaris van den bisschop van Utrecht 1310 feria quarta post diem Pasche (Paschen 19 April). Heer Arend gaf den Landbrief 1348 Maandag na St. Pauwels conversio; de notaris, die er bij aanwezig was, vermeldt daarbij de eerste indictie, wat op 1348 wijst; hij zegt ook, dat de Maandag op 28 Januari viel, wat evenzeer in 1348 het geval was [2]). Willem van Egmond geeft met eenige andere heeren 24 Maart 1431 eene scheidsrechterlijke uitspraak, die door Jacoba van Beieren 24 Juni 1431 bevestigd wordt; Paschen valt in 1431 op 1 April.

De stad IJselstein bezigde den Jaarsdagstijl. Op Dinsdag vóór Kerstmis 1491 volgt 31 December 1491; op 18 December 1500 25 December 1500; op Woensdag vóór Kerstmis 1527 28 December 1527; op 7 December 1531 31 December 1531. Het jaar verandert dus niet met Kerstmis, maar evenmin met Paschen of Maria Boodschap; want op Palmzondag 1491 volgt 10 Juni 1491 en op 12 Maart 1491 22 April 1491 (Paschen 3 April).

In Benschop wordt uitdrukkelijk geconstateerd, dat na st. Silvester avond (30 December) 1522 het jaar 1523 begint, en in Snelrewaard en Lange Linschoten verandert 1571 in 1572 ook met 1 Januari.

Voor de stad Oudewater staat ons alleen een renteboek van het St.-Ursulaconvent voor c. 1550 ten dienste, waaruit blijkt, dat in Januari van 1542 werden ontvangen de pachten of andere inkomsten, verschenen in 1541, en in December 1542 die, verschenen in 1542. Paasch- en Boodschapstijl zijn dus uitgesloten; maar er blijkt niet met zekerheid het gebruik van den Jaarsdagstijl uit; Kerststijl zou ook mogelijk zijn.

De stad Nieuwpoort volgde den Jaarsdagstijl. In het klerkeboek volgen op elkaar 21 December 1544 en 19 Januari 1545, in het vierschaarboek: Alle kinderen dag (28 December) 1546 en 7 Januari 1547, in het willekeurboek: 30 December 1558 en 13 Januari 1559.

In de dorpen der baronie van Liesveld, Ammers-Graveland en

[1]) Cart van Mierienweerd nrs. 117 en 118.
[2]) Rechtsbronnen kleine steden Nedersticht III, blz. 15.

Ottoland kan men niet beslissen, of de Kerst- dan wel, wat waarschijnlijker is, de Nieuwejaarstijl gevolgd is. In het protocolboek der opdrachten van de eerste plaats volgen op elkander de data: 9 November 1557 en 27 Februari 1558. Echter volgen ook op elkaar 7 November 1554 en 8 Januari 1554 stilo curie Hollandie. Door de laatste bijvoeging wordt echter onzeker, of hier de gewone stijl van Ammers-Graveland gevolgd is. In Ottoland volgen op elkaar: 20 December 1555 en 4 Maart 1556 stilo Traiectensi.

De heeren van Blois en Gouda zullen, als bloedverwanten van de graven van Henegouwen en Holland, zich wel aan den Paaschstijl gehouden hebben. Dit wordt bevestigd door eene akte, in Register B. B. Bloys, van 1 April 1359 Woensdag na Palmzondag. Dat past niet op het jaar 1359, wel op het jaar 1360. Elders in hetzelfde register is een brief, waarbij Jan van Bloys 1358 Zaterdag na st. Valentijn, 16 Februari, eene akte van Machteld van Zevender, echtgenoote van Zweder van Zuilen, gedateerd van st. Valentijns avond 1359, bevestigt. De laatste gebruikte dus Kerst- of Jaarsdagstijl, de eerste Paasch- of Boodschapstijl. Trouwens in 1359, niet in 1358, valt 16 Februari op een Zaterdag.

Volgens Huydecoper, geciteerd door De Fremery [1]) zou de stad Gouda in 1574 den stilus communis gebruikt hebben, die twintig jaren vroeger als stilus novus zou zijn aangeduid, waaruit Huydecoper de gevolgtrekking maakt, dat Gouda kort te voren den stilus communis in plaats van den Paaschstijl der heeren van Blois en der grafelijkheid aangenomen had [2]). Zeker is, dat de stad [3]) in 1511 den Paaschstijl niet bezigde. Het dateert dan nl. een stuk van 12 April 1511 na scriven deser stede; de datum 12 April komt in het Paaschjaar 1511 (dat van 20 April 1511 tot 10 April 1512 loopt) niet voor. Trouwens het betreft hier een stuk, dat nauw samenhangt met een van 7 April 1510, „na scriven shoofs van Hollant”.

Men kan nog verder gaan en constateeren, dat althans sinds 1391 Gouda den Jaarsdagstijl volgde. In eene poorterslijst van dat jaar komt als laatste datum: Nieuwjaarsavond (d. i. 31 December) voor.

---

[1]) Nijhoff's Bijdragen, derde reeks, IX, blz. 124.

[2]) De term „stilus novus”, waarmede soms de Jaarsdagstijl aangeduid wordt, is, naar ik veronderstel, eene onjuiste vertaling van Nieuwejaarstijl, opgevat als „nieuwe jaarstijl”.

[3]) Nijhoff's Bijdragen, derde reeks, X^2, blz. 174.

En in het eigenboek volgen op elkaar de data: 29 December (14)51 en 1 Januari '52; 28 December 1481 en 2 Januari 1482; 30 December 1503 en 3 Januari 1504; 30 December 1531 en 2 Januari 1532; 30 December 1561 en 2 Januari 1562; in het vierschaarboek: 30 December 1523 en 2 Januari 1524; 31 December 1547 en 2 Januari 1548; en in het resolutieboek der vroedschap: Alre kinderen dach (28 December) 1523 en 2 Januari 1524; 28 December 1542 en 13 Januari 1543; 30 December 1569 en 1 Januari 1570.

Ook het onder den rook van Gouda en onder het rechtsgebied van zijn baljuw ressorteerende Gouderak bediende zich van den Jaarsdagstijl. Het jaar verandert er niet tusschen 14 en 28 December 1557, wel tusschen 28 December 1557 en 8 Februari 1558 en tusschen 28 December 1558 en 3 Januari 1559.

Eveneens vindt men te Woerden den Jaarsdagstijl in gebruik. Uit het protocol van schepenkennissen van 1560—1565 en van 1579 vlg. jaren blijkt, dat het jaar 1560 door 1561 vervangen werd tusschen 20 December en 4 Januari; 1563 door 1564 tusschen 11 December en 12 Januari; 1564 door 1565 tusschen 18 December en 23 Januari; 1573 door 1574 tusschen 28 November en 31 Januari, zoodat Paasch- en Boodschapstijl uitgesloten zijn. In hetzelfde register volgen op elkaar 31 December 1562 en 9 Aprilis 1563, waardoor niet slechts de Paaschstijl (Paschen 1563: 11 April) maar ook de Kerststijl is uitgesloten. Er blijft dus slechts de Jaarsdagstijl over.

§ 24. De plaatselijke jaarstijlen in het Noordelijk gedeelte van Holland en in de vrije Frieslanden

De Fremery [1]) nam aan, dat de stad Haarlem den Paaschstijl volgde, voornamelijk, omdat achter verschillende data gevoegd was „naar den loop 's hoofs van Holland" of iets dergelijks. Dit is echter geen afdoend bewijs, en sedert heeft Huizinga [2]) aangetoond, dat Haarlem den Boodschapstijl volgde. In de vroedschapsresolutiën verandert het jaar tusschen 23 Maart 1502 en 3 April 1503 (Paschen 16 April), tusschen 8 Maart 1503 en 30 Maart 1504 (Paschen 7 April), tusschen 3 Februari 1505 en 26 Maart 1506 (Paschen 12 April), tusschen 29 Januari 1510 en 27 Maart 1511 (Paschen 20 April), tusschen 19 Maart 1511 en 3 April 1512 (Paschen 11 April), tusschen

[1]) Nijhoff's Bijdragen, derde reeks, IX, blz. 122.
[2]) Nederlandsch Archievenblad 1909/10, blz. 101.

23 Maart 1513 en 27 Maart 1514 (Paschen 16 April), tusschen 22 Maart 1514 en 25 Maart 1515 (Paschen 8 April). In de thesauriersrekeningen verandert het jaar vaak niet met 25 Maart, maar met 1 April, wat alleen op slordigheid berust. Men vindt den overgang echter ook tusschen 7 Maart 1535 en 29 Maart 1536 (Paschen 16 April). De Boodschapstijl wordt dan ook als stilus Harlemensis aangeduid (sinds 1481) of, als de magistraat van Haarlem zelf spreekt, ook wel als stilus noster.

Alkmaar volgde daarentegen den Jaarsdagstijl, zooals blijkt uit het correctieboek van 1517—1557, dat in het stedelijk archief berust. Obreen [1]) vermeldt, dat Jan Geryts zoon van Egmond van der Nyenburg, schout en burgemeester van Alkmaar, de geboorte eener dochter dateert 11 Januari 1505 op een Zaterdag „naer scryven der steden van Alcmaar", wat op Jaarsdag- of Kerststijl wijst.

Beverwijk schijnt ook den Jaarsdagstijl te hebben gebezigd. In het register van overdrachten en verbanden, beginnende met 1560, volgen op elkaar 1561 December 31 en 1562 Januari 10. Bij de data tusschen 1 Januari en Paschen voegt men dikwijls „stilo communi". Ook als de stad den hofstijl bezigt, wordt dat altijd uitdrukkelijk aangegeven.

In de Egmonder abdij volgde men oorspronkelijk den Paaschstijl. In het necrologium van Egmond staat: „1255 rex Wilhelmus II Kal. Febr. occisus est". Later heeft men er aan toegevoegd: „finito anno 55 et 56 intrante". Toen dat er bij geschreven werd, was dus de Paaschstijl buiten gebruik [2]). Dat blijkt ook uit een ander stuk, een charter van Willem II, volgens het origineel [3]) gedateerd 1250, V id. Febr. (9 Februari), maar in het afschrift in het Egmondsche cartularium [4]) gesteld op 1251 [5]). Waarschijnlijk heeft men zich te Egmond aangesloten aan het Utrechtsche gebruik en sinds 1310 den Kerststijl aangenomen, dien ook Pertz aan de abdij toeschrijft [6]).

Ook de heeren van Egmond bedienden zich van den Kerst- of den Jaarsdagstijl, waarschijnlijk van den laatsten. Heer Arnold beleent zijn broeder Willem Maandag na st. Aagten 1370, d. i. 11 Februari

---

[1]) A.w. 1908/9, blz. 142.
[2]) Muller, Programma blz. 23, nr. 1.
[3]) Meerman II, nr. 80.
[4]) Van den Bergh, I nr. 550.
[5]) Nijhoff's Bijdragen, derde reeks, X^2, blz. 131.
[6]) Muller, Programma blz. 13, noot 2.

1370; want hertog Albrecht bevestigt de beleening 16 April 1370 [1]). Eene andere beleening van denzelfde van 1390 op st. Pontiaen (14 Januari) wordt door hertog Albrecht geconfirmeerd 1390 Maart 14 [2]).

De heeren van Brederode gebruikten den Jaarsdagstijl. In het leenregister volgen op elkander deze data: 1429 December 12 en 1430 Januari 7; 1431 November 21 en 1432 Dertiendag; 1432 Zaterdag na st. Martinus in den Water en 1433 Januari 29; 1435 Dinsdag na Kerstmis (27 December) en 1436 st. Agnieten dag (21 Januari).

Voor de heeren van Haarlem kan ik eene akte van 1249 feria quinta post Invocavit, uitgaande van Simon van Haarlem [3]) aanhalen. Daar dit stuk gelijktijdig is met een van graaf Willem II d.d. 1249 mense Februarii indictione octavo [4]), dat blijkens de indictie tot 1250 moet gebracht worden, moet men ook den datum van nr. 504 herleiden tot 17 Februari 1250, zoodat Simon van Haarlem hier den Boodschap- of, waarschijnlijker, den Paaschstijl gebezigd heeft.

In de dorpen van Kennemerland heerscht de Jaarsdagstijl, die in het bijzonder te constateeren is te Heilo en Oesdom, waar in het met 1560 beginnende register van transporten en hypothecatiën op elkaar volgen 27 December 1560 en 1 Januari 1561; 28 December 1561 en 4 Januari 1562; 27 December 1569 en 23 Januari 1570; te Heemskerk, waar in het van 1557 tot 1566 loopende register van transporten en hypotheken achter elkander volgen: 1557 Juli 10, December 28 en 1558 Januari 28; 1560 December 28 en 1561 Januari 8; 1562 December 31 en 1563 Januari 22; 1563 December 29 en 1564 Januari 5; en te Westzaan, waar in het register van transporten en hypothecatiën, dat van 1560 tot 1572 loopt, na elkander voorkomen 26 December 1562 en 4 Januari 1563; 31 December 1570 en 6 Januari 1571. De Kerststijl zou ook gebruikelijk kunnen zijn te Haarlemmerliede, waar in het met 1574 beginnende protocol op elkaar volgen akten van November 1574 en 4 Februari 1575, en te Velzen, waar in het register van transporten en hypotheken, beginnende 1574, op elkaar volgen 1574 October 26 en

---

1) Unger, Reg. Rotterdam en Schieland nrs. 934, 940.
2) A.w. nrs. 1167, 1172.
3) Van den Bergh I, nr. 504.
4) A.w. I, nr. 505.

1575 Januari 14, schoon ook daar de Jaarsdagstijl, die blijkbaar behalve te Haarlem en in de abdij van Egmond in geheel Kennemerland gebruikelijk was, waarschijnlijk is.

Ook te Leiden [1]) was de Jaarsdagstijl in zwang. In het zoenboek volgen op elkaar deze data: 1371 Woensdaghe st. Lucas (22 October) en 1372 Vrijdag na Jairsdag (2 Januari); 1372 Donderdag na st. Thomas (23 December), Woensdag na Kerstdach (29 December) en 1373 Vrijdag na Dertiendach (7 Januari); in het register schuld en verkooping: 1398 op st. Steffen (26 December), Donderdag na den Kerstdage en 1399 Maart 9; in het correctieboek A: 28 December 1440 en 3 Maart 1441; 31 December 1446 en 8 Januari 1447. Eindelijk wordt eene overdracht van 23 Januari 1402 gevolgd door eene latere overdracht van hetzelfde pand van Vrijdag na Kerstdach (29 December) 1402. Soms vindt men bij data tusschen 1 Januari en Paschen gevoegd: „na scriven der kerk van Utrecht en der stede Leyden". Dit bewijst geenszins, dat de stijl van Utrecht en die van Leiden altijd samenvallen, maar alleen dat de betreffende datum volgens beide stijlen dezelfde is [2]).

Over den in de abdij te Rijnsburg gebruikelijken jaarstijl heeft mej. Hüffer [3]) gehandeld. Zij neemt aan, dat omstreeks 1290 daar de Paaschstijl gegolden heeft, op grond van het verband tusschen de oorkonden, voorkomende bij Van den Bergh II, nrs. 657, 658 en 611, waaruit blijkt, dat de abdij toen denzelfden stijl volgde als de graaf van Holland. Maar het is niet zeker, dat Florens V hier den Paaschstijl volgde; en dus kan dat ook niet met zekerheid van de abdij beweerd worden. In later tijd volgde deze den Paaschstijl zeker niet [4]). De abdis verleende akten den 19 April 1451 en den 1 April 1528, welke beide data in het Paaschjaar niet voorkomen. Het testament van eene 14 April 1535 overleden abdis is gedateerd van 10 Maart 1535; hier is ook de Boodschapstijl uitgesloten. Hetzelfde resultaat levert de dateering van eene akte van 1364 Vrijdag na st. Valentijn, in hetzelfde jaar Dinsdag na st. Valentijn gevidimeerd. In 1364 vallen deze data respectievelijk op 16 en op 20

[1]) Nijhoff's Bijdragen, 3e reeks, IX, blz. 117.
[2]) Zie Verslag van het archief van Leiden 1906.
[3]) Historisch Tijdschrift 1926, blz. 240 vlg., in het bijzonder blz. 248.
[4]) De enkele malen, dat die stijl wel gebezigd is, wordt dat er uitdrukkelijk bijgevoegd.

Februari; in 1365 zouden zij herleid moeten worden tot 21 en 18 Februari, zoodat het vidimus anterieur zou zijn aan de gevidimeerde akte. Ook uit de rekeningen kan afgeleid worden, dat Jaarsdag- of Kerststijl gebezigd is, welke dier twee blijkt echter niet. Ook dat eene rekening is afgehoord op 18 Februari 1554 „nae gemeen scryven" en eene andere op 18 Maart 1556 „naer gemeen scriven" bewijst dat niet; want ook bij het gebruik van den Kerststijl duidde men de data tusschen Nieuwejaar en Paschen wel op die wijze aan.

Ook in de abdij Leeuwenhorst was de Jaarsdagstijl gebruikelijk, blijkens de rekeningen, die van 1410 tot 1570 loopen. Slechts in een paar gevallen wordt er van afgeweken (bij de afhooring), maar dan wordt er dat ook uitdrukkelijk bij gezegd.

Wat de heeren van Wassenaar betreft, Dirk van Wassenaar erkende den naesten dag na st. Gertrudis (d. i. 18 Maart) 1271 ambacht te hebben verkocht, waarna hij feria II post Remigii 1272 van de koopsom quiteert [1]). Vermoedelijk gebruikte hij dus in het eerste stuk Paasch- of Boodschapstijl. Tot dezelfde conclusie leiden de volgende akten: Dinsdag na st. Mathijs 1288 geeft Dirk van Wassenaer den tol te Dordrecht aan den graaf terug en deze beschikt Maandag na Paschen 1289 over de inkomsten, die van Dirk plachten te zijn. Echter had de eerste overdracht plaats ten gunste van Aleid van Henegouwen, zuster van graaf Willem II, en de tweede van graaf Florens V, en de heer van Wassenaer kan zich naar het gebruik dier hooge personagiën hebben geschikt.

Baljuw en mannen van Rijnland volgden den Jaarsdagstijl. In een register volgen op elkaar 28 December 1574 en 1 Januari 1575, en in het civiele dingboek 28 December 1574 en 2 Januari 1575.

Wat dorpen in Rijnland betreft, in Hazerswoude vindt men in de gerechtsregisters achter elkaar de data 30 December 1555 en Januari 1556; 28 December 1562 en 4 Januari 1563; 31 December 1565 en 2 Januari 1566; 28 December 1567 en 1 Januari 1568; 28 December 1570 en 3 Januari 1571; in Zegwaard: 31 December 1574 en 9 Februari 1575; in Leiderdorp: 31 December 1570 en 5 Januari 1571; 28 December 1572 en 7 Januari 1573. In al die gevallen is dus Jaarsdagstijl gebezigd. In Noordwijk is althans de Kerststijl uitgesloten; want daar volgt op 27 December 1574 9 April 1575.

---

[1]) Van den Bergh II nrs. 228, 242.

Amsterdam [1]) bediende zich eveneens van den Jaarsdagstijl. Een brief van 26 Februari 1532 „na 't scriven deser stede" is ingevoegd in een van 26 April 1532, zoodat Paasch- en Boodschapstijl bij de eerste dateering uitgesloten zijn. Nog meer afdoende zijn de volgende gegevens: In het Groot-memoriaal, dat met 1474 begint en oorspronkelijk in chronologische orde aangelegd is, volgen op elkaar 17 December 1474, 28 December 1474 en 3 Februari 1475. In het eerste Justitieboek, beginnende met 1524, sluiten aan: op den lesten dach in Decembri anno 1534 en 7 Januari 1535; in het met 1534 beginnende eerste Correctieboek: 30 December 1534 en 1 Januari 1535; in het tweede, aanvangende 1545: den lesten Decembris anno 1549 en 2 Januari 1550; in het register van ontvangsten en uitgaven van het St. Pieters gasthuis worden aan het einde van 1550 verantwoord de collecten van Kerstdag, st. Stevensdag, st. Jans Evangelisten dag, Alder kinderen dag; dan volgt: „summa totalis van tgeene anno 1550 in de borde gekomen is" en daarop: „Anno 1551 Jaersdag" etc.; in de volgende jaren worden de overgangen in het tot 1559 doorloopende register op soortgelijke wijze aangeduid. In het eerste deel der vroedschapsresolutiën volgen elkander op: „op den lesten dach in Decembri anno" 1555 en 23 Januari 1556; „den lesten Decembris anno" 1557 en 9 Januari 1558; in het tweede deel: 30 December 1566 en 1 Januari 1567, „den lesten in Decembri" 1568 en 26 Januari 1569; 27 December 1572 en 3 Januari 1573; „up den lesten dach in Decembri anno" 1574 en 8 Januari 1575. Typeerend is ook, dat in het doopboek der Oude kerk na de inschrijvingen van 27, 28 en 29 December 1567 volgt: „Finis anni 1567. Incipit feliciter annus 68," waarop dan inschrijvingen van 1, 2, 3, 4, enz. Januari volgen. Ook het einde van December 1570 is op dezelfde wijze aangeduid.

Voor de periode, voorafgaande aan 1474, heb ik geen ander gegeven, dan het onderzoek van Veder [2]), waardoor de Paaschstijl (sinds 1386) wordt uitgesloten. Hij meent hetzelfde te kunnen constateeren voor de onder den rook van Amsterdam gelegen dorpen Nieuwer-Amstel, Sloten en Diemen. Van eerstgenoemde plaats blijkt duidelijk, dat zij den Niewejaarstijl bezigde, daar in het met 1564 beginnende transportregister op elkaar volgen de data

[1]) Nijhoff's Bijdragen, derde reeks, IX, blz. 124.
[2]) Het archief van de gasthuizen te Amsterdam blz. XV.

30 December 1566 en 2 Januari 1567; 27 December 1567 en 12 Januari 1568.

Hoewel het allerwaarschijnlijkst is, dat ook in het geheele Gooiland de Jaarsdagstijl in gebruik was, kan ik dit alleen voor de stad Weesp bewijzen. In het met 1554 beginnende register van civiele en crimineele proceduren volgen op elkander de data: 31 December 1554 en 10 Januari 1555; 29 December 1559 en 2 Januari 1560. Voor Naarden ontbreken mij alle gegevens; voor Muiden kan ik alleen naar de schepenrol verwijzen, waar op elkander volgen: 14 December 1569 en 11 Januari 1570; 16 November 1570 en 4 Januari 1571; 12 December 1571 en 16 Januari 1572; 9 December 1573 en 5 Januari 1574, zoodat ook Kerststijl mogelijk zou zijn, die, gelijk men weet, door den term „stilo communi", die vaak voorkomt, niet uitgesloten wordt.

Voor Waterland zijn mijne gegevens even onvoldoende. Volgens Huydecoper (I blz. 310) zou de stad Monnikendam in 1531 den Jaarsdagstijl hebben gebruikt. Oude registers om de zaak te verifieeren ontbreken echter. In Edam gebruikte men den Nieuwejaarstijl, gelijk blijkt uit het register van transporten en hypothecatiën van 1564—1567, waarin op een stuk van 31 December 1564 een ander van 3 Januari 1565 onmiddellijk volgt. Voor Purmerend ontbreekt elke aanwijzing.

Meer gegevens heb ik voor West-Friesland, ofschoon ook daar omtrent den stijl der stad Enkhuizen twijfel tusschen Jaarsdag- en Kerststijl zou kunnen bestaan. Immers uit het eenige min of meer chronologisch geordende register dier stad, dat tot vóór 1576 teruggaat, nl. het deel, getiteld Kwijtingen uit voor de weeskamer gelichte goederen, blijkt alleen, dat op 14 December 1568 7 Maart 1569, op 16 December 1571 5 Februari 1572 en op 22 November 1574 17 Februari 1575 volgen. Ook hier geeft de bijvoeging „stilo communi", die veelvuldig voorkomt, niet meer dan eene aanwijzing.

Dat Hoorn den Jaarsdagstijl volgde, staat vast. Uit het register der crimineele vonnissen 1454—1527 teeken ik aan de volgende op elkaar volgende data, die den Paasch- en Boodschapstijl uitsluiten: 1468 April 13 en 1468 October 27 (Paschen 17 April); 1463 December 9 en 1464 Februari 24; 1490 December 24 en 1491 Januari 4; 1497 Maart 10 en 1497 April 28 (Paschen 26 April).

Dat geen Kerststijl, maar Jaarsdagstijl gebezigd is, blijkt ten slotte uit het feit, dat op elkaar volgen 1461 December 31 en 1462; 1510 December 30 en 1511 Januari 4.

Bij Medemblik en Grootebroek kan weer twijfel bestaan tusschen Kerst- en Jaarsdagstijl. In het met 1561 beginnende schepenboek van Medemblik volgen op elkaar 1561 December 11 en 1562 Januari 13; 1562 December 17 en 1563 Januari 12; in de met 1540 aanvangende schepenrol van Grootenbroek 1541 December 19 en 1542 Januari 20.

Daarentegen kan de Nieuwejaarstijl met uitsluiting van den Kerststijl geconstateerd worden: te Wijdenes (in het register met copieën van uitgegane stukken 1561—1564 volgen op elkaar: 28 December 1562 en 24 Januari 1563); in Oudkarspel (in de schepenrol 1574—1584 volgen op elkaar: 28 December 1574 en 4 Januari 1575); in Westwoud (in de schepenrol 1553—1556 volgen op elkaar: 1553 December 29 en 1554 Januari 9); in Spanbroek (hier volgen in het schepenregister 1556—1572 op elkaar: 1559 December 27 en 1560 Januari 10; 1565 December 31 en 1566 Januari 9) en in Schagen (in de schepenrol volgen op elkander 1562 December 30 en 1563 Januari 11 Kersmisse). Die bijvoeging „Kersmisse" staat in verband met de omstandigheid, dat het zgn. Kerstmisgading vaak eerst in Januari werd gehouden. In Niedorp, waar men eenerzijds op elkaar ziet volgen: 30 December 1566 en 21 Januari 1567, volgen elkaar nl. in het schepenboek van 1566—1575: Kersmisse 1566, 21 Januari 1566; 18 December 1570, Kersmis 1571, 15 Januari 1571, wat zou doen veronderstellen, dat hier de Kerststijl gebezigd was maar ook hier werd het Kerstmisgading in Januari gehouden, zoo 13 Januari 1568, 10 Januari 1570, 8 Januari 1572, 11 Januari 1575.

Men mag dus aannemen, dat in geheel West-Friesland de Jaarsdagstijl gebruikelijk was.

Geheel hetzelfde kan geconstateerd worden in dat gedeelte van het vroegere Friesland, dat nu de provincie van dien naam uitmaakt.

Op het platteland blijkt dat in Franekeradeel uit de registers EE 2 en 3 (waarin op elkander volgen: 31 December 1548 en 10 Januari 1549; 29 December 1550 en 5 Januari 1551; 28 December 1556 en 7 Januari 1557; 30 December 1568 en 20 Januari 1569); in Baarderadeel uit register C 1 (30 December 1556 en 11 Januari

1557); in Hennaarderadeel uit registers K 1, 3, 4, 5 (31 December 1532 en 22 Januari 1533; 31 December 1533 en 11 Februari 1534; 27 December 1537 en 14 Januari 1538; 29 December 1548 en 7 Januari 1549; 30 December 1552 en 4 Januari 1553; 28 December 1556 en 10 Februari 1557; 28 December 1557 en 10 Januari 1558; 28 December 1559 en 4 Januari 1560; 30 December 1560 en 15 Januari 1561; 25 December 1571 en 16 Januari 1572); in Gaasterland uit registers C 1, 2, 3 (31 December 1561 en 13 Januari 1562; 31 December 1569, 11 Januari 1569 [1]), 17 Januari 1570; 31 December 1572, 18 Januari 1572 [1]), 20 Januari 1573); in Leeuwarderadeel uit de weesboeken (29 December 1537, 12 Januari 1538; 30 December 1543, 13 Januari 1544; 31 December 1560, 4 Januari 1561; 31 December 1566; 8 Januari 1567); in Menaldumadeel uit register A 2 (29 December 1545, 14 Januari 1546; 28 December 1549, 6 Januari 1550); in Rauwerderhem (28 December 1569, 8 Januari 1570) en in Kollumerland (28 December 1571, 8 Januari 1572; 30 December 1573, 2 Januari 1574; 29 December 1575, 8 Januari 1576).

Dat de stad Leeuwarden den Jaarsdagstijl volgde, blijkt uit de opeenvolging in het weesboek van stukken met de data: 29 December 1537 en 12 Januari 1538. In een ander register (van de inkomsten van accijnzen enz.) wordt o. a. van het jaar 1525 gezegd: „angegangen primo Januarii ende geëndet den lesten dach Decembris". De Jaarsdagstijl wordt hier ook wel als stilus Phrisie aangeduid.

In Dokkum (register F 1, 2) volgen op elkander de data: 30 December 1556 en 15 Januari 1557; 30 December 1557 en 13 Januari 1558; 30 December 1574 en 13 Januari 1575; in Bolsward (register E 1) 30 December 1551 en 7 Januari 1552; in Hindelopen (register C) 29 December 1558 en 5 Januari 1559; 29 December 1561 en 5 Januari 1562; 30 December 1567 en 12 Januari 1568, en in Sneek (register D) jaarjond (Jaarsavond) 1491 en jaarsdai (Jaarsdag) 1492; nyjaersavont 1519 en anno 1520; 29 December 1537 en 16 Januari 1538; 29 December 1545 en 8 Januari 1546; 29 December 1546 en 15 Januari 1547; 29 December 1551 en 14 Januari 1552. Ook hier heet de Jaarsdagstijl stilus Frisie, een nieuw bewijs, dat die stijl algemeen in Friesland gold.

In de Friesche Ommelanden van Groningen schijnt het oorspronkelijk anders te zijn geweest. Abt Menco van Wittewierum

[1]) Dat zijn blijkbaar uit sleur ontstane vergissingen.

stelt den Marcellusvloed, die in werkelijkheid 16 Januari 1268 plaats greep, op het jaar 1267 [1]). Hij verklaart dat in verband met een vroegeren vloed, die op st. Marcellus 1219 valt, door deze aanteekening: „Non te moveat, si forte aliqui scriptores cronicorum posuerunt famosum diluvium Marcellifuisse anno Domini 1218, alii 1219, quod isti incipiunt annum a nativitate Domini, quando in carne apparuit, alii ab annunciatione, quando in utero Virginis carnem assumpsit." Van de beide stijlen, die Menco hier onderscheidt, was de stijl van Maria Boodschap die van den Cisterciënser Caesarius van Heisterbach [2]), die van Kerstmis die van zijn voorganger abt Emo.

In de Ommelanden zullen de Boodschap- en de Kerststijl, zoo zij er ooit buiten de muren van Wittewierum heeft gegolden [3]), sinds de invoering van den Nieuwejaarstijl in het bisdom Munster in 1313 door den Jaarsdagstijl verdrongen zijn. Ook de invloed der stad Groningen, waar de Jaarsdagstijl gold, zal er toe hebben bijgedragen, dat de Kerststijl er vroeg door den Jaarsdagstijl werd verdrongen. De feiten zijn daarmede niet in strijd, al bevestigen zij bij gebrek aan gegevens deze meening ook niet. De oudste registers van Appingedam b.v. gaan niet vóór 1576 terug. In het eenige oudere register van de Oldambten, de Oldampster warffminuten van 1563 af, vindt men achter elkander slechts de data: 13 December 1563, 15 Januari 1564; 19 December 1566, 4 Februari 1567, welke in de vraag: Kerst- of Jaarsdagstijl geene beslissing brengen.

Ook omtrent Westerwolde (dat onder het bisdom Osnabrück behoorde, waar de Kerststijl gold) zijn in de rekeningen van den drost en hare bijlagen geene gegevens te vinden, die tusschen Kerst- en Nieuwejaarstijl beslissen, al sluiten zij ook Boodschap- en Paaschstijl uit [4]).

§ 25. De plaatselijke jaarstijlen in Zeeland en in de Vier Ambachten

De grafelijke ambtenaren in Zeeland hielden zich in het algemeen aan de gewoonte van den landsheer en bezigden dus den Paaschstijl.

[1]) Editie Feith blz. 221.

[2]) Nederlandsch Archievenblad 1901/2, blz. 20.

[3]) Wybrands, De Abdy Bloemhof, blz. 200 vlg.

[4]) In ouden tijd had in het bisdom Osnabrück de Boodschapstijl gegolden (Mitteilungen des Hist. Vereins zu Osnabrück XVI, blz. 23 vlg.).

Eene uitzondering maakte echter de ontvanger van het lastgeld Michiel van Hammale, die een charter van 16 April 1568 dateert [1]), welke datum in het Paaschjaar 1568 niet voorkomt.

De edelen van Zeeland [2]) gebruikten nu eens den Jaarsdag- dan weder den Paaschstijl. Zoo men de dateeringen, waaraan toegevoegd is, hetzij dat de stilus curie, hetzij dat die „a nativitate" gebezigd is, ter zijde laat, staan in de periode 1456—1535, tegenover zeven volgens den Paaschstijl gedateerde mannenbrieven, er zes, waarin de Jaarsdagstijl is gebruikt. De Kerststijl komt niet in aanmerking; dat blijkt uit de akten van 29 December 1473 en 29 December 1531, die zeker niet volgens den Kerststijl gedateerd zijn, daar de beleeningen in 1474 resp. 1532 op deze mannenbrieven volgden.

Wat de hoogere edelen betreft, de gebroeders Claes en Gilles van Borssele gebruikten 1389 Februari 7 [3]) den Paaschstijl, daar de akte posterieur is aan die van 6 Februari 1390 [4]). Ook Florens van Borssele bezigde den Paaschstijl in een stuk, gedateerd 1358 Dinsdag na st. Valentijn [5]); want het stuk is gelijktijdig aan het er aan voorafgaande van hertog Albert van Beieren. Eveneens Wolferd van Borssele, heer van der Vere, en andere leden van dat geslacht in de oorkonde van 18 Januari 1350 [6]) wegens het verband met die van 20 Januari 1350/1 [7]) en in die van 6 Februari 1356 [8]). In die gevallen kan echter de stijl van den landsheer opzettelijk en in strijd met de gewoonte der Borsseles zelf gebezigd zijn. Want Hendrik van Borssele, heer van der Vere, gebruikte den Paaschstijl niet in eene quitantie voor den rentmeester van Bewesten Schelde d.d. 4 Maart 1424 [9]). En toen Maximiliaan van Bourgondië, heer van der Vere, aan den pensionaris Richard de Pottre schreef, gebruikte hij den Jaarsdagstijl: „1 Mars 1557 a nativitate".

Jan van Cats gebruikte in eene akte van 25 Maart 1431 [10]) geen

---

[1]) Suppl. Prelaat en edelen, Inv. nr. 248*a*.
[2]) Nederlandsch Archievenblad 1908/9, blz. 271 vlg.
[3]) Charters vrouwe van Ravesteyn nr. 7.
[4]) A.w. nr. 6.
[5]) Van Mieris III, blz. 80.
[6]) A.w. II, blz. 767.
[7]) A.w. blz. 768.
[8]) A.w. blz. 769.
[9]) Rekeningen II, nr. 48.
[10]) Verslagen omtrent 's Rijks oude archieven, 1902, blz. 285 nr. 53.

Paaschstijl, blijkens het verband met nr. 57 [1]). Jan van Souburg daarentegen bezigde in een stuk van Maart 1287 [2]) den Paaschstijl, zooals blijkt uit het verband met Van den Bergh II, nr. 636 [3]). De heer Van Renesse verzoende zich 1291 Woensdag na st. Agatha met den graaf. Dat geschiedde in 1291 en hij gebruikte dus den Paaschstijl niet [4]). De heer van Kruiningen gebruikte in eene akte van 17 Januari 1261/2 [5]) den Paaschstijl [6]).

De stad Middelburg gebruikte in 1296 Vrijdag na Grooten-Vastenavond [7]) den Paaschstijl; want in het stuk wordt gewag gemaakt van den dood van Florens V Juni 1296 [8]). Daarentegen gebruikte de magistraat in 1328 den Jaarsdagstijl [9]) en waarschijnlijk ook in 1301 (zie hierna). Later gebruikte de stad echter geregeld den Paaschstijl. Dit blijkt o. a. uit de oudste rekening van 1364/5 [10]). Ook uit de zg. ruigregisters kan die gewoonte worden vastgesteld. Het jaar 1483 verandert er b.v. tusschen 8 Maart en 22 April (Paschen 18 April); 1485 verandert niet in 1486 tusschen 12 December en 2 Maart; het jaar 1505 wordt door 1506 vervangen tusschen 8 April en 16 Mei (Paschen 12 April). Eveneens uit de resolutieboeken: het jaar 1537 gaat in 1538 over tusschen 13 April en 11 Mei (Paschen 28 April) en het jaar 1541, dat nog 4 April gebezigd wordt, verandert 9 April (dus Paaschdag) in 1542. De Paaschstijl wordt dan ook wel aangeduid als de Middelburgsche stijl [11]).

Hoewel de magistraat zich van den Paaschstijl bediende, hield de bevolking zich aan den Jaarsdagstijl. Eene rekening van het barbiersgilde heet te loopen tot verzworen Maandag 1549 (7 Januari 1549); de rekening wordt door het stadsbestuur afgehoord 7 Januari 1548 naer scriven 's hoofs van Hollant. Zelfs de kwartiermeesters, die met het opmaken der stedelijke rekeningen waren belast,

---

1) A.w. blz. 286.
2) De Fremery nr. 252.
3) Nijhoff's Bijdragen, vierde reeks, I, blz. 140.
4) Nederlandsch Archievenblad 1909/10, blz. 21.
5) Van den Bergh II, nr. 312.
6) Nederlandsch Archievenblad 1909/10, blz. 22.
7) Van den Bergh II, nr. 992.
8) Nijhoff's Bijdragen, derde reeks, IX, blz. 139.
9) Nederlandsch Archievenblad 1906/7, blz. 91.
10) A.w. blz. 90.
11) Godshuizen, Regesten nr. 293: 1471 opten laetsten dach van Februario na tscriven van der stede Middelburch.

bezigden tusschen 1426 en 1468 herhaaldelijk den Jaarsdagstijl [1]). Anders handelden intusschen twee poorters der stad, die 28 Januari 1571 „voor Paschen", eene huurakte opmaakten [2]). Doch dit was eene uitzondering. In het gewone leven was de Jaarsdagstijl zoo gebruikelijk, dat de proost der Middelburgsche abdij hem in 1573 den stilus communis Middelburgensis kon noemen [3]).

Ook de abt van Middelburg [4]) volgde den Jaarsdagstijl. De Paasch- en in de meeste gevallen ook de Boodschapstijl zijn uitgesloten door de volgende stukken, voorkomende in de regestenlijst van de Middelburgsche abdij: Uit nrs. 101 en 102 blijkt, dat in 1301 de abt en de stad denzelfden stijl volgden, dat zal wel de Jaarsdagstijl geweest zijn [5]). Nr. 324 van 7 Februari 1344, daar het stuk anterieur is aan dat van 12 Februari 1344 (nr. 325): nr. 516 van 5 Februari 1362, dat voorafgaat aan dat van 21 Februari 1362 (nr. 518); nr. 647 van 6 April 1395, welke datum in het Paaschjaar 1395 ontbreekt, terwijl de oorkonde bovendien is opgenomen in een vidimus van 22 April 1395 (nr. 648); nr. 752 van 1441 dominica 19 Maart (in 1441 valt 19 Maart op een Zondag); nr. 773 van 8 April 1449, welke datum in het Paaschjaar 1449 ontbreekt [6]); nr. 784 van 3 Januari 1455, dat anterieur is aan dat van 22 April 1455 (nr. 785); nr. 1134 van 1 Maart 1502, dat voorafgaat aan dat van 15 April 1502 (nr. 1138); nr. 1181 van 27 Februari 1505, waarop nr. 1183 van 25 Maart 1505 volgt; nrs. 1429 en 1430 van 15 en 16 Januari 1546, die anterieur zijn aan nr. 1431 van 22 Januari 1546. De Kerststijl is uitgesloten door de nrs. 388 van 28 December 1349, waaraan voorafgaat een stuk van 21 December 1349 (nr. 387), en waarop volgt een van 19 Januari 1350 (nr. 393), en 511 van 26 December 1361, waarin iemand voor eene cureitsplaats wordt voorgedragen; de last tot afkondiging van 8 Januari 1362 (nr. 513) zal wel niet meer dan een jaar later gegeven zijn. Zoo blijft slechts Nieuwejaarstijl over. Wel heeft de abt een paar malen den Kerststijl gebruikt (nrs. 726 en 804); maar dan zegt hij dat er uitdrukkelijk bij;

---

[1]) Nederlandsch Archievenblad 1919/20, blz. 205.
[2]) Godshuizen, Regesten nr. 614.
[3]) Abdij Inv. nr. 49.
[4]) Nederlandsch Archievenblad 1906/7, blz. 86 vlg.
[5]) A.w. 1919/20, nr. 3.
[6]) Deze akte gaat uit van den abt en den magistraat gezamenlijk. De laatste schikte zich natuurlijk naar den stijl van den eerste.

zoo ook zegt hij, als hij den Paaschstijl bezigt, nadrukkelijk, dat hij dateert „naer scriven thoofs van Hollant" of „stylo curie Hollandie" (nrs. 1441, 1444, 1449, 1476, 1477, 1483, 1489).

Opmerking verdienen nog nrs. 101 en 102, beide van Dinsdag na Agnetis 1301, die met elkander verband houden. De eerste gaat van den abt van Middelburg en eenige andere geestelijken uit, de andere van den stedelijken magistraat. Ook hier moet men den Jaarsdagstijl, den stijl van den abt aannemen, die toen tevens de stijl van de stad was.

De proost der abdij legt eene rekening af over een geheel jaar, beginnende 1 Januari 1535 stijl van Utrecht, eindigende 31 December van hetzelfde jaar. Hij bezigde dus, hoewel hij den stijl van Utrecht aanhaalt, den Jaarsdagstijl. Op dezelfde wijze dateert in 1547 en 1548 de bakmeester der abdij zijne rekeningen.

Mannen van den abt gebruiken daarentegen in 1324 den Paaschstijl; Reg. nr. 179: 1323, Zondag na st. Geertrui in Maart. In 1323 valt die dag op Palmzondag, en die zou zeker genoemd zijn; dus zal 1324 bedoeld zijn.

De bisschop van Middelburg houdt zich aan den kerkelijken Kerststijl. Hij dateert een brief 29 December 1569 [1]), den 6 Januari 1568 stijl van Brussel, die 6 Januari 1569 te Brussel ontvangen werd. De brief is dus 29 December 1568 of, bij gebruik van den Kerststijl, 1569 geschreven. En in een pachtcontract van den bisschop van 28 December 1571 [2]) wordt gezegd, dat de erfpacht zal ingaan Bamisse (d. i. 1 October) naestcomende, 1571.

Welken stijl de provisor van Walcheren bezigde, blijkt niet; hij volgde in elk geval een vast gebruik; want in eene notarieele akte heet het: „int jaer ons Heeren MCCCC een en tachtich opten XXVIIIen dach in Januarie na tscryven der provisorie van Walcheren". Waarschijnlijk is hier ook de kerkelijke Kerststijl bedoeld.

De Augustijnen te Middelburg begonnen het jaar niet met 25 Maart, wat de stijl der orde was, maar met Kerstmis of Nieuwejaar, blijkens een charter van 24 Maart 1506 [3]) in verband met dat van 6 Juli 1506 [4]).

---

[1]) Prelaat en Edelen blz. 232, nr. 96.
[2]) Bijdragen Bisdom Haarlem XII, blz. 95, 96.
[3]) Godshuizen Reg. nr. 407.
[4]) A.w. nr. 410.

Ook de rekening van het kapittel van St. Pieter te Middelburg van 1542 April 4 tot 1543 April 4 is niet volgens den Paaschstijl gedateerd. In het Paaschjaar 1542 komt nl. geen 4 April voor.

Het gasthuis daarentegen gebruikt den Paaschstijl blijkens Reg. nr. 342 van 13 Januari 1488, waarin de rekening over 1388/9 wordt afgehoord; nr. 406 van 22 Januari 1505, voor de rekening 1505/6; nr. 431 van 5 Februari 1512 [1]) voor die van 1512/3; nr. 437 van 17 Februari 1513 voor die van 1513/4 en nr. 441 van 24 Januari 1516 voor die van 1516/7.

Voor de stad Vlissingen zijn geene gegevens, wel voor Vere [2]). Uit de stedelijke registers blijkt, dat het jaartal veranderde tusschen 31 December 1493 en 8 Januari 1494; tusschen 30 December 1494 en 2 Januari 1495; tusschen 31 December 1499 en 3 Januari 1500; tusschen 31 December 1512 en 4 Januari 1513; tusschen 29 December 1514 en 2 Januari 1515; tusschen 29 December 1517 en 5 Januari 1518; tusschen 31 December 1527 en 15 Januari 1528; tusschen 31 December 1530 en 3 Januari 1531; tusschen 29 December 1534 en 5 Januari 1535; tusschen 30 December 1535 en 2 Januari 1536; tusschen 30 December 1546 en 15 Januari 1547. Dit zijn voorbeelden te over ten bewijze van het gebruik van den Jaarsdagstijl, die echter soms de stijl van Utrecht of de stijl „nae der geboorten" heet. Het laatste komt bij het begin van 1528 en 1533 voor. Van het eerste vindt men het bewijs, als tusschen 29 December 1514 en 2 Januari 1515 geschreven staat: „Hier beghint tjaer XVe ende 15 naer Utrecht". Alleen bij den overgang van 1510 (laatste datum: 20 December) op 1511 (eerste datum: 31 December) kan men Kerststijl constateeren.

Uit de gerechtsregisters van Westkapelle volgt, dat men zich in deze stad van den Paaschstijl bediende. O. a. ging het jaar 1506 over in 1507 tusschen 23 Maart en 7 April (Paschen 1507: 4 April); 1507 in 1508 tusschen 17 en 27 April (Paschen 1508: 23 April). Nog in 1533/4 heeft de overgang met Paschen plaats. Maar dan volgt eene periode van verwarring. 1535 gaat met 1 Januari in 1536 over, 1536 in 1537 met Kerstmis of 1 Januari; dit is niet te onderscheiden; hetzelfde geldt van 1537/8, 1538/9, terwijl van 1539 op 1540 de overgang weer met Paschen plaats heeft. Van 1540 op 1541, en 1541

[1]) Hier wordt uitdrukkelijk gezegd, dat de stijl van het Hof van Holland gebezigd is.

[2]) Nijhoff's Bijdragen, derde reeks, blz. 174, Aanv. blz. 30.

op 1542 is weer Kerst- of Jaarsdagstijl gebezigd, en sinds 1542 op 1543 heeft de Paaschstijl weer de overhand. Men kan dan zeggen, dat Westkapelle den Paaschstijl volgde, maar daarnaast ook de Jaarsdagstijl in gebruik kwam.

Ook in Domburg bezigde men den Paaschstijl. De vicarie op het St. Katharina altaar in de Kloosterkerk te Middelburg werd 21 December 1349 gesticht. Schenkingen aan dat altaar ten overstaan van schepenen van Domburg zijn gedateerd van Woensdag na Kerstdag 1349 [1]. De Kerststijl is hier dus niet gebruikt. In het stadsregister verandert 1540 in 1541 tusschen 6 en 27 April (Paschen 1541: 17 April); 1541 in 1542 tusschen 29 Maart en 26 April (Paschen 1542: 9 April); 1542 in 1543 tusschen 14 Maart en 4 April (Paschen 25 Maart).

Arnemuiden stond geheel onder den invloed van Middelburg. Men vindt er dus den Paaschstijl, die slechts met moeite voor den Nieuwejaarstijl wil wijken. In het arrestregister begint het jaar 1576 eerst tusschen 21 April en 5 Mei (Paschen 1576: 22 April); in dat der Vierschaar het jaar 1577 tusschen 26 Maart en 13 April (Paschen 7 April). De overgang van 1578 op 1579 vindt er eerst plaats tusschen 10 en 17 Januari, en in het arrestregister tusschen 22 Februari en 17 Maart. Blijkbaar was men er nog niet aan gewend het jaarcijfer met 1 Januari te veranderen.

Aan de bovenvermelde vicarie op het St. Katharina altaar in de kerk te Middelburg vonden ten overstaan van landschepenen van Walcheren overdrachten plaats op Oudejaar 1349 en op Donderdag na Dertiendag in hetzelfde jaar [2]. Hier is dus niet slechts Kerst-, maar ook Jaarsdagstijl uitgesloten, zoodat Paaschstijl zal gebruikt zijn.

Omtrent het gebruik in de dorpen van Walcheren valt weinig te zeggen. In eene akte van Schellacht van 18 Januari 1410 [3] is vermoedelijk de Paaschstijl gebezigd, omdat het stuk nagenoeg gelijktijdig zal zijn met dat van 4 December 1410 [4]. Dezelfde redeneering kan gelden voor eene akte van Serooskerke van 1397, 24 dagen in Zille [5] wegens het verband met nr. 38 van 4 Februari 1398. In

[1]) Abdij Reg. nrs. 387, 389.
[2]) A.w. nrs. 390—392.
[3]) Cartularium Souburg: Verslagen 1902, nr. 7.
[4]) A.w. nr. 6.
[5]) Godshuizen, Reg. nr. 39.

Krommenhoek en in Nieuwerkerkparochie in den Oosthoek voegt men aan de dateering „voor Paschen" toe [1]), wat wellicht ook op het gebruik van Paaschstijl wijst.

Van de dorpen op Noord-Beveland met name van Geersdijk en Wissekerke kan men met zekerheid zeggen, dat zij geen Paaschstijl bezigden. Want de akten, vermeld Abdij reg. nrs. 821, 836, 855, 856, 857, 858, hebben data, die in de Paaschjaren 1465 (1465 April 14—1466 April 5), 1468 (1468 April 17—1469 April 1) en 1470 (1470 April 22—1471 April 13) ontbreken.

Overgaande tot Zuid-Beveland, kom ik eerst aan de stad Reimerswaal [2]). De magistraat gebruikte den Jaarsdagstijl. In het stadsregister volgen op elkander twee akten van 31 December en 3 Januari, waartusschen staat: „beghinnende anno XV^{C}19". Zoo verkoopen burgemeester, schepenen en raad bij eene akte van 27 December 1515 [3]) eene jaarlijksche rente, en de eerste betaling zal plaats hebben 24 Januari 1516. Wel komen ook akten met Paaschstijl voor [4]); maar die wordt er dan ook uitdrukkelijk bij vermeld.

De cureit gebruikte in eene akte van 1313 Vrijdag na Dertiendach [5]) den Jaarsdag- of den kerkelijken Kerststijl, daar de akte zich onmiddellijk aansluit bij een van 2 December 1312 [6]).

In de Goesche registers [7]) begint het jaar 1484 tusschen 28 December en 9 Januari; 1496 tusschen 16 December en 18 Januari; 1498 tusschen 11 December en 3 Januari; 1526 tusschen 18 December en 22 Januari; 1528 tusschen 30 December en 20 Januari; 1534 tusschen 29 December en 19 Januari; 1556 tusschen 30 December en 7 Januari; 1564 tusschen 29 December en 8 Januari. Goes volgt dus den Jaarsdagstijl, dien het echter stijl van Utrecht noemt. Zoo staat na 29 December 1533: „Hier begint tjair 1534 nair Utrecht" en na 30 December 1555: „Nota dat hier begindt tjair XV^{C}56 nair Utrecht".

In Kloetinge eindigt het jaar 1557 met 7 April (Paschen 10 April 1558), heeft de overgang van 1559 op 1560 plaats tusschen 13 April

[1]) A.w. nrs. 333, 414.
[2]) Nijhoff's Bijdragen, derde reeks, X^{2}, blz. 173.
[3]) Reimerswaal, Reg. nr. 128.
[4]) A.w. Reg. nrs. 204, 241, 306.
[5]) Abdij, Reg. nr. 128.
[6]) A.w. nr. 127.
[7]) Nijhoff's Bijdragen, derde reeks, X^{2}, blz. 172.

en 2 Mei (Paschen 14 April 1560), eindigt 1560 na 28 Maart (Paschen 6 April 1561), begint 1566 vóór 22 April (Paschen 14 April 1566) en eindigt na 14 Maart (Paschen 30 Maart 1567). Aan het gebruik van den Paaschstijl kan dus geen twijfel zijn. In Kruiningen was dezelfde stijl in gebruik. Het jaar 1566 begint er tusschen 13 April, Paaschavond, en 11 Mei. Tot dezelfde conclusie moet men ook voor Waarder komen. Het jaar 1562 begint er tusschen 24 Maart en 23 Mei (Paschen 29 Maart) en 1563 tusschen 3 April en 8 Mei (Paschen 11 April). In 1563/4 is eene afwijking. Men dateert dan achtereenvolgens naar 1563 December 22, 1564 Januari 22, 1563 Februari 18 stilo curie. Het jaar 1564 begint dan nogmaals tusschen 22 Maart en 18 April (Paschen 2 April). Het jaar 1569 begint na 7 April (Paschen 10 April).

De rekeningen van den rentmeester van Beoosten Schelde zijn soms afgehoord stilo Traiectensi, b.v. de 17e rekening van Jeronymus van Seerooskerke: 9 Februari 1554 stilo Traiectensi. Dat is ongetwijfeld onder den invloed van het Zierikseesch gebruik [1]) geschied. In 1311 is in het rechtsboek der stad aangeteekend: „1311 werde onsen Heeren incarnatie vernieuwet int waerlicke recht in Zierikcxsee op den Kersavondt" [2]), en daaraan heeft men zich ook later gehouden [2]). Zoo verandert 1502 in 1503 tusschen 23 en 31 December, en 1568 in 1569 tusschen 23 en 29 December. Den 12en Februari 1423 gebruikt de deken van Zieriksee echter den Paaschstijl [3]), vermoedelijk omdat het hier eene betaling aan de grafelijkheid betreft, en hij zich dus naar het grafelijk gebruik schikte. Althans de gardiaan der Minderbroeders te Zieriksee en het Predikheerenklooster volgen dien stijl evenmin als de cureiten van Brouwershaven en van Ouwerkerk in Duiveland. Ook uit eene quitantie van de meestersche van het klooster Nazareth te Zieriksee volgt, dat de Paaschstijl er niet gebruikt werd. Zij is nl. gedateerd van 4 April 1547, terwijl het Paaschjaar 1547 loopt van 14 April 1547 tot 31 Maart 1548.

Te Brouwershaven [4]) was de Jaarsdagstijl de stilus loci: het jaar veranderde er tusschen 24 December 1541 en 11 Juni 1542; tusschen

---

1) Nijhoff's Bijdragen, derde reeks, X², blz. 175.
2) Muller, Programma blz. 22.
3) Rekeningen I, Reg. nr. 46.
4) Nijhoff's Bijdragen, derde reeks, X², blz. 168; Aanv. blz. 130.

27 December 1542 en 4 Januari 1543; tusschen 31 December 1543 en 4 Januari 1544; tusschen 31 December 1545 en 7 Januari 1546. Ook hier wordt de Jaarsdagstijl soms als stijl van Utrecht aangeduid.

Van Tholen is niet uitgemaakt, of de stad den Kerst-, dan wel den Jaarsdagstijl bezigde. In een schrijven van 31 December 1497 bericht de magistraat, dat zekere Gillis Meus' zoon 1494 Januari 18 is gerecht [1]). Volgens de eerste rekening van den baljuw Raes van Blois (fol. 16 verso) geschiedde zulks 1493 Januari 18 secundum cursum curie Hollandie. De 20e rekening van de lijfpensioenen van Tholen is ingediend 3 April 1487; de machtiging van den burgemeester om de rekening over te brengen is van 28 Maart 1487 [2]). Ook hier is dus Kerst- of Nieuwejaarstijl gebruikt. Een vreemde datum is: 1485, 11 Augustus na tscriven der voorn.stede (van Tholen); want 11 Augustus 1485 is volgens alle stijlen dezelfde datum, dien ook wij nog als 11 Augustus 1485 aanduiden.

In Poortvliet volgt men daarentegen den Paaschstijl. Het jaar 1552 begint er tusschen 16 en 25 April (Paschen 17 April); 1554 tusschen 18 Maart en 1 April (Paschen 25 Maart); 1564 tusschen 27 Maart en 9 April (Paschen 2 April); 1568 tusschen 14 en 21 April (Paschen 19 April).

In St.-Maartensdijk hing men den Jaarsdagstijl aan. In het rechterlijk register nr. 5290 volgen op elkander 29 December 1565 en 2 Januari 1566; 30 December 1566 en 3 Januari 1567; in nr. 5291: 29 December 1572 en 2 Januari 1573.

In Scherpenisse bezigde men in 1570 en evenzoo in 1574 den Jaarsdagstijl. Maar het jaar 1569 komt in het plaatselijk register eerst voor tusschen 2 en 4 April; daar Paschen dit jaar op 10 April viel, ziet men hier den overgang van Paasch- op Jaarsdagstijl.

Over Vosmeer heeft men slechts late gegevens. Het jaar 1567 begint er tusschen 31 December en 7 Januari; 1568 tusschen 30 December en 14 Januari. Toen was dus het jaarbegin met 1 Januari in zwang.

Van de aangrenzende Vier Ambachten behooren Axel, Axelerambacht, Hulst en Hulsterambacht thans tot ons vaderland. Men volgde er den Jaarsdagstijl. Te Axel vindt men achter elkander de

---

[1]) Rekeningen II nr. 363.
[2]) A.w. nr. 250.

volgende data: 31 December 1518 [1]) en 12 Januari 1519; 30 December 1535 en 13 Januari 1536; 28 December 1544 en 3 Januari 1545; 28 December 1552 en 5 Januari 1553; 30 December 1559 en 2 Januari 1560; 27 December 1567 en 20 Januari 1568.

In Axelerambacht vindt men als opvolgende data: 28 December 1545 en 2 Januari 1546; 29 December 1554 en 5 Januari 1555; 29 December 1566 en 5 Januari 1567.

Voor Hulst en Hulsterambacht kan niet met zekerheid de Jaarsdagstijl geconstateerd worden, ofschoon die waarschijnlijk wel in gebruik was. In Hulst wordt bij data tusschen 1 Januari en Paschen vaak de bijvoeging aangetroffen „naer tcours shoefs van Utrecht" of iets dergelijks; maar dit bewijst natuurlijk niet, dat de Kerststijl er in gebruik was. In Hulsterambacht, waar ook de uitdrukking „naer Utrecht" vaak gebruikt wordt, zijn evenmin in de chronologisch geordende registers data aangegeven, waaruit blijkt, of het jaar met Kerstmis of met Nieuwejaar wisselde.

§ 26. De jaarstijlen in Gelderland en in de abdij Thorn

In geheel Gelderland is noch sprake van den Paasch-, noch van den Boodschapstijl, maar alleen van den Kerststijl en den Jaarsdagstijl. Alleen in de periode 1473—1492 heeft de Bourgondisch-Oostenrijksche regeering den haar gewonen Paaschstijl willen invoeren. Zoo is eene akte van graaf Otto, gedateerd van 1237 mense Aprili in crastino Palmarum [2]), van 17 April 1237. Paaschstijl is hier uitgesloten, omdat in 1238 Paschen op 4 April en dus de Maandag er voor op 29 Maart valt. Om tusschen Kerst- en Paaschstijl te beslissen moet men eene akte kennen, die gedateerd is van tusschen 25 December en 1 Januari, en waarvan het jaar van elders vaststaat. Niet voor elke plaats is het mij gelukt, zulk eene akte te vinden. Als men dus in het volgende overzicht eene plaats, een klooster of een geslacht niet genoemd vindt, dan beteekent dit niets anders, dan dat die plaats, dat klooster, dat geslacht den Kerst- of den Jaarsdagstijl gebruikte, zonder dat is kunnen worden geconstateerd, welk van beiden, of wanneer de eene stijl door den anderen is vervangen.

---

[1]) Met de bijvoeging „n. Utrecht", een nieuw bewijs, hoe men Kerst- en Jaarsdagstijl vaak dooreen wart.

[2]) Sloet I nr. 596.

In de hertogelijke kanselarij van Gelderland gebruikte men oorspronkelijk den Kerststijl; maar zij schijnt ten tijde van hertog Reinald IV geleidelijk tot den Jaarsdagstijl te zijn overgegaan. Kerststijl heeft nog eene akte van Woensdag st. Jan Evangelist 1403 [1]) (St. Jan valt in 1402 op een Woensdag). De volgende brief [2]), gedateerd Donderdag na Kerstmis 1402 is echter inderdaad van 1402 en dus volgens den Jaarsdagstijl gedateerd; want in December 1401 was Reinald IV nog geen hertog. Ook de akten, die op elkaar volgen en betrekking hebben op eene 22 Februari 1413 vervallende schuld, zijn ordonnanties van betaling van 1412 December 18, 1412 op den H. Kerstdag, 1413 Januari 2 en 1413 Januari 4 en zijn dus volgens den Jaarsdagstijl gedateerd. Daarentegen komt in het leenaktenboek de Kerststijl nog voor in 1419: op elkander volgen dan twee akten van 1420 Zaterdag na Kerstmis en 1420 Woensdag na Driekoningen, waarmede klaarblijkelijk 1419 December 30 en 1420 Januari 10 bedoeld zijn.

Ook hertog Arnold bediende zich van den Jaarsdagstijl, b.v. in eene akte van st. Jan evangelist 1436 [3]), die niet van 1435 kan zijn, omdat de personen, die er als gehuwd in voorkomen, eerst in Juni 1436 in den echt verbonden waren [4]). Ook onder hertog Adolf werd volgens den Jaarsdagstijl gedateerd: Dinsdag na Kerstmis 1465; want in 1464 was Adolf nog geen hertog.

Karel de Stoute, wien hertog Arnold in 1473 het bewind over Gelderland had overgedragen, bediende zich ook hier van den Paaschstijl; maar zijne ambtenaren in die provincie volgden dit voorbeeld niet. Een stuk van den hertog van April 1473 avant Pasques [5]) is volgens den Paaschstijl te herleiden, want het moet posterieur zijn aan dat van 1473 November 4 [6]). Maar de stadhouder Willem van Egmond gebruikt in zijn brief van 5 Januari 1475 [7]) den Paaschstijl niet; want bij dien brief behoort eene rekening, die tot 1474 September 30 loopt en ten hove werd afgehoord 16 Januari 1474, d. w. z. 1475. In de rekening zelve begint het jaar, gelijk

---

[1]) Nijhoff III, nr. 262.
[2]) A.w. III, nr. 263.
[3]) A.w. IV, nr. 164.
[4]) A.w. IV, nr. 159.
[5]) A.w. V, nr. 40.
[6]) A.w. V, nr. 32.
[7]) A.w. V, nr. 4.

uitdrukkelijk geconstateerd wordt, met 1 Januari. Een brief van de beide stadhouders Adolf van Nassau en Jan van Egmond van 1490 Januari 31 [1]) is van 1490, niet van 1491; want een stuk van 2 Augustus 1490 is er posterieur aan. In het leenregister komt ook in den Bourgondischen tijd geen Paaschstijl voor.

Karel van Egmond gebruikte weer Jaarsdagstijl: zoo stelt hij 1492 December 27 eene muntevaluatie vast [2]). In 1491 was hij nog niet als hertog erkend. Keizer Karel V heeft den Paaschstijl voor Gelderland niet ingevoerd. Alleen de dateeringen, die leden der rekenkamer te Brussel, die in den eersten tijd de Geldersche rekeningen afhoorden, bezigden, zijn in den Paaschstijl gesteld. Maar ook daar praevaleert de Jaarsdagstijl sinds 1549.

In Nijmegen bleef men getrouw aan den Kerststijl [3]). Zoo volgen op elkaar de data: 1458 IIa vigilia Nativitatis = 1459 Maandag 24 December, en 1460 sabbato crastino Innocentum (29 December 1459); 1482 sabbato die Thome (21 December 1482) en sabbato die Innocentum post Christum anno LXXXIII. Het protocol van het jaar 1519 eindigt met den datum: „in die Stefani anno XX", en dat van het jaar 1524 met „quinta post nativitatem Christi anno XXV". Nog in 1553 vindt men dien stijl gebruikt. Men vindt dan „Vrydag na Alre kindren dag 1554", een datum, die wel in 1553 maar niet in 1554 voorkomt. Vrijdag na Alre kindren dag 1553 valt op 29 December; maar het volgende jaar valt die datum op 4 Januari 1555.

Ook te Tiel heerschte oorspronkelijk de Kerststijl. In het protocol van transporten enz. volgen deze data op elkander: 1476 Alre kindren dag (28 December), 1476 Januari; 1552 December 29, 1552 Januari 1; 1561 December 26, 1561 Januari 6. Dan wordt deze stijl echter vervangen door den Jaarsdagstijl: 1561 December 29 wordt gevolgd door 1562 Januari 6. Ook vindt men als eerste dag van 1519 genoemd Maandag na Kerstmis d. i. 27 December 1518 [4]). De stad Tiel heeft dus den Kerststijl tegen den Jaarsdagstijl verwisseld in 1561. De Kerststijl heet dan ook wel stilus Tielensis of Tylanus.

Ook in Zalt-Bommel heerschte de Kerststijl. In het oudste

---

1) A.w. V, nr. 175.
2) A.w. VI, nr. 50.
3) Nederlandsch Archievenblad 1915/6, blz. 118.
4) Rechtsbronnen van Tiel blz. 112.

register, het protocol van transporten, wordt b.v. 1528 December 30 gevolgd door 1528 Januari 1. Men noemt dien stijl in het register stilus oppidi, wat er evenals de te Tiel gebruikte stilus Tylanus op wijst, dat het platteland in den omtrek den Jaarsdagstijl volgde. Zalt-Bommel bleef den Kerststijl lang getrouw. In de correspondentie van het hof komt een brief voor van den magistraat van Zalt-Bommel van 27 December 1588, die een antwoord is op den brief van het hof van 18 December 1587. Nog in 1618 volgt men te Zalt-Bommel den Kerststijl: op 29 December 1619 volgt Januari 1619. Sedert nam men ook daar den Jaarsdagstijl aan.

Op het platteland gold daarentegen, gelijk ik zooeven opmerkte, de Jaarsdagstijl. In het gerichtssignaat van de Neder-Betuwe te Kesteren en te Zoelen volgen op elkaar deze data: „'76 's Manendachs na onser lieven Vrouwen dach conceptionis (9 December 1476), anno etc. 's Maendachs na sunte Thomas' dach (23 December 1476), anno etc. '76 's Donredachs na den heiligen Kerstdach (d. i. 26 December 1476) en anno etc. 1477 's Maendags opten heiligen Dertiendach (d. i. 6 Januari 1477). En verder: „'77 des Manendages na Alre kyndren dach (d. i. na 28 December) en '78 opten heyligen Jairsdach". In Zuilichem volgen achter elkander de data: 1578 Nieuwejaarsavond en 1579 Nieuwejaarsdag.

Ook de heer van Hedel bedient zich van den Jaarsdagstijl. Hij beantwoordt 28 December 1496 een brief van 23 December 1496 [1]).

Jacob van Bronkhorst, heer van Batenburg en Anholt, bezigde 26 December 1491 den Jaarsdagstijl; want hij verwijst in dien brief naar een vorigen van 19 November 1491 [2]).

Alart heer van Buren geeft in 1493 eene ordonnantie op 14 April, zonder bijvoeging van „voor" of „na" Paschen, hoewel het Paaschjaar 1493 van 6 April 1493 tot 19 April 1494 loopt. Waarschijnlijk gebruikte hij dus den Paaschstijl niet, maar den Kerst- of den Jaarsdagstijl. Omtrent den stijl van den magistraat van Buren is niets nader bekend. Alleen geven schout en schepenen in Januari en Februari 1571 akten uit met bijvoeging van stilo communi, wat echter omtrent den gebruikelijken jaarstijl van het college geene inlichtingen medebrengt.

Maximiliaan van Egmond, heer van Buren, volgde den Paasch-

---

[1]) Bergh, Brieven II, nrs. 1559, 1560.
[2]) A.w. I, nrs. 1280, 1286.

stijl, toen hij een brief van Thomas van Nykerke (in het archief van St. Jan) dateerde uit Gent 17 Februari 1539, terwijl in dorso was aangeteekend, dat deze geschreven was 17 Februari 1540. Hier volgde de heer van Buren echter wellicht den plaatselijken stijl van Gent.

In Kuilenburg vindt men in 1520 den Jaarsdagstijl in gebruik. Het oudste signaat van schepenkennissen laat op elkander volgen 1520 December 29, 1521 Januari 12.

Ook in de stad Zutphen werd reeds in 1465 de Jaarsdagstijl gebezigd. In het oudste gerichtssignaat van het schoutambt volgen op elkaar de data 1465 Maandag na Kerstmis (1465 December 30) en daarop 1466 Donderdag na Driekoningen (1466 Januari 12); en in het oudste gerichtssignaat van de stad vindt men den datum: 1471 Zaterdag op Alre kindren dag. Inderdaad viel die dag (28 December) in 1471 op een Zaterdag. Den 25 December 1482 antwoordt het stadsbestuur op een brief van 23 December 1482 [1]), en op een brief aan het stadbestuur van 31 December 1482 volgt een antwoord van den heer van Bergh van 2 Januari 1483 [2]).

In Doesburg gebruikte de pastoor nog in 1575 den Kerststijl [3]). Hij liet op elkaar volgen: St. Michiel (29 September) 1574, Kerstmis 1575 en Paschen 1575. Den 30en December 1540 gebruikten echter richter en schepenen van die plaats den Jaarsdagstijl [4]).

De heeren van den Bergh gebruikten volgens mr. van Schilfgaarde [5]) althans sinds 1400 den Jaarsdagstijl. Zoo gaat aan eene oorkonde van Willem heer tot Bergh van 1442 December 29 eene van 8 December 1442 vooraf [6]). Ook een brief van 30 December 1469, in verband met brieven van November 1469, volgde denzelfden stijl [7]). Een brief van 24 December 1479 wordt 26 December 1479 door den heer van den Bergh beantwoord [8]). Een brief van den graaf van den Bergh van 27 December 1492 is een antwoord op een brief van de stad Zutphen van 14 December 1492 [9]). Een brief van 28 De-

1) Bergh, Brieven I, nrs. 896, 897.
2) A.w. I, nrs. 899, 901.
3) Maandblad van den Nederlandschen Leeuw 1923, kol. 119.
4) Bergh, Reg. II, nr. 2433, in verband met nrs. 2436, 2437, 2438 en 2439.
5) Bergh, I, blz. XVIII.
6) A.w. Reg. I, nrs. 531, 534.
7) A.w., Brieven I, nrs. 241, 243—245.
8) A.w. I, nrs. 658, 659.
9) A.w. I, nrs. 1334, 1336.

cember 1504 is een antwoord op een van 6 December 1504 [1]). Op een brief van graaf Willem van den Bergh van 26 December 1507 antwoordt de bisschop van Munster (die den Jaarsdagstijl gebruikte) 28 December 1507 [2]). Op een brief, geschreven 19 December 1510, antwoordt dezelfde graaf 31 December 1510 [3]). Ook de jonker van den Bergh gebruikt den Nieuwejaarstijl in zijn antwoord van 28 December 1497 op een brief van 22 December 1497 [4]). En ook de drost van den Bergh bedient zich van denzelfden stijl 31 December 1458, welk stuk verband houdt met dat van 23 November 1458 [5]). Op het gebruik van den Jaarsdagstijl komt eene uitzondering voor in de oorkonde omtrent de stichting van het klooster Bethlehem, gedateerd van st. Stevens dag (26 December) 1444, welke st. Timotheus' dach (24 Januari) 1444 werd bevestigd [6]).

Ook heer Stephanus van Wisch gebruikte in 1320 in die annunciationis beate Marie virginis Kerst- of Boodschapstijl, daar de akte bekrachtigd is door den bisschop van Utrecht 1320 Maart 28 [7]). En Hendrik, heer van Homoet en Wisch, bediende zich 30 December 1482 van den Jaarsdagstijl (niet van den Kerststijl), in verband met het stuk van 1482 November 24 [8]).

In het kwartier van de Veluwe werd te Arnhem de Kerststijl door den Jaarsdagstijl vervangen tusschen 1486 en 1493. Op eene akte van profesto Circumcisionis 1451 volgt er eene van dominica post Circumcisionis 1451. Nog eene akte van 1483 is gedateerd: „Gegeven int jair onns Heren dusent vierhondert ende drye ende tachtentich na der gebuerte onns Heren opten heyligen Nyenjairsavont, genaempt in Latijn Circumcisio Domini, na gewonten der stad van Arnhem, daer men die jairen onns Hern also op Kerstdach begint an te scryven." In het gerichtsprotocol vindt men den Kerststijl nog in 1486; sinds 1493 echter wordt de Jaarsdagstijl gevolgd.

De keur, gegeven te Wageningen 1396 Donderdag na Aller

---

1) A.w. II, nrs. 2345, 2350.
2) A.w. II, nrs. 2571, 2572.
3) A.w. II, nrs. 2547, 2548.
4) A.w. II, nrs. 1653, 1655.
5) A.w. Reg. I, nrs. 762, 764.
6) Archief klooster Bethlehem nr. 487; archief der stad 's-Heerenberg; Gasthuis nr. 1.
7) Bergh, Reg. I, nrs. 58, 59.
8) A.w. I, nrs. 1199, 1200.

kinderen dag moet tot 1395 gebracht worden; want in 1396 viel Aller kinderen dag zelf op een Donderdag; de Donderdag er na viel dus in 1397 [1]). Toen gold dus Kerststijl, in 1557 daarentegen Jaarsdagstijl. In het oudste bewaarde gerichtsprotocol volgt Vrijdag post Jubilate 1557 onmiddellijk op Aller kinderen dag 1556. Wanneer de overgang heeft plaats gehad, is niet nader bekend.

Omtrent den stijl van Harderwijk geeft een brief, gedateerd 1303 feria quarta post nativitatem Domini [2]), licht. In 1303 valt nl. Kerstmis op een Woensdag, dus feria IV er na is 1 Januari 1304. De brief is dus van Woensdag na Kerstmis 1302 en volgens den Kerststijl gedateerd. In het protocol van transporten is deze stijl het laatst waarneembaar in 1501: 1501 in profesto circumcisionis Domini (31 December) wordt gevolgd door 1501 in profesto Pauli conversionis (Januari 24). In 1502 daarentegen wordt Aller kinderen dag (28 December) gevolgd door 1503 feria (secunda) post Epiphanie (d. i. Januari 9).

Het stadje Elburg schijnt van ouds den Jaarsdagstijl gebruikt te hebben. Althans in het protocol van volontaire akten vindt men reeds 1447 op sinte Johannes ewangeliste dach in die vier heilige dagen van middenwinter (d. i. 27 December), gevolgd door 1448 Zaterdag na Pauli conversionis (1448 Januari 27).

Ook ridder Aerndt van Middachten volgt in een brief van 1499 December 31 den Jaarsdagstijl, daar er een antwoord op volgt van 1 Januari 1500 [3]).

Voor het Overkwartier heb ik alleen gegevens betreffende Roermond en Venlo.

In de eerste stad heerschte althans na 1548, met welk jaar het oudste overdrachtsprotocol begint, tot het jaar 1566 de Kerststijl. In dit protocol volgen op elkaar: „Christavond" anno '50 en 30 December '51; 21 December 1554 en anno XV^{C}LV ipso die Stephani; 18 December 1561 en anno LXII datum ipso Johannis evangelistae anno LXII; 23 December anno 62 en anno 1563 datum Innocentium; 1565, 15 December en „1566 op Aller kinder dach". Daarna wordt Jaarsdagstijl gebezigd: op 31 December 1566 volgt

---

[1]) Verslagen en mededeelingen IV blz. 468 noot.
[2]) Nijhoff I nr. 77.
[3]) Bergh, Brieven II nrs. 2005, 2006.

3 Januari 1567; op 30 December 1568 5 Januari 1569; op 29 December 1569 1 Januari 1570.

In Venlo was de Nieuwejaarstijl althans sinds 1572 in gebruik. In het met 1565 beginnende dingboek volgen op elkander de data: den lesten December (1571) en 12 Januari 1572; in het met 1568 beginnende rechterlijk register: 30 December (1572) en anno 1573, 31 Januari.

Omtrent de vorstelijke abdij Thorn kan het volgende worden medegedeeld. Althans sinds het bisdom Luik den Kerststijl in 1333 had aangenomen, schijnt het kapittel eveneens den Kerst- of wel den Jaarsdagstijl te hebben gevolgd. De akte van 29 Februari 1444 [1]) sluit in verband met die van 11 Februari 1444 [2]) den Paasch- of den Boodschapstijl uit. Bij twee akten van 27 December 1477 [3]) neemt Habets zonder nadere verklaring den Jaarsdagstijl aan. En de juistheid dier veronderstelling wordt bevestigd door de akte van 30 December 1553 [4]), waarbij eene prebende vrijkomt, waarover 7 Januari 1554 [5]) wordt beschikt. Echter is de eerste dezer beide akten eene notarieele akte, en het is mogelijk, dat de notaris niet den stijl van het kapittel gevolgd heeft. Het eveneens door een notaris opgemaakte testament van de kanonikes Margaretha van Kerpen [6]), gedateerd van 31 December 1466, wordt door Habets tot 1465 gebracht, omdat de akte is gedateerd „secundum stilum Romane curie", d. w. z. volgens den Kerststijl. Voor den te Thorn gebruikelijken stijl legt dit dus geen gewicht in de schaal.

---

[1]) Habets, Archieven van het kapittel der Rijksabdij Thorn I, nr. 336.
[2]) A.w. I, nr. 335.
[3]) A.w. I, nrs. 419, 420.
[4]) A.w. II, nr. 4.
[5]) A.w. II, nr. 5.
[6]) A.w. I, nr. 392.

INDEX